

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและกลไกการผสมผสานทางสังคมของชุมชนในพื้นที่ขยายตัวด้านเหนือของกรุงเทพมหานคร ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าและรวบรวมแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ แนวคิดการตั้งถิ่นฐาน แนวคิดการขยายตัวของภาคมหานคร แนวคิดระบบสังคม ประกอบด้วย แนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและกลไกการผสมผสานทางสังคม และตัวอย่างการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยมีเนื้อหา ดังนี้

2.1 การตั้งถิ่นฐาน แนวคิดและทฤษฎีชุมชน

การตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐาน เป็นการรวมกลุ่มของคนที่มีความแตกต่างกัน ทั้งลักษณะส่วนบุคคล และ รูปแบบของการอยู่อาศัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมออันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะต่าง ๆ ของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร สังคม วัฒนธรรมและเทคโนโลยี เป็นกระบวนการที่มีการพัฒนาการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง โดยมีปัจจัยทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญนำมาพิจารณาเลือกการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ในอดีต และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า การตั้งถิ่นฐานมีพัฒนาการมาตั้งแต่ 13,000-10,000 ปีล่วงมาแล้วในยุคกลุ่มคนเร่ร่อน การที่ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์มีความสำคัญเนื่องมาจากความต้องการพื้นฐานของคนในด้านความต้องการอาหาร ความปลอดภัย มีการรวมกลุ่มกันและขยายตัวมากขึ้นเมื่อระยะเวลาผ่านไป การเติบโตและการขยายตัวดังกล่าวได้รับอิทธิพลของทำเลที่ตั้ง (location) พื้นที่ (site) สถานะภาพของคน (situation) หน้าที่ของคนและหน้าที่ของที่ตั้งของพื้นที่ (function) ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งและสภาพการตั้งถิ่นฐาน พัฒนาการของการเติบโตของกลุ่มคนและชุมชนแสดงให้เห็นลักษณะที่สำคัญที่เกิดขึ้นคือ ความเป็นศูนย์กลางของพื้นที่ที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการซื้อขายแลกเปลี่ยนหรือตลาด ศูนย์กลางการบริหาร เป็นสถานที่รวมหรือพบปะทางสังคมที่ให้บริการพื้นที่ที่อยู่รอบ ๆ และแสดงออกถึงวัฒนธรรมของกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานในที่นั้น ๆ ได้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของคน จนกลายเป็นศาสตร์ที่สำคัญศาสตร์หนึ่งในด้านผังเมือง ekistics (Doxiadis และ Papaioannou, 1973 : 7)

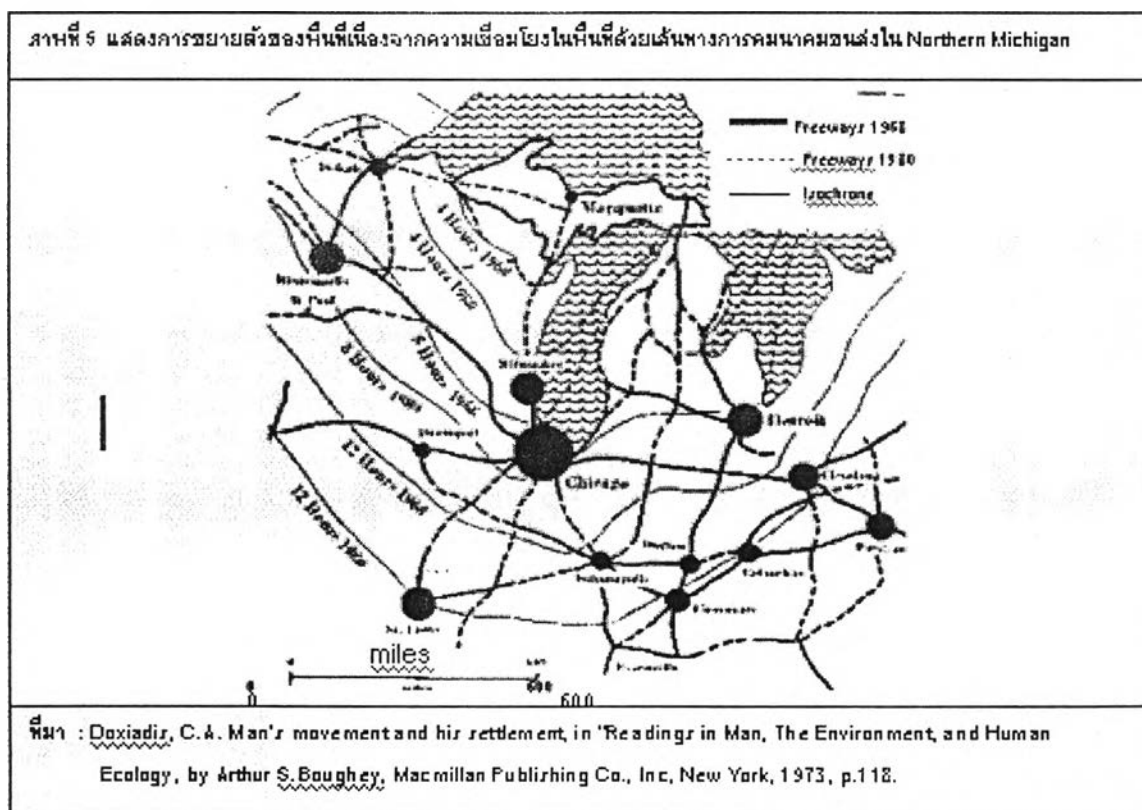
พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน เริ่มจากการที่มนุษย์มีความต้องการพื้นฐาน คือ ความต้องการการอยู่รอด จึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อความปลอดภัยและแสวงหาที่ตั้งที่อุดมสมบูรณ์ในการหาอาหารและทำเลที่ตั้งที่สามารถอยู่ร่วมกันและป้องกันอันตราย คาดว่าการตั้งถิ่นฐานของคนมีพัฒนาการมาจากกลุ่มคนเร่ร่อนมารวมกันและมีการยอมรับซึ่งกันและกัน มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต

และการจัดกลุ่ม พัฒนามาเป็นองค์กรทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของกลุ่มที่ใหญ่กว่าและเป็นทางการมากกว่า สังคมเหล่านี้เริ่มต้นพัฒนาขึ้นในพื้นที่ที่มีทรัพยากรที่สมบูรณ์สามารถดำรงชีพได้อย่างเพียงพอ เช่น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำหรือในที่อุดมสมบูรณ์มีทั้งพืชและสัตว์ที่เป็นอาหารได้ ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตจากสังคมที่เร่ร่อนมีอาชีพล่าสัตว์ มีการย้ายถิ่นอยู่เสมอ มาสู่สังคมที่มีการตั้งหลักแหล่งของการอยู่อาศัยเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตด้านอาชีพมาเป็น การเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ จนสิ้นสุดยุคน้ำแข็ง เมื่อ 10,000 ปี ที่ผ่านมา ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีการพัฒนาด้านเทคโนโลยีและการจัดองค์กรทางสังคมของกลุ่มคนและชุมชนทำให้เกิดความก้าวหน้าทางสังคมมากขึ้น ดังตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกในประเทศอังกฤษที่มีต้นกำเนิดมาจากการตั้งแคมป์ของชนเผ่าเล็ก ๆ หรือครอบครัวของกลุ่มคนที่ล่าสัตว์เร่ร่อนที่มารวมกัน เมื่อระยะเวลาผ่านไปมีการรวมกันมากขึ้น มีการขยายตัวทางด้านพื้นที่ มีการสร้างขอบเขตดินแดนของตนเอง โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีทำเลที่ตั้ง ลักษณะทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรที่เอื้อต่อการดำรงชีพที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐาน และการก่อตัวของการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการที่ปรากฏจะแสดงถึงวัฒนธรรมของคนในพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งเป็นผลของพฤติกรรมของคนที่ได้เรียนรู้ร่วมกับประสบการณ์ที่มีมาในอดีตและเป็นแนวทางปฏิบัติ มาสู่คนรุ่นหลัง แสดงถึงลักษณะที่สำคัญทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมของมนุษย์ (Cultural Geography) (Spencer และ Thomas, 1978, : 1) ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมหรือภูมิศาสตร์มนุษย์ จะรวมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ รวมถึงภาษา ศาสนา การเมือง เศรษฐกิจและสิ่งให้ความเพลิดเพลินต่าง ๆ รวมถึงสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดรูปแบบและแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์และแนวความคิดต่าง ๆ ของคนรวมถึงความรู้สึกรู้สึกของความเป็นตัวตนของคนในพื้นที่และการมีความรู้สึกและการแสดงให้เห็นถึงการเป็นเจ้าของสถานที่กับสิ่งแวดล้อมโดยรอบ (Shurmer-Smith, 2000 : 3)

การตั้งถิ่นฐานในอดีตของคนจะสัมพันธ์กับระยะทางของการเดินทางในแต่ละวันโดยขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์และสภาพธรรมชาติ ต่อมาเงื่อนไขพื้นฐานดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปทั้งในด้านขอบเขตพื้นที่ที่กว้างขึ้นกว่าเดิม มีพัฒนาการที่ต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่ง การเริ่มต้นของการ ตั้งถิ่นฐานครั้งแรกเป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว ดังนั้นการเคลื่อนย้ายของคนในแต่ละวัน จึงไม่มีแบบแผนที่แน่นอนในด้านขอบเขตพื้นที่ที่เคลื่อนย้ายไป ทำให้เกิดปัญหาของคนแต่ละกลุ่มที่เคลื่อนที่ไปเช่นเดียวกัน เนื่องจากแต่ละกลุ่มซึ่งเป็นพวกล่าสัตว์จะไปล่าสัตว์ในพื้นที่เดิมทุกวันหรือซ้อนทับกันกับกลุ่มอื่น ๆ มีการใช้ทรัพยากรน้ำและล่าสัตว์บก ซึ่งมีขอบเขตของการเคลื่อนย้ายจะซ้อนทับกันแต่ไม่มีแบบแผนตายตัว (Doxiadis, 1973, :112-114)

ในช่วงต่อมา การตั้งถิ่นฐานของคนพิจารณาได้จากช่วงปี ค.ศ. 1802 โดยครั้งแรกของการใช้รถไฟเริ่มขึ้นในปี ค.ศ. 1804 และการใช้รถยนต์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1885 ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของคนเปลี่ยนไป โดยไม่ต้องพึ่งพาหรือขึ้นอยู่กับธรรมชาติ แต่ขึ้นอยู่กับ การเคลื่อนที่ของกลไกของเครื่องจักร จากสภาพดังกล่าวคนสามารถใช้เครื่องจักรกลในการขนส่งคนและสินค้าในพื้นที่

เมืองและชนบท และใช้เครื่องจักรกลในการเพาะปลูกเก็บเกี่ยว สภาพดังกล่าวเป็นลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของคนเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ การเคลื่อนที่ของหลาย ๆ อย่างมีความรวดเร็วขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสมบูรณ์ในธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงแต่เปลี่ยนแปลงลักษณะของการตั้งถิ่นฐานจากเดิมสู่แบบแผนการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน ยังมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนชีวิตของคนทั้งคนชนบทและคนเมือง สภาพการณ์ของการดำเนินชีวิตได้เพิ่มความซับซ้อนขึ้นไม่เพียงแต่การเคลื่อนที่ที่เป็นไปอย่างเป็นระบบประจำวัน ยังรวมถึงระบบในแต่ละสัปดาห์แต่ละเดือน แต่ละฤดูกาลและแต่ละปี ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานในอดีตกับลักษณะใหม่แสดงให้เห็นถึงขอบเขตพื้นที่ที่สามารถในการเคลื่อนที่รูปแบบใหม่ที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ที่แสดงให้เห็นถึงขนาดพื้นที่ที่ใหญ่กว่าเดิมและถูกเชื่อมโยงเป็นระบบอย่างต่อเนื่องกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ความซับซ้อนที่เกิดขึ้นดังกล่าวหมายถึง การเชื่อมโยงของสถานที่และกิจกรรมหลาย ๆ อย่างที่ไม่เคยปรากฏในอดีต ประเภทของความเชื่อมโยงที่แตกต่างกัน เช่น การใช้ถนนเดียวกัน รถยนต์ประเภทเดียวกันแต่มีความแตกต่างที่ความเร็ว สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องและมีการเคลื่อนไหวตลอดเวลามากกว่าในอดีต กล่าวได้ว่าได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการมีรถยนต์ที่สามารถใช้ความเร็วในการเดินทาง และมีความสามารถในการเพิ่มความเร็วได้มากขึ้น พัฒนาการเหล่านี้นำมาสู่การพัฒนาเส้นทางถนนใหม่ๆ หรือเส้นทางถนนที่ใช้ความเร็วสูงหรือเรียกว่าทางไฮเวย์ รวมถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนรถยนต์ ทำให้คนเดินทางได้ไกลขึ้น เช่น สถานที่ Michigan's Upper Peninsula (ภาพที่ 5) แสดงให้เห็นถึงโครงข่ายและความเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นของพื้นที่อันเนื่องมาจากโครงข่ายการคมนาคมขนส่งทำให้คนเดินทางระยะทางไกลมากขึ้นและเพิ่มระยะทางการเดินทางมากขึ้นกว่าในอดีต

ลักษณะที่กล่าวมาเป็นวิวัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานมาจนทุกวันนี้ สามารถแบ่งออกเป็นช่วงต่าง ๆ ได้ดังนี้

ช่วงแรก เป็นช่วงที่คนล่าสัตว์หาอาหาร ขอบเขตการเคลื่อนที่ของคนส่วนใหญ่มีระยะทางประมาณ 10 กิโลเมตร เป็นการตั้งถิ่นฐานถาวรเริ่มจากกลุ่มคนขนาดเล็กและจำกัดคนประมาณ 10 คน

ช่วงที่สอง ขอบเขตการเคลื่อนที่ของคนมากขึ้น แต่เป็นไปในลักษณะที่ใช้พื้นที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง การผลิตอาหารมาจากการทำการเกษตร เริ่มมีตั้งถิ่นฐานที่แยกจากกัน หรือเป็นหมู่บ้าน มีคนอาศัยอยู่รวมกันประมาณ 100 คน มีพื้นที่น้อยกว่าพื้นที่ของการเพาะปลูก ที่ล้อมรอบไปด้วยพื้นที่ที่กว้างขวาง แต่ยังมีการล่าสัตว์และหาอาหาร

ช่วงที่สาม หมู่บ้านมีความหลากหลายมากขึ้น แต่ละหมู่บ้านรวมกันในขนาดที่เหมาะสม และมีการสร้างขอบเขตของพื้นที่ที่เคลื่อนที่ไปในแต่ละวัน เป็นการสร้างระบบโดยรวมของการตั้งถิ่นฐาน แต่ยังไม่มีการเชื่อมโยงกัน เนื่องจากยังไม่มีเหตุผลความจำเป็นที่จะต้องเชื่อมโยงกัน หรือไม่มีเหตุผลที่จะทำสงคราม หากยังไม่มี ความขัดแย้งในผลประโยชน์ พื้นที่หรือขอบเขตการเคลื่อนที่ยังไม่ซ้อนทับกัน ยังไม่เกิดความขัดแย้งที่จะต้องต่อสู้กัน

ในช่วงที่สี่ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านในหมู่บ้านเริ่มเกิดขึ้น เป็นจุดเริ่มต้นของพื้นที่ที่คนจะมีการเคลื่อนที่ติดต่อกันในแต่ละวัน นำไปสู่การพบปะกันเป็นการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างกัน ความเชื่อมโยงเหล่านี้ค่อย ๆ เชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ มากขึ้น แต่ลักษณะดังกล่าวจะเป็นการตั้งถิ่นฐานของเมืองมากกว่าและเป็นกิจกรรมที่ไม่ใช่กิจกรรมทางด้านเกษตรกรรมมากขึ้น การตั้งถิ่นฐานในเมืองเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านนำมาสู่การสร้างเมืองในหลาย ๆ ประเภทและลักษณะของคนที่เชื่อมโยงกันในเรื่องของผลประโยชน์ และลักษณะของคนเมืองมีแนวโน้มจะแยกตัวออกจากกลุ่มคน

ช่วงที่ห้า กระบวนการนำไปสู่การเชื่อมโยงระหว่างกันและการสร้างเมืองที่นำไปสู่ขนาดที่เหมาะสมที่สุดของเมืองหรือรัฐ ที่สามารถตอบสนององค์การของสังคมที่เกิดขึ้น โดยเมืองจะครอบคลุมพื้นที่ที่ใหญ่กว่าพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐานในช่วงแรก คือ ช่วงของการล่าสัตว์ ซึ่งมีพื้นที่การเคลื่อนที่ประมาณ 10 กิโลเมตร เมืองไม่ครอบคลุมพื้นที่เกษตรกรรม ลักษณะสำคัญของขั้นนี้คือ สิ่งก่อสร้างที่กระจายตัวของเมืองระยะที่เหมาะสมคือ 2 กิโลเมตร ซึ่งเมืองทุกเมืองในยุคนี้จะถูกพัฒนาในลักษณะดังกล่าว

ช่วงที่หก ยุคใหม่เริ่มขึ้น เป็นช่วงการขยายการเชื่อมต่อระหว่างกันของการการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ เช่นเดียวกับปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่มีวิวัฒนาการ มีการสร้างเมืองที่ใหญ่ขึ้น พื้นที่ก่อสร้างของเมืองขยายไปในระยะทางมากกว่า 10 กิโลเมตร แต่เริ่มมีการล้อมของเมืองซึ่งเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ของการจัดการโครงข่ายและโครงสร้างทางกายภาพที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น เช่น การสร้างถนนของอาณาจักรโรมัน มีผลทำให้ระบบสังคมของอาณาจักรโรมันเลื่อมลง

ช่วงที่เจ็ด เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงที่มากที่สุด เมื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ถูกนำมาใช้ทำให้สิ่งที่เป็นธรรมชาติที่มีหายไป ระบบความเชื่อมโยงแบบเดิมเปลี่ยนไปนำมาสู่ระบบที่ซับซ้อนมากขึ้นพื้นที่ที่คนเคลื่อนที่ไปมีการซ้อนทับกันมากขึ้น เป็นการสร้างมุมมองใหม่ของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ที่ไม่จำกัดพื้นที่การตั้งถิ่นฐานและสามารถขยายออกไปได้อย่างไม่มีขอบเขต

ช่วงที่แปด ช่วงปัจจุบัน ขอบเขตพื้นที่การเคลื่อนที่ของคนขยายออกไปมากขึ้น คนเกิดความสับสนเกี่ยวกับธรรมชาติของการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบของการดำเนินชีวิต ทุกคนเผชิญกับภาวะเติบโตและการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของพื้นที่และระยะทางของการเคลื่อนที่ของคน การตั้งถิ่นฐานของคน การขยายตัวของ การเติบโตนี้พิจารณาจากวิวัฒนาการและระยะทางของการเดินทางที่ปรากฏในแต่ละวันทั้งรูปแบบและวิธีการ

มีการศึกษาการใช้เวลาในการเคลื่อนที่ของคนในแต่ละวันพบว่านักกล่าวสัตว์ ใช้เวลาในการเดินทางหลายชั่วโมงในแต่ละวัน ในขณะที่ชาวนาได้ลดเวลาการเดินทางลงเหลือประมาณ 2 ชั่วโมงต่อวัน ส่วนคนเมืองใช้เวลาประมาณครึ่งชั่วโมง การศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของคนในการเดินทางในแต่ละสภาวะ คนพยายามที่จะสร้างหรือตั้งถิ่นฐานในประเภทที่เหมาะสมที่สุด ตอบสนองเวลาและการใช้พลังงานของตัวเองให้เกิดประโยชน์สูงสุด การใช้เวลาในแต่ละวันที่เคลื่อนที่ไป ชี้ให้เห็นว่าคนได้สร้างระดับความเหมาะสมของเวลาในการเดินทางในวันหนึ่ง ประมาณครึ่งชั่วโมงหรือสูงสุดประมาณ 10 นาทีของระยะเวลาในการเดินทางสำหรับการเดินทางหนึ่งเที่ยว คนไม่ได้มีแนวโน้มที่จะเคลื่อนที่แต่ละวันเหมือนในอดีต เนื่องจากเรื่องการจำกัดของเวลา และเทคโนโลยีสมัยใหม่และเศรษฐกิจ จากแนวโน้มดังกล่าวเราคาดได้ว่าในระยะยาวความต้องการของคนในการใช้เวลาในการเดินทางไม่ต้องการใช้เวลามากกว่า 30 นาทีของการเดินทางในแต่ละวัน หรือ 10 นาทีสำหรับการเดินทางที่ไกลที่สุด ทำให้เราสามารถคาดการณ์ได้ว่า วิวัฒนาการในช่วงที่เก้าของการตั้งถิ่นฐานของคน ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของคนจะโตขึ้นในด้านจำนวนของคน และคนจะใช้เวลาในการเดินทางให้น้อยที่สุดและเพิ่มจำนวนของพลังงานที่ใช้ในการเคลื่อนที่

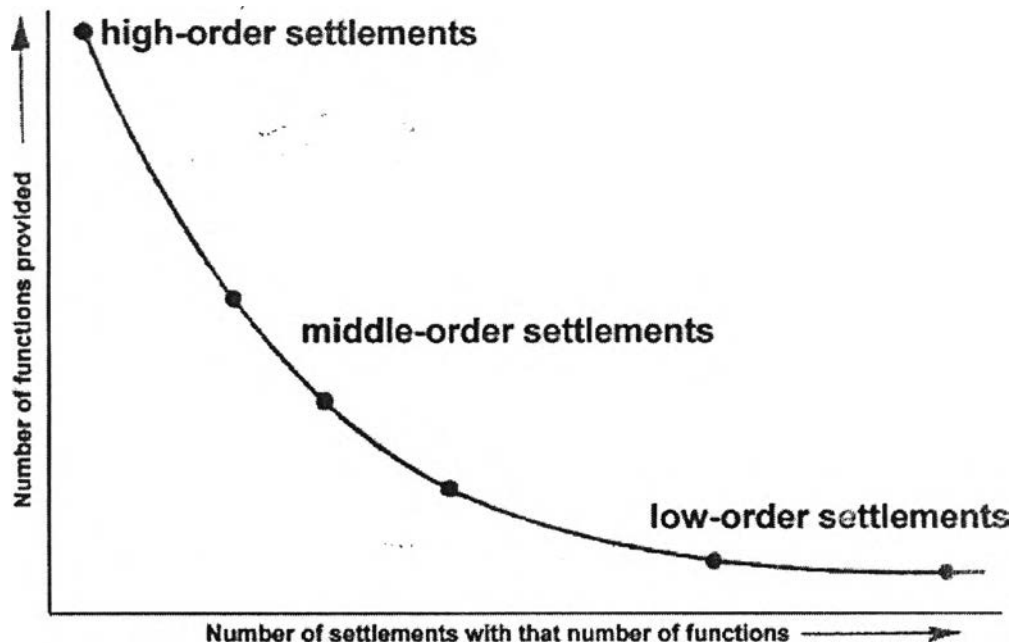
ดังนั้น วิวัฒนาการในช่วงที่สิบ คาดว่าคนจะมีการปรับปรุงการเคลื่อนที่ให้ดีขึ้นและมีแนวโน้มที่จะลดเวลาของการเดินทางให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ และในกระบวนการของการสร้าง และการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ชี้ให้เห็นว่าการเติบโตยังคงมีต่อไป ไม่เฉพาะประชากรโลกที่เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น เทคโนโลยีที่ใช้เชื่อมต่อกันยังมีความเร็วสูงขึ้น ทำให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานของคนในแต่ละช่วงของวิวัฒนาการนำไปสู่ผลสรุปว่าการตั้งถิ่นฐานของคนที่ดำเนินมาและโตขึ้นอย่างต่อเนื่องมีความเชื่อมโยงระหว่างกันเป็นเครือข่ายและจะแปรเปลี่ยนไปตามขนาดและรูปร่างและจำนวนของหน้าที่ที่มีอยู่ โดยเป็นไปตามหลักการทั่วไปคือการตั้งถิ่นฐานที่ใหญ่กว่าจะมีหน้าที่ที่มากกว่า หน้าที่ที่สูงกว่าจะมีลำดับความสำคัญของพื้นที่ที่สูงกว่า ของการตั้งถิ่นฐานที่มีขนาดเล็กกว่า (<http://www.kesgrave.suffolk.sch.uk/learningzone/subjects/geography/orders.html>, 2004) ซึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างของความสำคัญและหน้าที่และขนาดของเมืองได้ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่แปรเปลี่ยนไปตามขนาดและลำดับชั้นของหน้าที่ที่มีอิทธิพลต่อกันในด้านหน้าที่และให้บริการ

Settlement:	Functions / Services:
Capital / Conurbation	cathedrals, government buildings, railway terminals, museums and galleries, theatres and shopping malls / centres.
City	large railway station, shopping complex, cathedral, hospital, football team, opticians and jewellers.
Town	several shops, high school, bus station, supermarkets, doctor, dentist, banks and football team.
Village	local shop, church, post office, pub and small junior school.
Hamlet	no services.

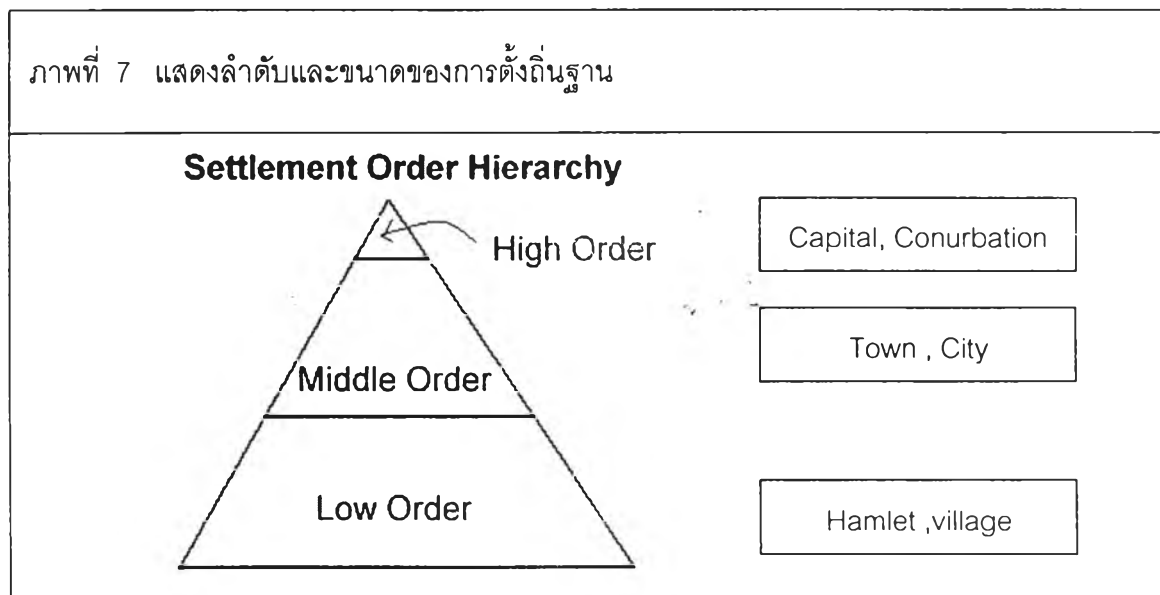
ที่มา : <http://www.kesgrave.suffolk.sch.uk/learningzone/subjects/geography/orders.html> /17july2004

ภาพที่ 6 แสดงความสัมพันธ์ของหน้าที่และลำดับความสำคัญของการตั้งถิ่นฐาน

(ที่มา : <http://www.kesgrave.suffolk.sch.uk/learningzone/subjects/geography/orders.html> /17july2004)

การตั้งถิ่นฐานที่แสดงโดยขนาดของพื้นที่และลำดับชั้นที่มีอิทธิพลต่อกันในด้านหน้าที่และให้บริการ (ภาพที่ 6 และ ภาพที่ 7) การพิจารณาอิทธิพลว่าพื้นที่ใดมีอิทธิพลต่อกันมากกว่าพิจารณาจากการที่ประชาชนเข้าไปใช้บริการในพื้นที่นั้น ๆ โดยพื้นที่ที่มีหน้าที่ในลำดับสูงมากหรือมีกิจกรรมที่ให้บริการในระดับสูงมากประชาชนจะต้องการเดินทางเข้าไปใช้บริการมากและหากพื้นที่นั้นมีระยะทางไกลก็จะใช้รถยนต์ในการเดินทาง เป็นต้น

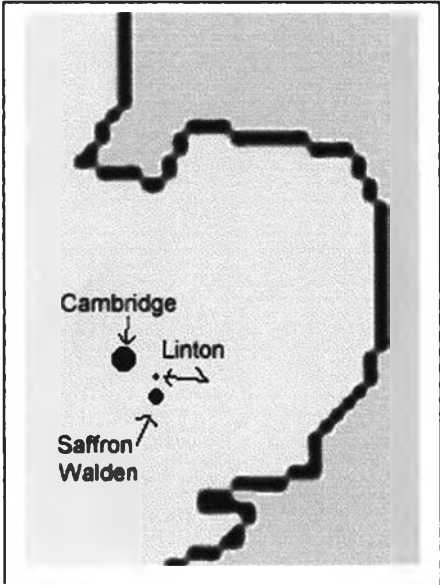
ที่มา : <http://www.kesgrave.suffolk.sch.uk/learningzone/subjects/geography/orders.html> /17july2004

การตั้งถิ่นฐานของเมืองที่มีขนาดของพื้นที่และกิจกรรมของการให้บริการในพื้นที่ที่ของแต่ละเมืองแตกต่างกันจะมีความสำคัญต่างกันตามจำนวนกิจกรรมที่มีบริการในพื้นที่ ตัวอย่างเช่น ใน Cambridge, UK (city) เมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่รอบๆ สองเมือง คือ Linton - village and Saffron Walden – town จากตาราง 3 และภาพที่ 8 แสดงให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานทั้ง 3 แห่งกับการมีสิ่งบริการในแต่และพื้นที่และแต่ละลำดับชั้น โดย เมืองที่มีลำดับที่ต่ำกว่ามีจำนวนสิ่งให้บริการน้อยกว่าต้องไปใช้บริการที่ไม่มีจากเมืองที่ใหญ่กว่า

จากรูปแบบดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการแบ่งระดับของความเป็นเมืองหรือชุมชนในระดับหรือขนาดต่าง ๆ โดยแบ่งตามหน้าที่และขนาดของการให้บริการของสิ่งบริการที่มีภายในเมือง ทำให้สามารถแยกระดับของความเป็นชุมชนในระดับต่างๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับสิ่งที่ให้บริการในพื้นที่ โดยสิ่งที่ให้บริการในพื้นที่จะมีความสัมพันธ์กับระดับความเป็นเมืองหรือชุมชนว่าเป็นชุมชนที่มีขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ และแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน โดยในพื้นที่ที่มีสิ่งให้บริการมากจะเป็นชุมชนที่มีความสำคัญและมีความเป็นเมืองสูงกว่าพื้นที่หรือชุมชนที่มีสิ่งบริการต่ำหรือน้อยกว่าและความสำคัญของชุมชนก็น้อยลงตามลำดับกับสิ่งที่ให้บริการ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นอิทธิพล

ของพื้นที่ที่มีสิ่งบริการมากจะมีอิทธิพลต่อพื้นที่ที่มีสิ่งให้บริการน้อยกว่า กล่าวคือพื้นที่ที่มีสิ่งให้บริการมากจะเป็นพื้นที่ที่ดึงดูดคนเข้ามาในพื้นที่และมีระดับของความเป็นเมืองสูงกว่า

ตารางที่ 3 แสดงลักษณะของการตั้งถิ่นฐานแบ่งตามขนาดของเมืองและสิ่งให้บริการในพื้นที่

	Settlement:	Order / Service Information:
ภาพที่ 8 แสดง ตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์ ของเมือง Cambridge , Linton และ Saffron Walden	Cambridge (City)	HIGH ORDER SETTLEMENT Services that are unique: specialist shops (some unique to Cambridge University), international stores, Addenbros teaching hospital
Saffron Walden (Town)	MIDDLE ORDER SETTLEMENT Services different from Linton: range of different sizes of shops for bulk shopping, chainstores (Boots, Woolworths)	
Linton (Village)	LOW ORDER SETTLEMENT Post office, pubs, baker, chemist, grocery / general store	

ที่มา : <http://www.kesgrave.suffolk.sch.uk/learningzone/subjects/geography/orders.html> /17july2004

จากวิวัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและลำดับหน้าที่ของพื้นที่ที่มีอิทธิพลในการตั้งถิ่นฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ จะแปรเปลี่ยนตามขนาดและรูปร่างของพื้นที่ และบ่งบอกถึงความเป็นมาของชุมชนนั้นๆ รวมถึงแบบแผนของการดำรงชีวิตของผู้อยู่อาศัยในสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน โดยทั่วไปการตั้งถิ่นฐานจะมีอยู่ 6 รูปแบบหลัก ดังนี้

1 - Isolated

รูปแบบนี้จะพบเป็นบ้านที่อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมทำไร่-นา พบทั้งในพื้นที่ที่มีสภาพกายภาพที่มีความหนาแน่น หลากหลายและพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานที่บุกเบิกที่พื้นที่ที่ดินถูกแบ่งเป็นส่วน ๆ เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานใน Willow Farm, North End, Norfolk).

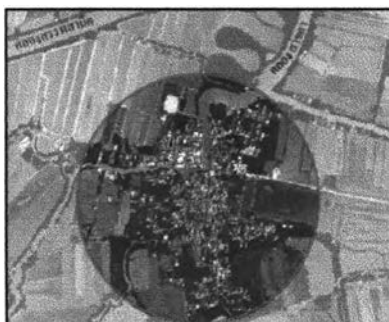
2 - Dispersed

ประกอบด้วย อาคาร 2-3 หลัง บางที่เป็นแบบหมู่บ้านเล็กๆ hamlet และแยกจากกลุ่มเล็กถัดออกไปจากกลุ่มอื่น ๆ มีอีก 2-3 หลัง เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานใน Ridgmont and Prospect Hill, Yorkshire, UK

3 - Nucleated

อาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เดิมนั้นเพื่อการป้องกันและเหตุผลทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะพบได้อยู่ในบริเวณช่วงตัดของถนน เช่น ใน Woodbridge, Suffolk, UK และชุมชนบ้านสาขลา จ.สมุทรปราการ

ชุมชนบ้านสาขลา ต.สาขลา
อ.พระสมุทรเจดีย์ จ.สมุทรปราการ

4 - Loose Knit

ลักษณะคล้ายแบบนิวเคลียส แต่อาคารสิ่งก่อสร้างไม่อยู่ใกล้ชิดกัน จะกระจายออกไปบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐาน เช่น ใน Rye hill, Yorkshire, UK

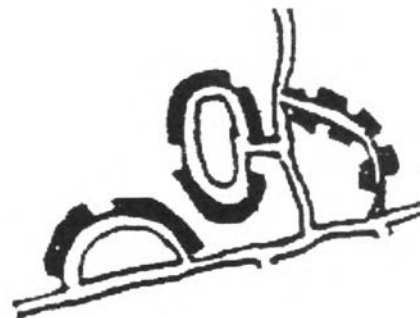
5 - Lineated

อาคารสิ่งก่อสร้างในการตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะออกไปเป็นสายหรือตามแนวถนนแม่น้ำ เขื่อน คลองเป็นเส้น เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานใน He Denham, Norfolk, UK หรือในพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตัวอย่างเช่นชุมชนริมน้ำในจังหวัดนนทบุรี

6 - Planned

ลักษณะนี้จะอยู่ใกล้กับเมืองใหญ่ ที่อยู่อาศัยใกล้ที่ทำงาน และมีแนวโน้มว่าจะมีลักษณะที่ดินจัดรูปจันทร์เสี้ยวกับอาคารที่อยู่อาศัยของแต่ละคนที่มีอยู่ เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานใน Hedon, Yorkshire, UK หรือบริเวณตำบลท่าข้าม อ.ท่ามะพร้าว จังหวัดชุมพร

การตั้งถิ่นฐานตามลักษณะทางกายภาพอาจแบ่งได้เป็น ประเภทของการตั้งถิ่นฐานที่แบ่งตามหน้าที่แยกเป็น การตั้งถิ่นฐานแบบชนบท ซึ่งมีลักษณะที่เด่นชัด คือ มีกิจกรรมชั้นปฐมภูมิ เช่น การทำเกษตรกรรม ขนาดประชากรจะมีขนาดเล็กและมีความหนาแน่นของประชากรต่ำ และประเภทการตั้งถิ่นฐานแบบเมือง กิจกรรมชั้นทุติยภูมิ เช่น การทำอุตสาหกรรม ประชากรมีขนาดใหญ่และมีความหนาแน่นสูง และการแบ่งตามขนาดของการตั้งถิ่นฐานแยกเป็น hamlet, village, town, city, conurbation และ megalopolis แบบแผนการตั้งถิ่นฐานมีหลายรูปแบบ เช่น dispersed settlement การตั้งที่อยู่อาศัยจะกระจายตัวออก เช่น ฟาร์มเฮาส์ linear settlement, รูปแบบของที่อยู่อาศัยในการตั้งถิ่นฐานจะขยายออกไปตามแนวถนน หรือ nucleated settlement, รูปแบบของที่อยู่อาศัยจะอยู่กันเป็นกลุ่ม เช่น เกาะกลุ่มเป็นหมู่บ้านในจุดตัดของถนน เป็นต้น

ลักษณะและสภาพการตั้งถิ่นฐานที่กล่าวมา อธิบายได้ว่าการตั้งถิ่นฐานในสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ จะมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมและสังคมของชุมชนนั้น ๆ สภาพทางภูมิศาสตร์เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ที่สุดหรือเป็นตัวกำหนดการดำเนินชีวิตของมนุษย์ส่วนหนึ่งและวัฒนธรรมของแต่ละสังคมนั้นมีที่มาจากสิ่งแวดล้อม ค่านิยมและการเผยแพร่ทางวัฒนธรรม (อาานนท์, 2515: 5,132) ภูมิศาสตร์ในที่นี้หมายถึง สถานที่และพื้นที่ ซึ่งนักภูมิศาสตร์จะตระหนักถึงเรื่องพื้นที่ของคนและการกระจายตัวของกิจกรรมในพื้นที่ การใช้พื้นที่ การสร้างและการรักษาสถานที่ต่างๆ ที่มีอยู่บนพื้นโลก สถานที่จะหมายถึงลักษณะเฉพาะของแต่ละที่ที่คนพึงพอใจที่จะอยู่อาศัยอาจจะใกล้หรือไกล ขอบเขตของสถานที่จะแปรเปลี่ยนไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความต้องการหรือความพึงพอใจของคน ขนาดอาจจะมีขนาดเล็ก เช่น ห้อง ตึกอาคาร ชุมชนละแวกบ้าน ย่าน หมู่บ้าน เมืองมหานครและภูมิภาค (Entrikin 1989, 1991) หรือ จังหวัด รัฐชาติ จักรวรรดิ เป็นต้น นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับวิถีการดำเนินชีวิต กระสวนแห่งพฤติกรรม และบรรดาผลงานทั้งหมดที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นตลอดจนความคิด ความเชื่อและความรู้ ในความหมายทางสังคมวิทยา สิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือผลิตขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้ เอาอย่างกันได้ วัฒนธรรมเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมาหรือเป็นความคิดเห็น ความรู้สึก ความประเพณีและกิริยาอาการ หรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบ ประเพณี เป็นต้น ซึ่งเป็นมรดกแห่งสังคมที่เป็นที่ยอมรับทางสังคมและมีการรักษาสืบทอดไว้ให้เจริญงอกงาม (พระยาอนุমানราชธนะ, 2532: 45-48) นอกจากนี้วัฒนธรรมยังหมายถึงสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน ร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525) เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระ

และรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการ โครงสร้างทางสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผนทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

Spencer และ Thomas (1978: 1) กล่าวว่า วัฒนธรรมมนุษย์ (Human culture) เป็นการนำหน่วยต่าง ๆ ที่แยกกันอยู่มารวมกันโดยกลุ่มที่แตกต่างกันของคน แต่ละกลุ่มจะตอบสนองซึ่งกันและกันตามสภาพและโอกาสทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาอยู่ ซึ่งการอยู่อาศัยของคนในที่ใดที่หนึ่งจะเกี่ยวข้องกับแบบแผนหรือรูปแบบการทำงาน หรือการกระทำของพฤติกรรมของคนกับสมาชิกคนอื่น ๆ การกระทำในสังคมจะมีการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อใช้กับกลุ่มคนทั้งหมดที่เข้ามาอยู่ร่วมกันหรือในเขตหรือกลุ่มสังคมเดียวกัน ซึ่งแต่ละคนจะเรียนรู้ถึงการปฏิบัติในการกระทำและเรียนรู้ รูปแบบหรือแบบแผนทางสังคมของพฤติกรรมที่ทำให้กลุ่มพึงพอใจในขอบเขตของกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มจะมีการพัฒนาระบบการอยู่อาศัยเฉพาะ โดยกลุ่มที่อยู่ใกล้กันจะมีรูปแบบของการอยู่อาศัยคล้ายกันหรือมีความแตกต่างกันน้อย แต่กลุ่มที่อยู่ห่างไกลกันจะมีความแตกต่างกันมาก

นักมานุษยวิทยา Julian Steward (1902-1972) เสนอแนวคิดของ "multilinear evolution" ในการอธิบายลักษณะทั่วไปของการพัฒนาวัฒนธรรมในแต่ละสภาพการณ์ทางนิเวศน์วิทยาที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน และพบว่ามีการพัฒนาและมีการปรับตัวของคนที่อยู่อาศัยในสภาพ เวลา และพื้นที่ที่แตกต่างกันมีการพัฒนาทางวัฒนธรรมที่ต่างกัน ถ้าสภาพพื้นที่ที่คล้ายกันก็จะมีพัฒนาการของ วัฒนธรรมที่คล้าย ๆ กัน เช่น สภาพของการเพาะปลูกหรือพื้นที่การเกษตรก็จะมีวัฒนธรรมที่คล้ายกัน ส่วน Leslie White (1900-1975) นักมานุษยวิทยาได้อธิบายวัฒนธรรมในเชิงโครงสร้างว่าประกอบด้วยระบบย่อย 3 ส่วนในความหมายของ "Ideological" , "technological" และ "sociological" ซึ่งนักชีววิทยา Julian Huxley (1887-1975) แยกลักษณะขององค์ประกอบทั้งสามของวัฒนธรรม ดังกล่าวเรียกในความหมายว่า "mentifacts" , "artifacts" , และ "sociofacts" ซึ่งเป็นระบบย่อยของโครงสร้างของวัฒนธรรม โดย "Ideological subsystem" ประกอบด้วยแนวคิด ความเชื่อ และความรู้ของวัฒนธรรม วิธีการที่แสดงออกคือ การติดต่อสื่อสาร การเล่าเรื่องราว ทฤษฎี ตำนาน วรรณกรรมต่าง ๆ ปรัชญา ส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง สิ่งเหล่านี้เป็นระบบความเชื่อหรือเรียกว่า "Menifacts" ส่วนที่สอง "Technological system" ประกอบด้วยสิ่งที่เป็นวัตถุและเทคนิคที่ใช้โดยคน ซึ่งคนสามารถใช้ในการดำรงชีวิตและเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการได้มาซึ่งอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย การป้องกันตน การขนส่ง ซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐานที่เรียกว่า "artifacts" และองค์ประกอบที่สามคือ "sociological subsystem" เป็นผลรวมของแบบแผนสิ่งที่คาดหวังและยอมรับของความสัมพันธ์ระหว่างคน ซึ่งทำให้คนมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในเชิงเศรษฐกิจ การเมือง การสงคราม การศาสนา ญาติมิตรเพื่อนและความสัมพันธ์อื่น ๆ หรือเรียกว่า "sociofacts" ซึ่งเป็นการอธิบายในความหมายของการจัดการทางสังคมของวัฒนธรรม เนื่องจากจะมีการจัดการหน้าที่ของแต่ละคน ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ระหว่างครอบครัว ศาสนาและระหว่างรัฐ

จากการให้ความหมายของวัฒนธรรมของนักคิดทฤษฎีที่กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างและความซับซ้อนที่เกิดขึ้นอันประกอบขึ้นมาจากองค์ประกอบแต่ละส่วนของวัฒนธรรม เช่น ที่อยู่อาศัยที่สร้างขึ้นแสดงให้เห็นถึงตำแหน่งหน้าที่ของผู้ครอบครอง โดยพิจารณาจากธรรมชาติ กลุ่มคน และการออกแบบที่อยู่อาศัย วัสดุที่ใช้ก่อสร้าง เป็นต้น ซึ่งรวมกันแล้วแสดงออกเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มคน หรือเสื้อผ้าที่ใช้สวมใส่ที่เหมาะสมกับอากาศ วัสดุที่ใช้ในการตัดเย็บเสื้อผ้าก็เป็นสิ่งที่เกิดจากการจัดการทางสังคม ซึ่งมีบทบาททำให้เกิดลักษณะเฉพาะในโครงสร้างสังคมของชุมชนหรือวัฒนธรรม และสิ่งที่สร้างขึ้นจนเป็นระบบใหญ่ของชุมชน อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้อย่างโดดเดี่ยว การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในสังคมจะมีผลต่อระบบเทคโนโลยีและระบบสังคม เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีจะมีผลต่อการปรับระบบสังคมทั้งหมด ระบบการติดต่อสื่อสาร และระบบปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละระบบวัฒนธรรมของแต่ละประเทศที่ติดต่อกันทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้น (cultural integration) (Fellman, Getis, และ Getis, 1997: 52)

จากแนวความคิดและความหมายดังกล่าวของภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมข้างต้น สภาพทางภูมิศาสตร์กับวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันและมีความสัมพันธ์ต่อผู้อยู่อาศัย ตามที่นักภูมิศาสตร์ได้ศึกษาอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมหรือสภาพภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อวัฒนธรรมหรือการดำรงชีวิตของมนุษย์ดังกล่าวในเชิงสังคมว่าเป็นการศึกษาภูมิศาสตร์วัฒนธรรม (cultural geography) โดย Peet (1998) กล่าวว่าภูมิศาสตร์เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติในแง่ของภูมิศาสตร์โดยพิจารณาถึงเงื่อนไขทางธรรมชาติที่มีผลต่อสังคม Carl Sauer (1889-1975) กล่าวว่า ตัวกำหนดสิ่งแวดล้อมเป็นตัวเชื่อมโยงพฤติกรรมทางสังคมของคนเข้ากับตัวกำหนดสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น อากาศ และการศึกษา ประชากรในพื้นที่นำมาสู่การอธิบายถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรมของความเจริญในแต่ละยุค นอกจากนี้ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมยังเป็นการศึกษาความหลากหลายของพื้นที่ระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมและหน้าที่ของพื้นที่ของสังคม โดยมุ่งไปที่ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่ยังคงแปรเปลี่ยนหรือยังคงอยู่ในพื้นที่หนึ่งไปสู่พื้นที่หนึ่งและเป็นการอธิบายถึงหน้าที่ของพื้นที่ที่มีต่อคน

สำหรับในประเทศไทยนั้น กล่าวโดยรวมแล้ววัฒนธรรมก็มาจากปัจจัยข้างต้นคือ สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากสังคมไทยมีลักษณะภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มและอุดมสมบูรณ์ด้วยแม่น้ำลำคลอง คนไทยใช้น้ำในคลองเพื่อการเกษตร การใช้ชำระล้าง การดื่ม การเดินทาง การจัดงาน ประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีแข่งเรือ แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรมและสังคมของชุมชนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำซึ่งเป็นสภาพธรรมชาติของการตั้งถิ่นฐานแต่แรกเริ่มของชุมชน และสังคมไทยยังเป็นสังคมเกษตรกรรมประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร คนส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตผูกพันกับระบบเกษตรกรรม และระบบเกษตรกรรมก็เป็นที่มาของวัฒนธรรมไทยหลายประการ เช่น ประเพณีขอฝน ประเพณีลงแขก การละเล่นรำเคียว เป็นต้น (อานนท์ อากาศิรมย์, 2515: 132-133) ลักษณะดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นทางสังคมกับสภาพภูมิศาสตร์ของการตั้ง

ถิ่นฐานของคนในพื้นที่ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมและการร่วมกิจกรรมหรือการกระทำทางสังคมของชุมชนในพื้นที่และในพื้นที่ของชุมชนที่มีพื้นที่ติดต่อกัน

จากการศึกษาของ Koichi Mizno (1978: 90) พบว่าการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยชนบทประชากรร้อยละ 85 ถึง ร้อยละ 90 ของชาวนาไทย ตั้งหลักแหล่งอยู่ในชนบทไปตามลำคลองและตามถนนบนคันกั้นน้ำตามธรรมชาติ และบางแห่งตั้งอยู่ตามที่ราบและเนินเขาเตี้ย ๆ และจากการศึกษาของ ฤทัย ใจจรงค์ (2518: 11-17) พบลักษณะการตั้งหลักแหล่งของหมู่บ้านของชาวชนบทไทย โดยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคือ ลักษณะแรก แบ่งตามสภาพของหมู่บ้านทั่วไปที่เกิดจากการรวมตัวกันขึ้นโดยธรรมชาติตามสภาพทางภูมิศาสตร์ โดยมีปัจจัยทางด้านอาชีพเป็นปัจจัยหลัก ซึ่งคนไทยส่วนใหญ่มีอาชีพเพาะปลูก ทำนา เลี้ยงสัตว์ จำเป็นต้องมีน้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญ รวมทั้งเพื่อการบริโภค ใช้ชำระล้างและการเดินทาง ซึ่งในอดีตการคมนาคมทางน้ำสะดวกกว่าทางบก ดังนั้น หมู่บ้านลักษณะนี้จึงเกิดขึ้นตามริมน้ำ ลำคลอง เรียกว่า หมู่บ้านริมลำน้ำ (River Linear village) เมื่อเกิดหมู่บ้าน ก็เกิดร้านค้าและสิ่งบริการที่อำนวยความสะดวกและสิ่งจำเป็นอย่างอื่นเกิดขึ้น เช่น ตลาด วัด และวัดจะเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและมีอิทธิพลที่เป็นตัวประสานยึดเหนี่ยวให้หมู่บ้านดำรงอยู่ ส่วนอีกสภาพหนึ่งของหมู่บ้านในลักษณะแรกนี้คือ สภาพลักษณะหมู่บ้านที่เกิดขึ้นริมทาง เนื่องจากอดีตการเดินทางทางบกใช้เกวียนเป็นพาหนะ ใช้สัตว์ลากจูง การเดินทางจึงมีขีดจำกัดในด้านระยะทาง ระยะทางการเดินทางเป็นไปตามกำลังของสัตว์และหยุดพักแรมแล้วเดินทางต่อในวันต่อไป จุดพักแรมดังกล่าวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานริมทางเนื่องจากเมื่อชาวบ้านเห็นมีคนมาพักแรมก็นำสินค้ามาขาย แลกเปลี่ยนกันจนกิจการค้าเจริญมากขึ้นคนตั้งร้านปลูกเพิงมากขึ้นตามลำดับ การขยายตัวเป็นเรือนแถวและกลายเป็นหมู่บ้านที่เป็นที่อยู่อาศัยถาวรพร้อมกับการค้าขาย ด้านหลังเป็นสวน ไร่ นา ซึ่งเรียกว่าหมู่บ้านริมทาง (Road-linear village) ลักษณะที่สอง มีลักษณะที่ไร่นาห่างจากแม่น้ำลำคลอง มีหมู่บ้านขึ้นในพื้นที่สูงกว่าไร่นา อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม และแยกกันไปทำนา ซึ่งเรียกว่า "Cluster village" หมู่บ้านลักษณะนี้สะดวกแก่การพัฒนาและการปกครอง และลักษณะที่สาม หมู่บ้านจะเกิดขึ้นอย่างกระจัดกระจาย อยู่อย่างโดดเดี่ยว อยู่เป็นหลัง ๆ ตั้งในพื้นที่เกษตรที่ทำไร่นาของตนเอง หมู่บ้านลักษณะนี้ยากต่อการพัฒนา พบได้ในหมู่บ้านในภาคกลางบางส่วน สภาพความเป็นอยู่ สังคม ประเพณีนิยมและคตินิยมฉันท์เครือญาติจะไม่เข้มข้นแบบลักษณะหมู่บ้านอื่น ๆ หมู่บ้านแบบนี้เรียกว่า "Scatter village"

ลักษณะและแบบแผนการอยู่อาศัยดังกล่าวสะท้อนถึงความหลากหลายของภูมิประเทศ เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และ ครอบครัว การตั้งถิ่นฐานในแต่ละพื้นที่ โดยมีพัฒนาการเกิดในหลายรูปแบบ เช่น หมู่บ้าน (village) บางแห่งโตขึ้นรอบ ๆ โบสถ์ วัด หรืออยู่ใกล้ไร่นาที่ทำร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว หรือเติบโตรอบ ๆ จุดที่มีลักษณะเฉพาะ ข้างทางรถไฟ หรือลักษณะที่เป็นธรรมชาติเมือง (Towns) อาจจะโตรอบ ๆ โรงงานอุตสาหกรรมหรือกลุ่มของกิจกรรมที่มีหน้าที่ทางเศรษฐกิจ cities อาจจะโตรอบ ๆ ส่วนที่ทำหน้าที่ทั้งด้านเศรษฐกิจและหน้าที่เกี่ยวกับการบริหาร ลักษณะที่กล่าวมาเป็นการแบ่งชุมชนตามแบบแผนหน้าที่ของความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน โดยจะแสดงถึงระดับของความ

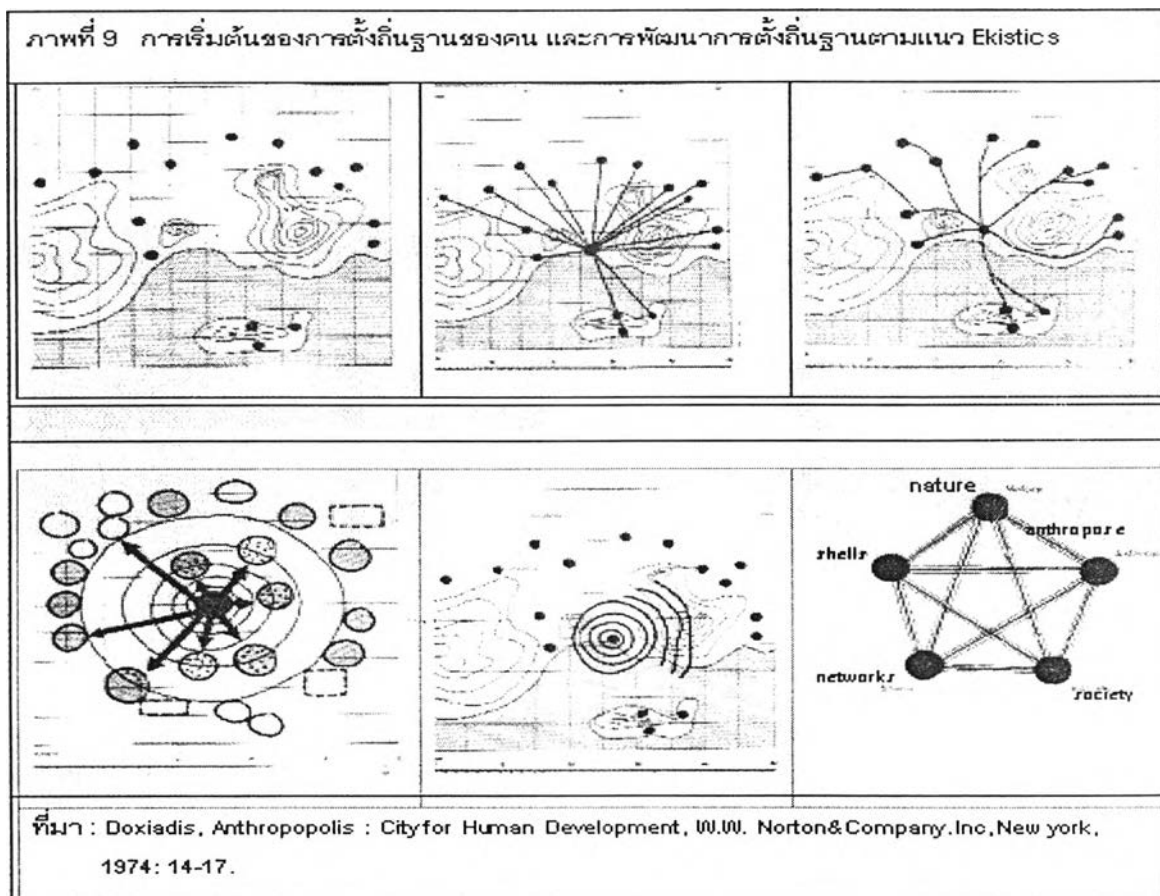
ซับซ้อนปรากฏในแบบแผนต่าง ๆ (pattern) สิ่งที่จะวัดความซับซ้อนได้ประการหนึ่งคือ ระดับของสิ่งต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ในชุมชน

ขนาดของชุมชนแบ่งได้หลายขนาดและเรียกชุมชนตามขนาดและลักษณะของชุมชน และพื้นที่ เช่น "Community" เป็นชุมชนลักษณะที่มีขนาดเล็ก ไม่มีศูนย์กลางเป็นที่รวมคนที่มีลักษณะเฉพาะ "Settlement" มีขนาดเล็กแต่ไม่มีศูนย์กลาง มีแบบแผนของการอยู่อาศัยในท้องถิ่นในระหว่างกันในแต่ละบ้าน ไม่มีเป้าหมายทางสังคม "Hamlet" มีขนาดเล็กแต่มีความเป็นศูนย์กลางแบบแผนการอยู่อาศัยของท้องถิ่นในพื้นที่นั้น ส่วน "Village" เป็นแบบแผนการอยู่อาศัยในท้องถิ่นที่มีที่อยู่อาศัย ประมาณ 12 หลังหรือมากกว่า มีโครงสร้างสังคมที่ซับซ้อน เช่น ร้านค้า โบสถ์ โรงเรียน และอาจจะมีสถานที่พบปะกันหรือศูนย์กลางการพักผ่อน เช่น สวนอาคารของหน่วยงานดับเพลิงอาจใช้เป็นสถานที่ดังกล่าว ในความหมายอื่นๆ ชุมชนอาจจะเป็นเมืองใหญ่ หมู่บ้านขนาดเล็กหรือพื้นที่ชนบท หรืออาจจะอธิบายในความหมายของชนบท เมือง และชานเมือง ซึ่งในปัจจุบันชุมชนมีความซับซ้อนมากขึ้น (Fuller 1994 และ Smith 1998) ซึ่งเป็นผลจากกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของโลกที่มีผลต่อท้องถิ่น และเมื่อพิจารณาชุมชนทางกายภาพจะหมายถึงสถานที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานและมีการสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้น มีความต่อเนื่องติดต่อกันโดยขยายออกจากศูนย์กลางไปสู่ด้านนอกยังชนบท ในเมืองเล็กรัศมีของการพัฒนาเมืองจะประมาณ 1/2 ไมล์หรือน้อยกว่า ในเมืองใหญ่ที่มีพื้นที่มากจะขยายไปหลาย ๆ ไมล์ โดยทั่วไปขอบเขตที่แยกกันมักจะไม่เด่นชัด

การตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบการตั้งถิ่นฐาน อธิบายตามแนวคิดทฤษฎี *EKISTIC* ของ Doxiadis (1974b: 86) ตามตัวแบบ *Ekistics model* พิจารณาว่าองค์ประกอบในการตั้งถิ่นฐานมนุษย์มี 5 อย่างคือ ธรรมชาติ คน เครื่องใช้ สังคม สิ่งปกป้อง (ภาพที่ 9) และได้สร้างกรอบเมตริกมาตรฐานของ Doxiadis โดยแสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของคนเริ่มจากปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับมหานครขนาดใหญ่ซึ่งในแต่ละขนาดของการตั้งถิ่นฐานจะมีอิทธิพลต่อสภาพธรรมชาติที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา จากขนาดเล็กไปถึงขนาดใหญ่จนถึงระดับโลก แนวคิดระดับการตั้งถิ่นฐาน (Doxiadis, 1968) ตามแนวคิด *Ekistics* ของ Doxiadis แบ่งระดับการตั้งถิ่นฐานออกเป็น ระดับบุคคล (The Individual) ระดับครอบครัว (The Family) ระดับละแวกบ้าน (The Neighborhood) ระดับหมู่บ้าน (Village or Small Settlements) ระดับเมือง (Town/City) ระดับเขตการปกครองที่เล็กกว่ารัฐ (County) พื้นที่เมืองที่รวมตัวกันเป็นพื้นที่เมืองต่อเมืองต่อกัน (Conurbation or Statistical Metropolitan Area) ระดับรัฐ (State) ระดับภาค (Region) ระดับประเทศ (Country) ระดับทวีป (Continents) ระดับโลก (The World) ระดับวิญญาณของเรา (Our Souls) และระดับจักรวาล (The Universe) เป้าหมายที่สำคัญในแนวคิดทฤษฎี *Ekistics* ของ Doxiadis คือการแสดงและการอธิบายให้เห็นถึงแรงจูงใจหลักในการพัฒนาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของการเกิดขึ้นของการตั้งถิ่นฐานที่มีขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น มีความซับซ้อนขึ้น และมีแนวโน้มว่าจะขยายเพิ่มขึ้นในระดับภาค ระดับโลก ซึ่ง Doxiadis เรียกว่าเป็น *ecumenopolis*

หลักการพื้นฐานที่ Doxiadis เสนอไว้เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในอนาคตคือ การตั้งถิ่นฐานนั้นต้องสร้างความต้องการที่ให้แก่คนพึงพอใจได้ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เทคโนโลยี และวัฒนธรรม ศักยภาพของการตั้งถิ่นฐานแต่ละแห่งจะขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งกับระบบของ ekistic โดยรวม ทั้งนี้ทำเลที่ตั้งที่เป็นสภาพภูมิศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานจะทำหน้าที่ส่งเสริมและทำปฏิสัมพันธ์กับขนาดของพื้นที่ องค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐานจะรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของการเปลี่ยนแปลง แสดงถึงความแตกต่างในแต่ละส่วน ในแต่ละขนาด และวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นของการตั้งถิ่นฐาน ส่วนย่อยพื้นฐานของการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ที่เป็น ekistics unit แสดงถึงลักษณะทางกายภาพของชุมชน โดยชุมชนและ ekistic units มีการจัดองค์กรที่สัมพันธ์กันกับส่วนอื่น ๆ ในลักษณะที่เป็นลำดับชั้น ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็รักษาไว้ซึ่งความเชื่อมโยงของชุมชนในระดับเดียวกัน ซึ่งในการเลือกทำเลที่ตั้งนั้นตามแนวคิดของ Doxiadis (1974: 4-17) มีหลักการพื้นฐานว่าคนแต่ละคนจะเลือกอยู่ในที่ที่เหมาะสมกับตนเอง หลังจากนั้นจะเลือกทำเลที่ตั้งที่ทำให้สามารถติดต่อกับผู้อื่น ๆ ได้ ต่อจากนั้น จะคำนึงเรื่องการใช้พลังงาน ทุนและเวลาให้น้อยที่สุด

จากแนวคิดทฤษฎีการตั้งถิ่นฐาน กล่าวได้ว่า สภาพทางภูมิศาสตร์ ทำเลที่ตั้งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตการดำรงชีพของคน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของคนหรือชุมชนในพื้นที่นั้น ๆ รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิตและการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกันของคนและระหว่างชุมชน ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อพิจารณาองค์ประกอบย่อย ๆ รวมกันแล้วทำให้เข้าใจภาพรวมของชุมชนหรือคนในพื้นที่ได้อย่างชัดเจน

ความหมาย แนวคิดของชุมชนและความเชื่อมโยงของชุมชน

อริสโตเติล ให้ความหมายของชุมชน ว่าเป็นกลุ่มที่สร้างโดยคนที่มีการแบ่งปันหรือการมีส่วนร่วมในคุณค่าต่าง ๆ ร่วมกัน (George Soros, 1997) จากความหมายดังกล่าวได้มีการนำมาอธิบายต่อในยุคต่อ ๆ มา ในความหมายที่แตกต่างกัน เช่น ชุมชนคือสถานที่ที่คนจำนวนหนึ่งที่แตกต่างกันสามารถอยู่ร่วมกันในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ซึ่งมีความหมายถึง สถานที่ ชุมชนด้านวัฒนธรรม ชุมชนในอดีต คือชุมชนที่อาจจะเป็นคนต่างถิ่นสามารถแบ่งปันความรู้สึกของอดีตของวัฒนธรรม ร่วมกัน ชุมชนทางด้านจิตวิทยา คือการมีปฏิสัมพันธ์กันแบบเผชิญหน้าด้วยความรู้สึกที่จริงใจร่วมมือ ความไม่เห็นแก่ตัว (Daniel Bell, 1993)

Donald R. Fessler (1976: 7) นักสังคมวิทยาให้ความหมายชุมชนว่า เป็นพื้นที่ใด ๆ ที่มีวัฒนธรรมและผลประโยชน์ร่วมกัน ความหมายดังกล่าวนี้ใช้ได้ทั้งหมู่บ้านในชนบทที่มีครอบครัวครั้งร้อยไปจนถึงเมืองใหญ่ แต่ให้ข้อสังเกตว่าเมืองที่ใหญ่มากจะไม่รวมในความหมายของนักสังคมวิทยาเนื่องจากเมืองใหญ่มีลักษณะเฉพาะที่เด่นและไม่มีการร่วมกันของความรู้สึกของความเป็นชุมชน แต่ในปัจจุบันโลกยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ ประการโดยเฉพาะทางด้านเทคโนโลยี (Juntunen และ Mutanen, 2002: 2) ทำให้ชุมชนรวมความหมายถึงชุมชนที่มองไม่เห็นทางกายภาพหรือชุมชนทางอินเทอร์เน็ต ซึ่งประกอบด้วยคนที่มีลักษณะหรือผลประโยชน์หรือมีความสนใจบางอย่างที่สามารถร่วมกันสำหรับวัตถุประสงค์ที่ร่วมกันเนื่องจากความซับซ้อนของชุมชน อันเป็นผลมาจากกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของโลกที่มีผลต่อท้องถิ่น (Fuller, 1994 และ Smith, 1998)

The Encyclopedia Americana (1998) ให้ความหมายของชุมชนว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ใหญ่ มีศูนย์กลางที่ชัดเจนแยกออกมา มีประชากรที่ค่อนข้างแน่นหนา เศรษฐกิจทั้งหมดและการให้บริการทางสังคมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของชุมชน ชุมชนเป็นรูปแบบที่เก่าแก่ที่สุดของการจัดองค์กรทางสังคมของคน ประเภทของชุมชนในทางอุดมคติเกิดขึ้นเมื่อแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ถูกกระทำและถูกทำลายแยกออกเป็นพื้นที่ วัฒนธรรมและแรงยึดเหนี่ยว นำมาสู่รูปแบบใหม่ของกลุ่มคนที่มีอาชีพและความเป็นมืออาชีพ กลุ่มเพื่อนบ้านและกลุ่มทางการเมืองหรือชนกลุ่มน้อย นำมาซึ่งความเท่าเทียมกันในหน้าที่ของคน ระบบนิเวศวิทยา และการแยกตัวของชุมชนซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของการแก้ปัญหาของสังคม โดยสมาชิกจะหลีกเลี่ยงปัญหาที่มีมากมายหลายอย่างในสังคม และบางส่วนพยายามหาความสัมพันธ์ทางสังคม ความซื่อสัตย์ และผลประโยชน์ในสังคมใหม่ที่เกิดขึ้น

Sullivan T.J. และ Thompson KS. (1994: 423-424) อธิบายว่า เมือง (City) หมายถึง ชุมชน (communities) ที่มีคนอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก มีอุตสาหกรรมและแหล่งงานรองรับ มีผลประโยชน์ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ภาพของเมืองจะมีลักษณะกว้างใหญ่ เป็นชุมชนถาวร ประชาชนอยู่ร่วมกันและพึงการเกษตรที่อยู่รอบ ๆ เพื่อเป็นแหล่งจัดหาอาหารให้ประชาชนในเมือง อาจจะมีคนมากถึง 100,000 คน ซึ่งแต่เดิมในยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรม การที่คนอยู่นอกเมืองทำให้ต้องการขนส่ง

ในการเดินทางเพื่อไปทำงานในเมือง แต่รถยนต์และถนนมีไม่มากพอไม่สามารถรองรับได้ทุกจุดทำให้ประชาชนต้องอาศัยอยู่ในเมืองใกล้แหล่งงาน ณ ที่ที่สามารถเดินหรือใช้บริการขนส่งมวลชนของรัฐไปทำงานและจับจ่ายซื้อของ (shopping) ทำให้ความหนาแน่นของประชากรในเมืองมีมากขึ้น นอกจากนี้ ส่วนกลางของเมืองยังเป็นศูนย์กลางธุรกิจและวัฒนธรรมของพื้นที่เมือง โดยเฉพาะการอยู่อาศัยของชนชั้นกลาง แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนไป

ชุมชน (Community) ตามพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา (ราชบัณฑิตยสถาน 2524: 72) ให้ความหมายไว้ 3 แนว คือ กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคมแต่มีขนาดเล็กกว่า และมีความสนใจร่วมที่ประสานกันในวงแคบกว่า โดยมีเขตพื้นที่ ระดับของความคุ้นเคย และการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดดีกว่า และมีความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า หรือมีสิ่งเฉพาะบางประการที่ผูกพันกันให้เกิดเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติหรือศาสนา รวมถึงความรู้สึกและทัศนคติทั้งหมดที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเข้าเป็นกลุ่ม

ความหมายดังกล่าวมีความสอดคล้องกับความหมายของ Poplin (Poplin 1979 : 3) ที่กล่าวว่า ชุมชน เป็นคำที่ใช้แสดงถึงการรวมตัวกันของหน่วยสังคมและที่อยู่อาศัย ที่ขึ้นอยู่กับขนาดของกลุ่ม โดยใช้คำเรียกที่แตกต่างกันออกไป เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน เมือง นคร และมหานคร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหมายของสังคมกับชุมชนที่มีความแตกต่างกันในด้านขนาดของกลุ่มคนมากกว่าด้านอื่น ๆ แต่บางครั้งมีการใช้คำว่า ชุมชนนำหน้าชื่อของกลุ่มคนเพื่อบ่งบอกถึงลักษณะต่าง ๆ ของกลุ่ม เช่น การบ่งบอกถึงพื้นที่ เช่น ชุมชนหนองมน บ่งบอกเชื้อชาติ เช่น ชุมชนจีน บ่งบอกศาสนา เช่น ชุมชนมุสลิม บ่งบอกอาชีพ เช่น ชุมชนชาวประมง ส่วนกลุ่มคนขนาดใหญ่ระดับภูมิภาค ระดับประเทศ หรือ การกล่าวถึงกลุ่มคนต่าง ๆ โดยทั่วไปเราจะใช้คำว่า สังคม นำหน้า เช่น สังคมไทย สังคมชนบท สังคมเมือง เป็นต้น

ในทางสังคมวิทยาแบ่งชุมชนออกเป็น 2 แบบ คือ ชุมชนชนบท (Rural) และเมือง (Urban) และราชบัณฑิตยสถาน (2524: 316,408) ได้ให้ความหมายของคำว่า ชนบทและเมืองไว้ ดังนี้

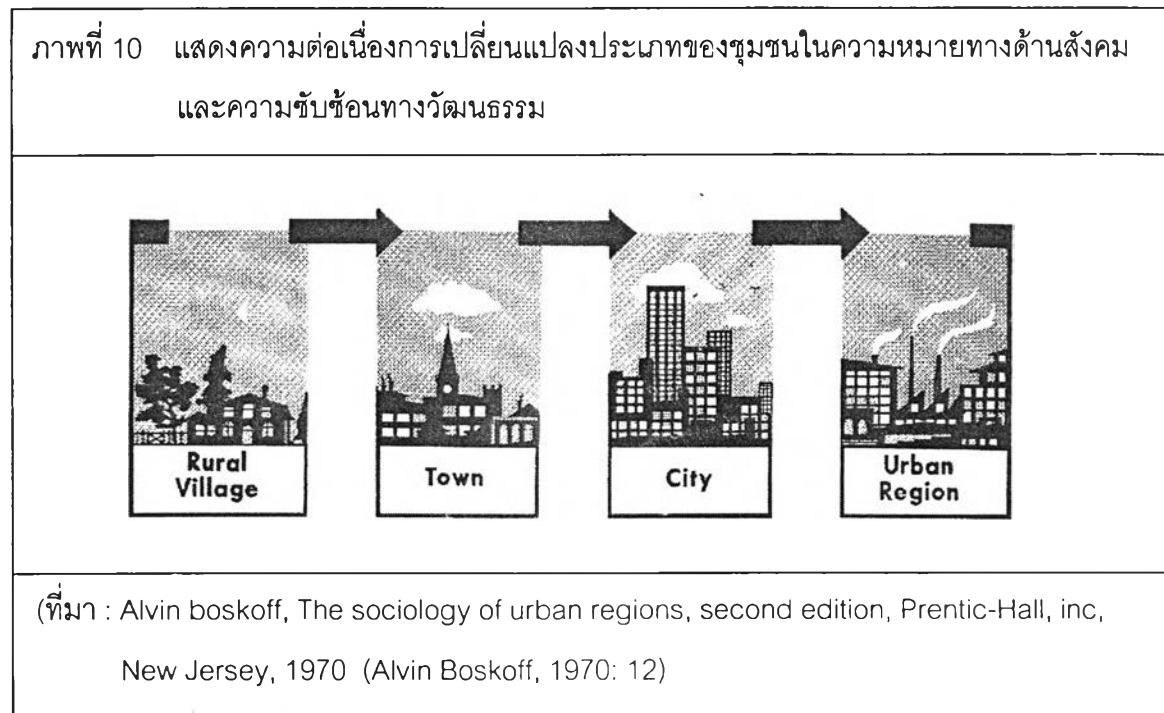
1. ชนบท หมายถึง ส่วนที่อยู่นอกเขตเมืองหรือเขตเทศบาล มีประชากรที่เลี้ยงชีพด้วยการเกษตรกรรมเป็นสำคัญ มีระเบียบสังคมที่สอดคล้องกับลักษณะชุมชนแบบหมู่บ้าน ตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มก้อน หรือกระจัดกระจายตามลักษณะภูมิประเทศหรือตามประเพณีนิยม

2. เมือง เป็นชุมชนแบบหนึ่ง เช่น ในสหรัฐอเมริกา ความหมายของชุมชนเมือง ก่อน พ.ศ. 2453 หมายถึง เขตที่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 8,000 คนขึ้นไป แต่หลังจากปี พ.ศ. 2453 หมายถึง เขตที่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 2,500 คนขึ้นไป ส่วนในประเทศไทยกำหนดให้เขตเทศบาล ที่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 10,000 คนขึ้นไป เป็นเขตเมือง

จากความหมายของชุมชน กล่าวได้ว่าชุมชนเป็นผลที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมีการจัดการจากมนุษย์ สภาพดังกล่าวเกิดขึ้นทั่วภูมิภาคของโลก ชุมชนเป็นองค์ประกอบในธรรมชาติและเป็นส่วนประกอบของประชากรภายในท้องถิ่นแต่ละพื้นที่ สร้างอยู่บนพื้นฐานของครอบครัวและระดับชั้นทางเศรษฐกิจ (Quarantelli, 1998) เป็นการจัดองค์กรหน่วยหนึ่งของสังคม มีความยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคม แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของประโยชน์ทางสังคมของกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันที่สร้างขึ้นจากเครือข่ายกลุ่มครอบครัว เพื่อนพ้องและเครือข่ายทางเศรษฐกิจ เป็นพื้นฐานในการแสดงถึงลักษณะเฉพาะทางนิเวศวิทยาในสภาพธรรมชาติหรือพื้นที่ทางสังคม (Hawley, 1950) พื้นฐานดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงกลไกที่สำคัญประการหนึ่งของการอยู่รอดของการพัฒนาและการเติบโตของสังคม ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อปกป้องและสร้างประโยชน์กับทรัพยากรทางสังคมที่มีอยู่ (Dynes, 1998) แสดงให้เห็นถึงพลังขององค์ประกอบในการจัดองค์กรของคนในท้องถิ่นหรือคนพื้นเมือง (Comfort, 1994 ; Oliver-Smith, 1986; และ Schwere, 1982) ชุมชนพบได้ทั้งในชนบทและในศูนย์กลางเมืองใหญ่ เหมือนกับโครงสร้างทางราชการซึ่งเป็นการบริหารสาธารณะ แต่ไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่ใดสิ่งที่ยังคงมีอยู่คือ โครงสร้างทางสังคมที่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงโดยผ่านกระบวนการทางสังคมซึ่งมีการสร้างและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกัน (Ross, 1967) กระบวนการดังกล่าวจะมีความต่อเนื่องและเกิดขึ้นใหม่โดยผ่านปฏิสัมพันธ์พื้นฐานทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะและเกิดขึ้นมาพร้อมกับชุมชน สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับเครือข่ายทางสังคม เครือข่ายเพื่อนฝูง ข้อมูลข่าวสารทางสังคมและกลุ่มอาสาสมัครต่าง ๆ และการลงทุนทางเศรษฐกิจซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ต้องพึ่งพากัน

ชุมชนเป็นการรวมตัวอย่างมีขอบเขตของคนในพื้นที่เพื่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและศูนย์กลางของถิ่นที่อยู่เป็นการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ด้านต่าง ๆ ชุมชนมีลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นจากสภาพความสัมพันธ์ระหว่างการพบปะกันทุกวันของชุมชน มีวิถีการดำรงชีวิตของตนเอง มีทัศนคติค่านิยมของตนเอง มีเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่คงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปอย่างสม่ำเสมอ ในตัวของตัวเอง คนในชุมชนจะมีจิตสำนึกซึ่งผูกพันอยู่กับกลุ่มชนภายใต้ชุมชนเดียวกัน (a feeling of belonging) ซึ่งในวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย ความผูกพันดังกล่าวเกิดขึ้นและมีวิวัฒนาการควบคู่กับจารีตประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดดั้งเดิมในลักษณะเครือญาติและการแบ่งชนชั้น มีการอุปถัมภ์กันระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อย จารีตประเพณีดังกล่าวยังคงมีอยู่และยึดถือปฏิบัติกันในชุมชนในชนบทมากกว่าในชุมชนเมือง (อุทิศ ขาวเขียว, 2535: 18) เนื่องจากสภาพสังคมเมืองถูกอิทธิพลทางเศรษฐกิจเข้าแทรกแซงทำให้การดำรงชีวิตต้องขึ้นอยู่ความสามารถทางการแข่งขัน ชาวเมืองต้องอาศัยความสามารถของตนเองในการเอาตัวรอดในสังคมเมืองมากกว่าชนบท ทำให้สภาพชีวิตแบบชุมชนที่มีกลุ่มเพื่อนบ้านจะขาดหายไปจากสังคมเมือง นอกจากนี้ลักษณะของที่ตั้งเมืองยังเป็นที่รวมของคนจำนวนมาก มีประชาชนอยู่กันอย่างหนาแน่น คนในสังคมเมืองประกอบอาชีพและกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก สังคมมีอำนาจในการบริหารจัดการพื้นที่และมี

การเกิดขึ้นของชุมชนจะมีความต่อเนื่อง มีพัฒนาการและความซับซ้อนทางวัฒนธรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับความซับซ้อนของระดับความเป็นชุมชน เริ่มจากชุมชนชนบทเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีมาแต่ดั้งเดิม พิจารณาจากระยะเวลาของการตั้งถิ่นฐาน วัฒนธรรมท้องถิ่น ที่แสดงให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สะสมเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ โดยสภาพหรือภาวะการณ์ทำให้เกิดความซับซ้อน และเป็นสิ่งที่เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลาของการคงอยู่ของมนุษย์ จนกลายเป็นชุมชนเมือง ที่มีความทันสมัย มีความต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงจากชนบทไปสู่เมือง (ภาพที่ 10)

ความหมายของชุมชน ในรายงานขั้นสุดท้ายของโครงการจัดทำเครื่องชี้วัดการพัฒนาเมืองและชุมชนนำอยู่ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545: 18) ให้ความหมายว่า เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่เกาะเกี่ยว ยึดโยงกับพื้นที่ โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการรวมตัวและมีวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มชัดเจน พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มคน/สมาชิก ต้องเป็นพื้นที่เดียวกันหรือต่อเนื่องกันทางภูมิศาสตร์ อีกทั้งต้องอยู่ในหน่วยพื้นที่ทางการปกครองเดียวกัน หรืออาจจะเป็นการรวมตัวของกลุ่มคน ณ พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมตัว มีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันชัดเจน ขนาดของชุมชนมีความหลากหลาย ตั้งแต่พื้นที่หรือหมู่บ้านในแขวง ตำบล จนถึงเมืองขนาดใหญ่ ซึ่งสังคมของชุมชนและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ จะถูกกระทบจาก วัฒนธรรม การเมือง นโยบายและระบบเศรษฐกิจและในทางกลับกันก็มีอิทธิพลต่อการตอบสนองของชุมชน การกระตุ้นและการให้การสนับสนุนทางสังคม และมีผลสูงสุดต่อชุมชน รวมถึงพฤติกรรมสังคม ภาวะสุขภาพของชุมชนและคุณภาพชีวิต (Patrick and Wickizer, 1995) โดยที่การเปลี่ยนแปลงในระดับส่วนบุคคลจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มใหญ่และต่อปัญหาที่เกี่ยวข้องเมื่อนำลักษณะส่วนบุคคลไปใช้กับทั้งชุมชน (Rose, 1992)

สังคม ภาวะสุขภาพของชุมชนและคุณภาพชีวิต (Patrick and Wickizer, 1995) โดยที่การเปลี่ยนแปลงในระดับส่วนบุคคลจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มใหญ่และต่อปัญหาที่เกี่ยวข้องเมื่อนำลักษณะส่วนบุคคลไปใช้กับทั้งชุมชน (Rose, 1992)

จากแนวความคิดและความหมายทางสังคมและชุมชนที่กล่าวมา สรุปได้ว่า สังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสถาบันสังคม สมาชิกสังคม และส่วนประกอบอื่น ๆ ของสังคม ซึ่งมีทั้งการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างและหน้าที่ การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นช้าหรือเร็ว แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคมไม่มากนักน้อย โดยความหมายของชุมชนจะใช้ในความหมายที่ครอบคลุมและแปรเปลี่ยนไปตามการอธิบายหน่วยทางสังคม การแปรเปลี่ยนความหมายที่ใช้จะเปลี่ยนไปตามลักษณะของความเป็นหมู่บ้าน สภาพการอยู่อาศัยและความเป็นเพื่อนบ้านในพื้นที่หรือในท้องถิ่น รวมไปถึงกลุ่มเชื้อชาติ ชาติ และองค์การระหว่างประเทศ ความหมายที่แคบที่สุด ชุมชนแสดงถึงกลุ่มของคนที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ที่มีปฏิสัมพันธ์และมีสถาบัน/องค์การร่วมกันและเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ มีความรู้สึกของการพึ่งพากันและมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน แต่การรวมกลุ่มของแต่ละคนอาศัยอยู่ร่วมกัน หรือการมีปฏิสัมพันธ์ในขอบเขตบริเวณเดียวกัน ไม่ได้หมายความว่าทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนหรือมีส่วนร่วมในชุมชน ยกเว้นคนในชุมชนนั้นมีการรับรู้ถึงความรู้สึกในความเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน ซึ่งลักษณะการรับรู้และการมีความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นมีหลายลักษณะ ลักษณะที่ชัดเจนที่สุดคือลักษณะของความเป็นชนบทและความเป็นเมืองของชุมชน โดยมีลักษณะที่คล้ายกับการให้ความหมายของชุมชนของ Tonnies (1887) ที่เรียกลักษณะของชุมชนชนบทเป็นลักษณะของ Gemeinschaft คือลักษณะของการผสมผสานของชุมชนในยุคก่อนอุตสาหกรรม เป็นชุมชนขนาดเล็กที่อยู่บนพื้นฐานของความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันฉันท์ญาติ เพื่อน เพื่อนบ้าน และลักษณะของชุมชนเมืองเรียกว่า Gesellschaft (association) เป็นลักษณะของสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ทำให้ความเป็นชุมชนและลักษณะทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมหายไป (William Onthwaite, 1994: 98)

ลักษณะของ Gemeinschaft จะมีลักษณะความสัมพันธ์แบบชนบทซึ่งพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพ บทบาททางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคม ลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นซึ่งเรียกว่าเป็นความสัมพันธ์ขั้นปฐมภูมิเป็นรูปแบบหนึ่งทางสังคม มีลักษณะทางกายภาพของชุมชนบทบาทของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคม ลักษณะของความสัมพันธ์และพื้นที่ที่เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน แสดงดังตารางที่ 4 (ผู้วิจัยแปลจาก Davis, 1958: 306.)

ตารางที่ 4 แสดงลักษณะของชุมชนที่เรียกว่า Gemeinschaft ของ Tonnies (1887)

เงื่อนไขทางกายภาพ	ลักษณะของ บทบาทที่เกิดขึ้น	ความสัมพันธ์ ทางสังคม	ลักษณะความ สัมพันธ์ที่เป็นคู่	ลักษณะที่ เกิดขึ้นพบใน
สมาชิกมีจำนวนน้อย	Affective มีความรู้สึกร่วมกัน	มีการร่วมมือกัน อย่างกว้างขวาง	สามี-ภรรยา	ครอบครัว
อาศัยอยู่เป็นเวลานาน	ไม่ชัดเจน ทำได้ หลายอย่าง	มีเป้าหมาย เหมือนกัน มีเอกลักษณ์	เพื่อน-เพื่อน	กลุ่มเพื่อน
มีความใกล้ชิดในด้านพื้นที่ทางกายภาพ	การมีลักษณะ เฉพาะ	มีความสัมพันธ์และ เป้าหมายเดียวกัน	พ่อ-ลูก	ชุมชนละแวก บ้าน
	มีการรวมกลุ่มและ ปรับตัว	มีลักษณะเฉพาะ ของตนเองที่เกิดขึ้น เอง		ชุมชนเล็ก ๆ
	มีคุณภาพ	มีความสัมพันธ์ ส่วนบุคคล		
		ความสัมพันธ์ กว้างขวาง ครอบคลุม		
		มีการควบคุมอย่าง ไม่เป็นทางการ		

(ที่มา : ผู้วิจัยแปลจาก Kingsley Davis, Human Society (New York: The Macmillan Company, 1958): 306, Modified with permission of the publisher)

ลักษณะของ Gesellschaft มีลักษณะและความสัมพันธ์แบบสังคมเมือง พิจารณาจากลักษณะทางกายภาพ บทบาททางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคม ลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นซึ่งเรียกว่าเป็นความสัมพันธ์ขั้นทุติยภูมิเป็นอีกหนึ่งรูปแบบที่เกิดขึ้นในสังคม มีลักษณะมีลักษณะทางกายภาพของชุมชน บทบาทของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคม ลักษณะของความสัมพันธ์และพื้นที่ที่เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน แสดงดังตารางที่ 5 (ผู้วิจัยแปลจาก Davis, 1958: 306.)

ตารางที่ 5 แสดงลักษณะของชุมชนที่เรียกว่า Gesellschaft ของ Tonnies (1887)

เงื่อนไขทางกายภาพ	ลักษณะของบทบาทที่เกิดขึ้น	ความสัมพันธ์ทางสังคม	ลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นคู่	ลักษณะที่เกิดขึ้นพบใน
สมาชิกมาก	มีความเป็นกลางหรือไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร	มีการร่วมมือกันและการแข่งขัน	ผู้จัดการ-พนักงานขาย	บริษัท
อาศัยอยู่ช่วงเวลาสั้น ๆ	มีลักษณะเป็นสากล	มีความแตกต่างในเป้าหมายสุดท้าย	พนักงานขาย-ลูกค้า	ชาติ
มีพื้นที่ทางกายภาพน้อย	มีการปรับตัวได้ดี	ความสัมพันธ์เป็นเพียงวิธีการหนึ่งนำไปสู่เป้าหมาย	ทั่วไป-ส่วนตัว	กองทัพ
	ต้องการความสำเร็จ	มีความเป็นทางการ	การแสดงออกเป็นการสร้างภาพ	ศาสนา
		มีความเป็นส่วนตัว	การเป็นสมาชิกสถาบันต่าง ๆ	สมาพันธ์การค้า
		ความสัมพันธ์จำกัด		
		มีการควบคุมแบบเป็นทางการ		

(ที่มา : ผู้วิจัยแปลจาก Kingsley Davis, Human Society (New York : The Macmillan Company, 1958) , p. 306, Modified with permission of the publisher)

Pacione (Pacione อ้างใน Carter, 2003: 55-57) ศึกษาหมู่บ้าน Devon (Devon Villages) โดยเขียนไว้ใน Rural Geography เรื่อง The Village Community - A Classification ซึ่งเคยศึกษาโดย Mitchell ในปี 1951 การศึกษาดังกล่าวได้แยกลักษณะชุมชน โดยใช้ปัจจัย 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยที่เรียกว่า "open-closed" โดย open หมายถึง แนวโน้มที่จะรับอิทธิพลจากภายนอก รวมถึงสิ่งใหม่ ๆ ในที่อยู่อาศัย ส่วน closed หมายถึง การปฏิเสธแนวคิดใหม่ ๆ และต่อต้านผู้ที่เข้ามาใหม่ ส่วนปัจจัยที่สองเรียกว่า "integration-disintegration" โดย integration หมายถึง ความกลมกลืนกันในการอยู่อาศัยร่วมกันในหมู่บ้าน และ disintegration แสดงถึงความไม่กลมกลืนกันหรือไม่เข้ากันสร้างข้อขัดแย้งกัน มีการปะทะกันระหว่างผลประโยชน์ในชุมชนของผู้ที่อยู่อาศัยเดิมกับผู้เข้ามาอยู่ใหม่ซึ่งจะเกิดความไม่เข้ากันหรือไม่กลมกลืนกันและไม่ผสมผสานกัน องค์ประกอบเหล่านี้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาแยกชุมชนได้ 4 แบบ ได้แก่

1. The open, integrate rural community

ชุมชนแบบเปิดมีการผสมผสานกัน ลักษณะของชุมชนมีแนวโน้มจะรับอิทธิพลจากภายนอก รวมถึงสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาในที่อยู่อาศัย ชุมชนประเภทนี้จะเป็นชุมชนขนาดใหญ่และมีความหลากหลายในโครงสร้างการอยู่อาศัย ในสถาบันและในองค์กร กรอบการทำงานสามารถประยุกต์หรือปรับกับเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงได้

2. The closed, integrated rural community

ชุมชนแบบปิดแต่มีการผสมผสานกัน ลักษณะของคนในชุมชนมักจะปฏิเสธแนวคิดใหม่ ๆ และต่อต้านผู้ที่เข้ามาใหม่ ชุมชนประเภทนี้ส่วนใหญ่จะมีพื้นที่แยกส่วนออกไป มีการเปลี่ยนแปลงน้อย ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนเลี้ยงตัวเองได้ พึ่งพาภายนอกน้อยและมีประเพณีพื้นถิ่นของตนเอง มีการรักษาขอบเขตและป้องกันอิทธิพลจากภายนอกเข้ามาได้ (Pacione, 2003: 57) บทบาทของคนจะเป็นที่ยอมรับกันในชุมชนและมีความจำกัดในการยอมรับในพฤติกรรมทางสังคม

3. The open, disintegrating rural community

ชุมชนแบบเปิดแต่ไม่ผสมผสานกัน ลักษณะของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงสถานะเร็ว ชุมชนไม่สามารถที่จะกลมกลืนกันได้ มีความเชื่อมโยงของการพัฒนาจากภายนอกอย่างมากและเป็นผลให้ภายในมีความขัดแย้งกัน ซึ่งเป็นสถานะภาพที่เกิดขึ้นระหว่างท้องถิ่นกับผู้ที่เข้ามาอยู่ใหม่

4. The closed, disintegrating rural community

ชุมชนแบบปิดและไม่ผสมผสานกัน ลักษณะของชุมชนที่มีการถดถอยหรือการลดของประชากรเมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกถึงมาตรฐานของชุมชนในการให้บริการลดลง ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบการตั้งถิ่นฐานเดิมได้เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง

ในการศึกษาลักษณะทั้ง 4 ลักษณะของชุมชน ความแตกต่างของชุมชนทั้ง 4 ลักษณะใช้ตัวชี้วัดที่แสดงถึงลักษณะที่แปรเปลี่ยนของชุมชนที่เรียกว่า "the semantic differential" โดยการตั้งคำถามและให้ค่าคะแนนความใกล้ชิดของคน โดยให้ค่าคะแนนจาก 1-5 หรือจาก 1-7 คำถามที่ใช้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกันของคน เช่น เรื่องของความเป็นมิตร แล้วนำคะแนนที่ได้มารวมกัน ถ้าเป็นชุมชนชนบทจะมีความเป็นมิตร ความเป็นเพื่อนสูง ถ้าเป็นชุมชนเมืองก็จะมีความเป็นมิตรน้อยตัวอย่างของการกำหนดค่าคะแนนแสดง ดังตารางที่ 6

ตารางที่ 6 แสดงระดับค่าคะแนนของลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

1	2	3	4	5
Very friendly	Friendly	Neutral	Unfriendly	Very unfriendly
Very welcoming	Welcoming	Neutral	Unwelcoming	Very unwelcoming
Total unclannish	Not clannish	Neutral	Clannish	Very clannish

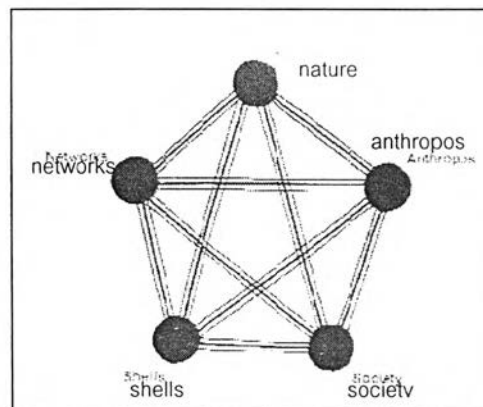
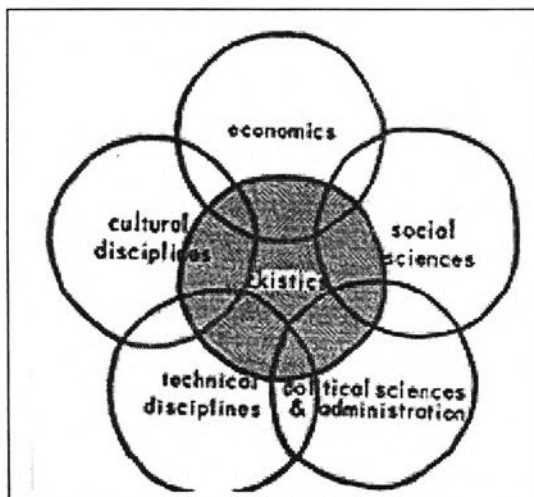
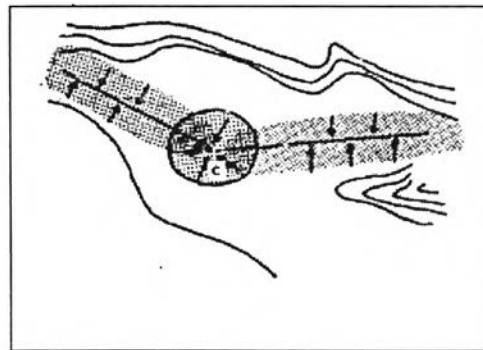
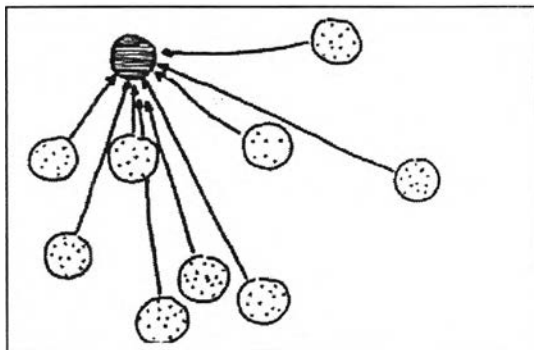

จากความหมายที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า ชุมชนเป็นระบบหนึ่งของสังคม ประกอบด้วย คน สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นและสิ่งที่มีธรรมชาติสร้างขึ้น ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์เป็นการจัดการการอยู่อาศัย ซึ่งต้องมีการเติบโตและการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของการเติบโตนั้น (Mathews, 1997: 66) เป็นลักษณะและองค์ประกอบการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ซึ่งมี 5 องค์ประกอบที่สำคัญตามกรอบแนวคิดของ Doxiadis (1968) องค์ประกอบแรกคือธรรมชาติ (nature) ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ที่ดิน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจและการท่องเที่ยว องค์ประกอบที่สองคือ คน (man) จะเกี่ยวข้องกับความต้องการทางกายภาพ ความปลอดภัย ความมั่นคง ความรู้สึก ความสัมพันธ์ระหว่างกัน ความต้องการได้รับการยกย่องสรรเสริญ ต้องการความรู้และสิ่งสุนทรีย์ต่าง ๆ องค์ประกอบที่สาม คือ สังคม (society) เกี่ยวข้องกับการบริหารของรัฐและกฎหมาย ความสัมพันธ์ทางสังคม แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงประชากร แบบแผนของวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจ องค์ประกอบที่สี่คือ สิ่งที่ปกป้องและสิ่งอำนวยความสะดวก (shell) คือ ที่อยู่อาศัย สิ่งอำนวยความสะดวกในชุมชน เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น ร้านค้า ศูนย์การค้า ศูนย์กลางของเมือง เช่น ศูนย์กลางทางด้านธุรกิจ ศูนย์กลางด้านวัฒนธรรม องค์ประกอบที่ห้า คือ โครงข่ายหรือเครือข่าย (networks) ซึ่งเป็นระบบสาธารณูปโภค เช่น น้ำ ไฟ ระบบขนส่ง เช่น ถนน รถไฟ เครื่องบิน ระบบการติดต่อสื่อสาร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ เป็นต้น และระบบข้อมูลข่าวสารและคอมพิวเตอร์ องค์ประกอบทั้ง 5 เริ่มจากความต้องการของคน ที่มีความต้องการพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการวางผังเมือง เนื่องจากคนต้องการทำกิจกรรมที่หลากหลายมีหลายหน้าที่ นอกจากนี้ยังต้องการความสัมพันธ์ทางสังคม ปฏิสัมพันธ์ร่วมกันทั้งกับกลุ่มคนและส่วนตัว โดยแสดงถึงความต้องการพื้นที่ของคนและความสัมพันธ์ของการอยู่อาศัยที่เกิดขึ้นได้ ดังภาพที่ 11

การเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของพื้นที่เมืองนอกจากเลือกด้วยปัจจัยทางสภาพทางภูมิศาสตร์แล้ว ยังพิจารณาจากความใกล้เคียงระหว่างกันของชุมชน โดยชุมชนจะตั้งใกล้กันและเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ สามารถรองรับประชากรได้อย่างหนาแน่น เป็นพื้นที่ที่มีอุปสรรคน้อยตรงข้ามกับบริเวณพื้นที่ทุรกันดาร ซึ่งมีความสามารถในการรองรับประชากรได้น้อย ความหนาแน่นเบาบางมีอุปสรรคมาจากภูมิประเทศ (เกียรติ จิวะกุล, 2537) อย่างไรก็ตามความก้าวหน้าของการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีและการขนส่งทำให้ปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาเมืองมีรูปแบบที่ซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น เริ่มจากเมืองที่พัฒนาแบบเน้นความเป็นศูนย์กลาง (concentric circle) มีการพัฒนาเมืองในลักษณะของการเชื่อมโยงเส้นทางหลักที่ใกล้กับเมืองมากที่สุดออกไปสู่ท่าเรือหรือชายฝั่ง ทั้งนี้กระบวนการพัฒนาเมืองจะเกิดขึ้นโดยการเชื่อมโยงอย่างป็นธรรมชาติจากระบบหนึ่งไปสู่อีกระบบหนึ่ง ทำให้เกิดรูปแบบที่ซับซ้อนของเมืองกับผู้อยู่อาศัยจำนวนมากและเกิดการขยายตัวของพื้นที่ที่เชื่อมโยงเข้าด้วย

กัน โดยความซับซ้อนของเมืองจะถูกกำหนดโดยการขยายตัวของประชากรและความเชื่อมโยงของเมืองต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทำให้สามารถสรุปได้ว่า ภายใต้แรงผลักดันที่ทำให้เกิดการเติบโตจากด้านต่าง ๆ ได้แก่ด้านเศรษฐกิจ ชีววิทยา ประชากร และอื่น ๆ ทำให้ระบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ค่อย ๆ พัฒนาเป็นกระบวนการที่ใหญ่และซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีแนวโน้มจากการพัฒนาที่ละส่วนของเมือง จนกลายเป็นการพัฒนาที่เป็นระบบเดียวกันทั่วโลก

ภาพที่ 11 แสดงองค์ประกอบการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ของการอยู่อาศัย

Ekistic Elements

(ที่มา : <http://www.doxiadis.org/documents/ekistics/page07.asp>)

แนวความคิดที่สำคัญของชุมชน คือ การที่ชุมชนสามารถขยายตัวและดำรงอยู่ด้วยตัวของชุมชนเอง มีการเชื่อมโยงไปสู่ชุมชนอื่น ในความหมายของ communities' self-sufficiency หมายถึงมีการขยายตัวด้วยกิจกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นของคนและสามารถที่จะควบคุมได้ ซึ่งความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่คือ การเข้าถึงสินค้าและ

วัตถุประสงค์และการจัดการในสังคมในการแบ่งสรรเพื่อให้ชุมชนอยู่ได้และมั่นคง โดย Korten (1995: 262) กล่าวว่า สังคมที่ดีขึ้นอยู่กับพลังหรือสิ่งที่มีอยู่ภายในชุมชนเองที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และช่วยสร้างความเชื่อมโยงส่วนต่างที่อยู่บนพื้นโลกเข้าด้วยกัน เช่นเดียวกับสังคมที่จะต้องสร้างโดยผ่านกระบวนการในแต่ละระดับในท้องถิ่น ในครัวเรือนแต่ละครัวเรือน และชุมชนแต่ละชุมชน โดยชุมชนจะดำรงอยู่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างความร่วมมือร่วมกัน ลักษณะดังกล่าวนี้ Robert Putnam (1995: 65-78) เรียกว่าการเกิดความเชื่อมโยงที่เป็นต้นทุนทางสังคม "social capital" ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนอยู่ได้ ต้นทุนทางสังคมนี้เป็นเครือข่ายที่มีอยู่มากมาย ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจหรือการตลาด แต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนที่อาศัยความเชื่อใจในความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้นในแต่ละวัน เช่น การแบ่งปันอาหารกัน การดูแลเด็ก ๆ การดูแลสุขภาพ การดูแลผู้สูงอายุ การมีกิจกรรมร่วมกัน การศึกษา ซึ่งให้ความสำคัญไปที่ชุมชนในสังคมที่ไม่มีการแลกเปลี่ยนทางด้านเงินตรา

ชุมชนยังมีความหมายได้อีกหลายความหมายเช่น ชุมชนเป็นองค์ประกอบทางสังคมที่มีรูปแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ความหมายอื่นอ้างอิงกับกฎหมายจะหมายถึง หน่วยหนึ่งของรัฐ หรือถ้าในความหมายที่เป็นระบบทางสังคม คือหน่วยหนึ่งของระบบทางสังคมที่มีทั้งขนาดใหญ่และเล็ก ส่วนใหญ่อยู่บนพื้นฐานของการสมาคมและการแบ่งงานกันทำ เป็นสถานที่ เป็นขอบเขตหรือบริเวณ หมายถึง พื้นที่ที่กลุ่มของคนมาอยู่อาศัยและเป็นที่อยู่หลับนอน เป็นพื้นที่ที่ถูกวางแผนไว้ หมายถึง พื้นที่ที่มีการจัดการที่จะทำให้เกิดผลสำเร็จทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม เป็นกลุ่มที่มีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ชุมชนที่มองในด้านคุณค่าและความเชื่อ หมายถึง องค์ประกอบย่อยทางสังคมที่คนมีมุมมองที่คล้ายกัน และชุมชนที่มีการกำหนดรูปร่างในมุมมองเดียวกัน ชุมชนเป็นองค์ประกอบย่อยทางศีลธรรมหมายถึงเป็นที่มาของความดีงาม ชุมชนเป็นรูปแบบของปฏิสัมพันธ์เป็นกระบวนการไม่ใช่สิ่งของ มีการเคลื่อนไหว มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคม หรือในความหมายว่าเป็นกระบวนการทางการเมือง หมายถึง การมีส่วนร่วมและการรวมตัวกันในการกระทำเกี่ยวกับสาธารณะ และมีความมุ่งมั่นในการทำกิจสาธารณะ อูทิจ ชาวเธียร์ (2535 : 18) กล่าวว่า ชุมชนเป็นการรวมตัวอย่างมีขอบเขตของคนเพื่อให้เกิดถิ่นฐานและศูนย์กลางของถิ่นฐานในอันที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ด้านต่าง ๆ การแบ่งชุมชนของไทยอย่างเป็นทางการในปัจจุบันได้แบ่งตามลักษณะขอบเขตการบริหารการปกครอง คือ ระดับการปกครองส่วนภูมิภาคแบ่งเป็น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด โดยมีขนาดของประชากรเป็นตัวกำหนด ส่วนการขยายตัวของพื้นที่เกิดจากผลของปัจจัย 3 ปัจจัยคือ ขนาดของเศรษฐกิจ การปรับปรุงระบบการติดต่อสื่อสารและการกระจายที่เพิ่มขึ้นในด้านพื้นที่ที่มีความต้องการเพิ่มมากขึ้น โดยขนาดของเศรษฐกิจ แบ่งเป็นด้านของ public goods and services เช่น โรงพยาบาล สถานีตำรวจ สถานีดับเพลิงและการจัดการศึกษา ซึ่งจะทำให้เกิดสิ่งกระตุ้นของการบริการพื้นที่ที่กว้างขึ้น ทั้งนี้ผลประโยชน์ของขนาดทางเศรษฐกิจที่จะได้รับ ขึ้นอยู่กับเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสาร

ความเชื่อมโยงของชุมชนกับส่วนต่าง ๆ

ความเชื่อมโยงและปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท ในรูปแบบของการเคลื่อนย้ายของคน สินค้า ข้อมูลข่าวสารและเงิน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่เพิ่มขึ้นในการดำเนินชีวิตในพื้นที่หรือภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งเหมือนกันในทุกส่วนทั่วโลก Spencer (Spencer อ้างใน Bellah, 1973: 90-104) กล่าวว่าในสังคมโลกสมัยใหม่ขอบเขตของกิจกรรมทางสังคมโตในลักษณะที่เล็กลง แต่ขอบเขตของสังคม การกระทำส่วนบุคคลมีมากหรือโตขึ้นในโลกสมัยใหม่ นอกจากนี้ยังมีการผสมผสานหรือบูรณาการระหว่างกัน เนื่องจากความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารและการขนส่ง ซึ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานไม่ว่าจะมีรูปแบบหรือขนาดใดก็ตามในการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่หรือภูมิภาคต่าง ๆ จะประกอบด้วยระบบของความเชื่อมโยงระหว่างศูนย์กลางเมืองที่มีการบูรณาการทางด้านหน้าที่ที่อยู่รอบ ๆ พื้นที่หรือภูมิภาคนั้น ๆ (Doxiadis และ Papaioannou, 1974: 7) Durkheim (Bellah, 1973:74) กล่าวว่า การเดินทางและการติดต่อสื่อสารเป็นตัวทำให้ขอบเขตของส่วนต่าง ๆ หดไปทำให้สามารถติดต่อถึงกัน ส่วนการจัดการองค์กรในแต่ละส่วนได้สูญเสียลักษณะเฉพาะ เช่น การใช้ภาษา อาชีพที่เริ่มแยกจากกันเข้าไปสู่ภาษาเดียวกันหรือภาษาสากล การมีส่วนร่วมระหว่างส่วนต่าง ๆ ที่หลากหลายของชีวิตในสังคมเริ่มมีการเกาะตัวหรือมีความเหนียวแน่นน้อยลง ความสัมพันธ์ทางสังคมจะรวมถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีการโยงใยกันจากบุคคลหรือจุดเล็ก ๆ เป็นเครือข่ายหรือจุดรวมของความสัมพันธ์ในท้องที่หรือชุมชนนั้น ๆ ความสัมพันธ์จะประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมหนึ่ง ๆ ได้ต้องอาศัยความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมมีการติดต่อโดยตรงและแนบแน่นและจุดเชื่อมโยงที่สร้างพลังมากขึ้นด้านความสัมพันธ์ คือ การรักษาพิธีกรรมของกลุ่มหรือชุมชน (นิธิ, 2543)

การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนเปลี่ยนไปและไม่มีความจำกัดในการเลือกทำเลที่ตั้งในการอยู่อาศัย บางคนอาจจะมีการย้ายที่อยู่อาศัยบ่อย ย้ายงานได้มากกว่าหนึ่งงาน เปลี่ยนงานและไปเที่ยวในวันหยุด ซึ่งเกี่ยวข้องกับทุกคนในชีวิตประจำวันถึงแม้จะอยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกันและหลายชุมชน เมื่อขยายแนวคิดของความหมายดังกล่าวกับการใช้ชีวิตประจำวัน จะพบความหลากหลายในชุมชน ซึ่งชุมชนมีหลายขนาดทั้งชุมชนขนาดเล็กและชุมชนขนาดใหญ่ที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันโดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อม ชุมชนแต่ละชุมชนมีความเกี่ยวข้องกัน บางชุมชนอาจจะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องไปทั่วโลก (Nicholson และ Schreiner, 1973) เนื่องจากสามารถติดต่อสื่อสารด้วยวิธีการต่าง ๆ นอกจากทางถนนซึ่งเป็นทางกายภาพโดยการติดต่อที่ไร้สาย ทำให้เมืองในปัจจุบันมีรูปร่างที่แตกต่างจากในอดีตและจากการศึกษารูปร่างของเมืองในศตวรรษที่ 19 พบว่ามีรูปร่างคล้ายรูปดาว (Cox 1972: 3-4) ศูนย์กลางของเมืองจะอยู่ที่ศูนย์กลางของรูปดาวและในแต่ละแฉกที่แยกออกไปแสดงถึงกลุ่มของสิ่งก่อสร้างและที่อยู่อาศัยในบริเวณโดยรอบ รวมถึงบริเวณเส้นทางรถไฟหรือเส้นทางถนน และในระหว่างกลุ่มชุมชนเล็ก ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นที่ว่างซึ่งการใช้ที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร ทำให้บริเวณนั้นมีความเป็นศูนย์กลางที่ค่อนข้างสูงเนื่องจากระบบการขนส่งที่มี

ศูนย์กลางอยู่ในเมืองจะสัมพันธ์กับศูนย์กลางการจ้างงานและโอกาสการทำงาน ซึ่งมีลักษณะงานหลายประเภท เช่น การทำงานในโรงงานและร้านค้าสำนักงานและให้บริการต่าง ๆ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีแนวโน้มที่จะรวมศูนย์อยู่ในพื้นที่ที่มีการเข้าถึงโครงข่ายของทางรถไฟและองค์ประกอบอื่น ๆ ได้แก่ โรงแรม โรงภาพยนตร์ ซึ่งอยู่ร่วมกันลักษณะรวมศูนย์ ลักษณะของเมืองดังกล่าวนี้มีลักษณะคล้าย ๆ กับเมืองใหญ่หลาย ๆ เมืองในปัจจุบัน เช่น กรุงเทพมหานคร มีการกระจายตัวของกิจกรรมและที่อยู่อาศัยไปตามเส้นทางการขนส่ง มีลักษณะคล้ายรูปนิ้วมือกางออกไป หรือรูปดาวจากจุดศูนย์กลาง ตามสภาพภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดแบบแผน (pattern) ของการขนส่ง นอกจากนี้กิจกรรมที่เป็นแหล่งงานที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงเปิดโอกาสให้มีการจ้างงานทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสัญญลักษณ์ ระหว่าง 2 สิ่งคือ ประชาชนและแหล่งงาน โดยประชาชนพยายามย้ายถิ่นฐานให้อยู่ใกล้เมืองที่สุดเท่าที่จะใกล้ได้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเส้นทางรถไฟ รถยนต์ที่ไม่สามารถจะเดินทางด้วยเท้าเข้าไปสู่ศูนย์กลางเมือง

ยุคต่อมารูปแบบการตั้งถิ่นฐานหรือการเลือกที่ตั้งเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ภายในรูปดาวเริ่มมีการพัฒนาที่อยู่อาศัยภายในเมืองเริ่มมีการขยายตัวออกไปรอบ ๆ ริมขอบเมืองซึ่งมีผลต่อรูปร่างของเมือง มีการขยายและกระจายระบบโครงข่ายเส้นทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงข่ายทางหลวง (Highway network) มีการขยายโครงข่ายเชื่อมโยงในแนวกของรูปดาวเชื่อมต่อกับส่วนต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อปริมาณการจราจรที่จะเข้าสู่ศูนย์กลางที่ลดลงและมีผลต่อความสัมพันธ์กับการเข้าถึงศูนย์กลางเมือง นอกจากนี้การกระจายระบบโครงข่ายจากศูนย์กลางมหานครขยายออกไปรอบนอก (dispersion) ทำให้เกิดกิจกรรมที่กระจายไปตามเส้นทางมีผลในด้านของการกระจายของโอกาสการจ้างงานที่ไกลออกไปจากศูนย์กลางเมืองมากกว่าที่จะอยู่ชานเมือง (suburban) โดยเฉพาะอย่างยิ่งร้านค้าย่อย กิจกรรมภาคอุตสาหกรรม โรงงาน ซึ่งกลายเป็นเศรษฐกิจของท้องถิ่น มีผลทำให้มีการจ้างงานประเภทสำนักงานน้อยลง การมีกิจกรรมที่ให้บริการกลุ่มผู้ใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงภาพยนตร์ ร้านอาหาร โรงงาน โรงแรม กิจกรรมเหล่านี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ในลักษณะกระจายออกจากศูนย์กลาง และคนไม่ได้อยู่รวมกลุ่มในศูนย์กลางธุรกิจหรืออยู่รอบ ๆ ระบบขนส่งมวลชนเหมือนเช่นในอดีต สภาพที่เกิดขึ้น ดังกล่าวเกิดขึ้นในประเทศไทยเช่นเดียวกับประเทศทางยุโรปและอเมริกา โดยมีลักษณะของการขยายตัวเมืองเริ่มออกจากจุดศูนย์กลางขยายไปแนวเส้นทางการคมนาคมและขนส่ง มีจุดเริ่มต้นของขยายตัวจากเมืองชั้นใน ออกมาชั้นกลาง ชั้นนอกและออกไปชานเมือง จนขยายออกนอกเขตกรุงเทพและปริมณฑล เมื่อรัฐมีนโยบายการกระจายความเจริญออกภูมิภาคและสร้างระบบโครงข่ายเพื่อเชื่อมโยงศูนย์กลางไปสู่ทุกภูมิภาค ทำให้การเดินทางมีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น ทำให้การอยู่อาศัยของคนไม่จำเป็นที่จะต้องอยู่ภายในใจกลางเมือง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง คนในหลายระดับได้เลือกตั้งถิ่นฐานในทำเลที่สามารถติดต่อกับศูนย์กลางหรือใช้บริการของภาคมหานครได้ตามความสามารถในการจ่ายเพื่อที่อยู่อาศัยและการเดินทางในแต่ละประเภท

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบเมืองและการขยายตัวของเมืองดังกล่าว Cox (1972: 3-4) อธิบายว่ามีปัจจัยอย่างน้อย 2 ปัจจัยที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้งของกิจกรรม

ต่าง ๆ ได้แก่ ความสามารถในการเข้าถึงที่มากขึ้นของกิจกรรมต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ชานเมือง โดยยังคงสัมพันธ์กับศูนย์กลางเมืองและความต้องการที่เพิ่มขึ้นของพื้นที่ในการทำกิจกรรม ซึ่งปัจจัยการเข้าถึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกทำเลที่ตั้งในการตั้งกิจกรรมในพื้นที่โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรมที่ต้องใช้ส่วนประกอบด้านวัตถุดิบและต้องขนย้าย ดังนั้น การเลือกทำเลที่ตั้งจึงพยายามที่จะลดการเคลื่อนย้ายหรือต้นทุนในด้านเวลาและเงินทำให้ตลาดและโรงงานอุตสาหกรรมต่างพยายามที่จะลดระยะทางจากแหล่งวัตถุดิบให้น้อยที่สุด ส่วนคนก็ต้องการที่จะให้อยู่ใกล้สถานศึกษา และสถานที่ทำงานให้มากที่สุด และในปี 1900 เมืองในประเทศตะวันตก ศูนย์กลางธุรกิจจะอยู่ในที่ ๆ เข้าถึงใจกลางเมืองมากที่สุด เนื่องมาจากต้นทุน ทุกคนพยายามที่จะให้เกิดต้นทุนต่ำสุด ทำให้เกิดผลของการรวมศูนย์ของระบบขนส่งมวลชน แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมา เมื่อมีการพัฒนาทางด้านโครงข่ายและเทคโนโลยีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปในความสัมพันธ์ระหว่างการเข้าถึงของสถานที่กับพื้นที่เมืองขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระจายตัวออกจากศูนย์กลางของโครงข่ายการขนส่งเริ่มมีผลอย่างกว้างขวางและสัมพันธ์กับการเข้าถึงของที่ตั้งชานเมืองหรือนอกเมือง และสิ่งที่สำคัญคือการเกิดขึ้นของ รถยนต์ส่วนบุคคลและการพัฒนาถนนที่ใช้ความเร็วสูงเปิดโอกาสในการพัฒนาที่อยู่อาศัยมากขึ้น ดังเช่น การขยายตัวของกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน การเกิดขึ้นของหมู่บ้านจัดสรรที่จัดสร้างโดยภาคเอกชน ในพื้นที่ที่มีราคาต่ำ แต่มีระบบโครงข่ายที่สามารถให้บริการได้ครอบคลุมพื้นที่และเชื่อมโยงติดต่อเข้าสู่ใจกลางกรุงเทพมหานครขยายไปถึงพื้นที่จังหวัดใกล้เคียงที่สามารถเดินทางเข้าสู่กรุงเทพในเวลาอันรวดเร็ว เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี สมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี เป็นต้น

รถยนต์เริ่มมีผลในทางลบต่อความสามารถในการเข้าถึงศูนย์กลางเมือง เนื่องจากก่อปัญหาการจราจรติดขัดและก่อมลพิษทางอากาศและทางเสียง แต่มีผลในทางบวกต่อการเข้าถึงของพื้นที่ในชานเมือง ทำให้ทำเลที่ตั้งในพื้นที่ชานเมืองสามารถติดต่อเชื่อมโยงกับศูนย์กลางเมือง เพิ่มความสามารถในการเข้าถึงพื้นที่ของศูนย์กลางมหานครได้มากขึ้น และในภาพรวมความเชื่อมโยงดังกล่าวสัมพันธ์กับความสามารถในการเข้าถึงศูนย์กลางการค้าของเมือง ทำให้ที่ตั้งชานเมืองได้รับการปรับปรุงและดึงดูดการใช้ที่ดินประเภทร้านค้า โรงภาพยนตร์ ร้านอาหาร ในพื้นที่ เกิดการกระจายตัวของอาคารเคลื่อนที่ด้วยเครื่องยนต์ เกิดกลุ่มของชุมชนในชานเมืองอีกรูปแบบหนึ่งและเริ่มพัฒนาและขยายตัวโตขึ้นโดยมีการเชื่อมโยงกับศูนย์กลางมหานคร ทั้งด้านระบบโครงข่าย และระบบเศรษฐกิจ

จากรายงานการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบเมืองและการขนส่ง (1989) พบว่า การกระจายตัวออกจากศูนย์กลางเป็นผลมาจากการปรับปรุงระบบการขนส่ง แต่ผลที่เกิดขึ้นจากระบบไฮเวย์และรถยนต์นั้นเป็นผลมาจากแบบแผนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนแปลงไป (Muller, 1981 และ Jackson, 1985) แนวโน้มดังกล่าวไม่ได้เป็นลักษณะเฉพาะของอเมริกาเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับนโยบายการตัดสินใจในการวางแผนการใช้พื้นที่ของรัฐและการควบคุมการเป็นเจ้าของรถยนต์ การสนับสนุนให้มีการใช้รถขนส่งมวลชน และการใช้ที่ดินที่ทำให้ศูนย์กลางเมืองมีความแข็งแกร่งและมีแบบแผนการพัฒนาที่มีความหนาแน่นที่สูงขึ้น (Getis, 1983; Kain, 1985; และ Lowry, 1988)

และคาดการณ์ได้ว่าสภาพการณ์ดังกล่าวจะยังคงขยายตัวออกไปอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มที่เกิดขึ้นในทศวรรษของโลก (Shortreed, May และ Dust, 1985; Webster และ Bly, 1987)

จากสภาพของการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่ารูปแบบ (pattern) ของการอยู่อาศัยจะมีผลต่อรูปแบบการพัฒนาทางกายภาพ การเปลี่ยนแปลงและจัดการทางกายภาพของอาคารและระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการจะมีความสัมพันธ์กันและเป็นไปอย่างซ้ำ ๆ ต้องใช้เวลาและเงินในการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและการแทนที่สิ่งต่าง ๆ หรือ รวมถึงการใส่สิ่งใหม่ ๆ ลงในพื้นที่ของการพัฒนานั้น (Coupland, 1997: 275) ซึ่ง Freidmann (1973) กล่าวว่าการพัฒนาพื้นที่ ถ้าเป็นการพัฒนาในระดับภาคจะมุ่งเน้นการสร้างความก้าวหน้าของพื้นที่ด้วยการพัฒนาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและโดยรูปแบบการพัฒนาพื้นที่ในระดับภาคมีกรอบการพัฒนา 5 แบบ คือ พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงในทางบวก (upward transitional area) จะเป็นพื้นที่ที่ตั้งเชื่อมโยงกับภาคศูนย์กลาง มีขีดความสามารถในการใช้ทรัพยากรค่อนข้างสูง ลักษณะสำคัญคือ เป็นพื้นที่ที่มีการอพยพย้ายถิ่นของประชากรเข้าสู่พื้นที่ การพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่มักจะต้องพึ่งพาหรือสอดคล้องกับกิจกรรมของภาคศูนย์กลาง ลักษณะของการพัฒนาพื้นที่ในระดับภาคมุ่งเน้นการสร้างความก้าวหน้าของพื้นที่ด้วยการพัฒนาการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ในพื้นที่ดังกล่าวอาจจะมีพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปในทางลบ (Downward transitional area) คือเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานมานานในลักษณะเศรษฐกิจชนบท มีลักษณะเด่นที่สำคัญคือ มีการอพยพย้ายออกของประชาชนในพื้นที่ ประชาชนนอกพื้นที่เริ่มเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่แทน มีการตั้งถิ่นฐานใหม่และมีการพัฒนาโดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เป็นปัจจัยหลักในการผลิตหรือแหล่งรายได้ของพื้นที่ ฐานเศรษฐกิจที่สำคัญคือ การเกษตรกรรม ป่าไม้และเหมืองแร่จะเป็นพื้นที่บุกเบิกใหม่ (Resource Frontier Region) พื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของภาค (core region) จะเป็นพื้นที่ที่มีความเจริญหรือมี ศักยภาพที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นฐานสำคัญในการพัฒนาพื้นที่นั้นและพื้นที่ข้างเคียง พื้นที่ ดังกล่าวประกอบด้วยเมืองหนึ่งเมืองหรือกลุ่มของเมืองและพื้นที่ล้อมรอบโดยมีเมืองใหญ่เป็นเสมือนหัวแรงดึงดูดอันหนึ่งที่ทำหน้าที่คล้ายแม่เหล็กที่ดึงดูดให้ประชากรจากภายในประเทศหรือบริเวณโดยรอบเข้าสู่ศูนย์กลางเมือง และกรุงเทพมหานครก็มีลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้จากสถิติประชากรย้ายถิ่นจากภูมิภาคต่าง ๆ เข้าสู่กรุงเทพโดยเฉพาะจากจังหวัดใกล้เคียงและกระจายออกไปโดยรอบตามความสะดวกในการเข้าถึงของการขนส่ง

การวิเคราะห์ข้อมูลของโครงการประสานการก่อสร้างโครงการขนส่งขนาดใหญ่ระยะที่ 7 (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546) เกี่ยวกับการขยายตัวและพื้นที่ที่ตั้งถิ่นฐานของกรุงเทพมหานครและปริมณฑลหรือภูมิภาคนครหลวงในช่วงปีพ.ศ.2521-2531 และ ปี พ.ศ. 2531-2544 ในภาพรวมพบว่าในช่วง 10 ปีแรก เป็นช่วงเศรษฐกิจของประเทศขยายตัวสูงสุดในปี 2531 ในพื้นที่ที่มีการขยายตัวทั้งหมดจะมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น เฉลี่ยประมาณ 250,000 คนต่อปี เป็นการเพิ่มในจำนวนที่มากกว่าและขยายตัวรวดเร็วกว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรในพื้นที่ที่มีการ

ขยายตัวประชากรระหว่าง พ.ศ. 2531-2541 และหลังที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 และเศรษฐกิจขยายตัวต่ำสุดในปี พ.ศ. 2541 ประชากรเพิ่มขึ้นเฉลี่ย 180,000 คนต่อปี จากการศึกษาพบว่าการขยายตัวของประชากรในพื้นที่ส่วนใหญ่เกิดในพื้นที่ชานเมืองของกรุงเทพมหานครและในบริเวณที่เชื่อมต่อไปในพื้นที่จังหวัดปริมณฑล ลักษณะการขยายตัวการตั้งถิ่นฐานของประชากรระหว่างปี พ.ศ. 2531-2541 กระจายตัวออกไปในพื้นที่ชานเมืองและชนบทรอบนอกมากขึ้น มีสัดส่วนถึงร้อยละ 95 ในขณะที่ในพื้นที่เมืองหรือในพื้นที่ภายในถนนวงแหวนรัชดาเพิ่มขึ้นร้อยละ 5 และพบว่ารูปแบบการขยายตัวของกรุงเทพมหานครขยายออกไปในทิศทางที่มีโครงข่ายการจราจรขนส่งอำนวยความสะดวกให้เดินทางติดต่อกันกับศูนย์กลางของ กทม. มีแบบแผนการขยายตัวของเมืองต่อเนื่องกันเป็นแถบในวงรอบบริเวณชานเมืองชั้นในและการขยายตัวเป็นแถบในรัศมีจากศูนย์กลางที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ขยายตัวตามรูปร่างของโครงข่ายการจราจรและขนส่งหลักที่เชื่อมโยงกับกรุงเทพมหานคร

ลักษณะการขยายตัวของกรุงเทพมหานครดังกล่าวโดยเฉพาะขอบชานเมืองรอบกรุงเทพมหานครและตามแนวโครงข่ายการจราจรเป็นปรากฏการณ์ของการพัฒนาทางด้านพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากการเติบโตและการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วของเมืองใหญ่ ซึ่งเรียกว่าเป็นสภาพของพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวออกไป โดยใช้เรียกเมืองใหญ่ที่มีการขยายตัวของเมือง เช่น เมือง Jabotabke (Jakarta) , Metro Manila และ Seoul ซึ่งมีพื้นที่มากกว่า 600 ตารางกิโลเมตร หรือกรุงเทพมหานคร กัลกัตตา การาจี่ ที่มีพื้นที่เกิน 1,000 ตารางกิโลเมตร มหานครบอมเบย์ ที่มีพื้นที่ 4,000 ตารางกิโลเมตร นครเซี่ยงไฮ้ที่มีพื้นที่กว่า 6,000 ตารางกิโลเมตร มหานครโตเกียวและนครปักกิ่ง ที่มีพื้นที่เกินกว่า 13,000 ตารางกิโลเมตร (ดารณี, 2541) ลักษณะร่วมของภาคมหานครซึ่งมีส่วนขยายตัวของเมืองใหญ่ คือ มีขอบเขตการตั้งถิ่นฐานของชนบทกับเมืองน้อย มีการให้ความสำคัญกับกิจกรรมด้านเกษตรกรรม โดยมีเมืองเป็นตลาดการค้า มีรูปแบบการกระจายของโรงงานและกิจการที่ทำหน้าที่ด้านกวดำพาณิชย์กรรมออกไปในลักษณะรูปแบบที่ไม่ได้กำหนดไว้ในแผนการพัฒนาที่อยู่อาศัยของรัฐและของเอกชนหรือบุคคล (Leong, 1996: 70) รูปแบบของพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวมี 3 รูปแบบ คือ ส่วนพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นตัวเชื่อมโยงพื้นที่เมือง ได้แก่ ประเทศสิงคโปร์ อินโดนีเซียและมาเลเซีย รูปแบบที่สองคือส่วนพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวที่มีความหนาแน่นของประชากรต่ำและควบคุมการเจริญเติบโตโดยการสร้างศูนย์กลางหลาย ๆ แห่งในพื้นที่เมืองเล็ก หรือศูนย์กลางชานเมืองที่ตั้งอยู่ตามแนวเส้นถนน เช่น ในกัวลาลัมเปอร์ และรูปแบบที่สามคือพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวที่มีระดับความหนาแน่นของประชากรสูงซึ่งเป็นลักษณะของเมืองจาการ์ตา มะนิลา และ กรุงเทพมหานคร

ในแต่ละส่วนของพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวนี้ มีประชากรที่เป็นเกษตรกรจำนวนมากทำหน้าที่ปลูกข้าวเลี้ยงประชากรเมือง ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนั้น และทำให้เกิดการใช้แรงงานส่วนเกินร่วมกัน เช่น กรุงเทพมหานครจะมีโครงข่ายถนนพหลโยธินเป็นเส้นทางหลักที่นำคนจากชนบทรอบ ๆ มาเป็นแรงงานในเมือง ซึ่งทำให้เกิดการเพิ่มรายได้ของ

ครัวเรือนอีกทางหนึ่งนอกจากการทำเกษตรกรรม ปรากฏการณ์ของการขยายตัวของกาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวดังกล่าว นอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพแล้วยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม คือ กระบวนการเป็นเมืองที่เข้าไปสู่พื้นที่ในภูมิภาคต่าง ๆ มีผลให้เศรษฐกิจหรือรายได้ของคนในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป และส่งผลต่อองค์ประกอบทางนิเวศวิทยา กล่าวคือ ศูนย์กลางเมือง พื้นที่มหานครและส่วนขยายภาคมหานครที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดการเสื่อมถอยทางด้านเกษตรกรรมและกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตรเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีการกระจายตัวของอุตสาหกรรมลงในพื้นที่ ซึ่งเป็นผลจากการลงทุนของต่างชาติและภายในท้องถิ่นเอง นอกจากนี้การที่เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็วนี้เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และการตั้งถิ่นฐานอย่างถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกาเข้าถึงการเดินทางและการขนส่ง นอกจากนี้การเติบโตอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจยังส่งผลต่อการทำลายสิ่งแวดล้อม เกิดของเสียและปัญหาการจราจรตามมา ส่วนผลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคมนั้น พื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวทำให้สังคมมีลักษณะที่หลากหลายหรือผสมผสานกันมากขึ้น เนื่องจากมีประชากรย้ายเข้ามาในพื้นที่จากหลายภูมิภาค ส่วนทางด้านอาชีพของประชากรในชุมชนถึงแม้รายได้ส่วนใหญ่จะยังคงขึ้นอยู่กับกิจกรรมทางการเกษตร แต่มีบางส่วนที่มีรายได้จากด้านอื่น เช่น จากค่าจ้างแรงงานในโรงงานหรือเป็นลูกจ้างในสนามกอล์ฟ เป็นต้น นอกจากนี้คนในสังคมพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวยังมีวิถีชีวิตในการบริโภคนิสัยที่เปลี่ยนแปลงไปหลายรูปแบบ โดยขึ้นอยู่กับรายได้และโอกาสการได้มาซึ่งรายได้ ซึ่งสามารถพบเห็นรูปแบบการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ในเขตในชานเมืองซึ่งเป็นกลุ่มคนในเมืองบางส่วนที่ออกมาอยู่นอกเมือง

สภาพการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัวดังกล่าว ทำให้เกิดโครงข่ายศูนย์กลางเมืองหลายแห่งที่เชื่อมโยงระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชนในพื้นที่ชานเมืองและริมขอบเมือง โดยมีภาครัฐเป็นแกนหลักในการวางนโยบายในการสร้างโรงงานและสร้างสิ่งบริการสำหรับอุตสาหกรรม รวมทั้งบริการสาธารณะต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้มีผลต่อพื้นที่ภาคมหานครที่ขยายตัว ทั้งในด้านราคาที่ดิน ราคาสินค้าและบริการรวมถึงแรงงานที่มีฝีมือและไม่มีฝีมือ สภาพการขยายตัวดังกล่าวช่วยให้เศรษฐกิจของเมืองกระจายตัวไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งมีผลต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ทั้งในด้านบวกและลบ และเมื่อพิจารณาเฉพาะประเทศไทยจากการวิเคราะห์ของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(1994) ในเอกสาร Metropolitan Regional Structure planning analysis ได้เรียกพื้นที่ที่มีการเติบโตของกรุงเทพมหานครที่แผ่ขยายเข้าไปในจังหวัดพื้นที่ใกล้เคียง ได้แก่ จังหวัดปริมณฑลและจังหวัดที่ต่อเนื่องออกไปในพื้นที่ภาคกลางของประเทศ รวมเรียกว่า The Extended Bangkok Metropolitan Region ประกอบด้วย กรุงเทพมหานครและปริมณฑล กลุ่มจังหวัดภาคกลางตอนบน ได้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทองและสระบุรี กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดนครนายก ปราจีนบุรี ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา และกลุ่มจังหวัดภาคตะวันตก ได้แก่ จังหวัด

เพชรบุรี ราชบุรี สมุทรสงครามและสุพรรณบุรี รวม 18 จังหวัด ซึ่ง McGee (1989,1991) เรียกภูมิภาคที่มีลักษณะนี้ว่า ภาคมหานครที่ขยายตัวออกไปซึ่งเป็นลักษณะการขยายตัวของกระบวนการเป็นเมืองอีกรูปแบบหนึ่ง

ลักษณะของการขยายตัวของภาคมหานครของกรุงเทพมหานครที่เกิดขึ้นนั้น กล่าวได้ว่ารัฐมิได้วางแผนให้เกิดในลักษณะที่กล่าวข้างต้น แต่เป็นผลมาจากการที่กรุงเทพมหานครได้รับการส่งเสริมให้มีการพัฒนามากขึ้น ในขณะที่ภายในเขตเมืองชั้นในถูกควบคุมอย่างเข้มงวดแต่บางส่วนมีการใช้ที่ดินอย่างไม่มีมีการควบคุมหรือผิดไปจากข้อกำหนด กลายเป็นแรงผลักดันให้เกิดการขยายตัวของการพัฒนาออกไปชานเมืองและริมขอบเมืองอย่างไร้ขอบเขต เนื่องจากราคาที่ดินชานเมืองต่ำกว่าราคาที่ดินภายในเมือง ส่วนความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความสะดวกในการเดินทางและการขนส่ง การมีพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจนอกเมืองหรือชานเมือง ทำให้คนมีทางเลือกมากขึ้น ทั้งคนชนบทที่จะเข้าเมืองและคนในเมืองที่ต้องการออกมาอยู่นอกเมือง นอกจากนี้ยังเกิดการพัฒนาของภาคเอกชนที่นำการพัฒนาภาครัฐที่ขยายตัวออกไป ประกอบกับรัฐมีนโยบายการสร้างโครงข่ายเชื่อมโยงทั่วภูมิภาคทำให้ลักษณะของพื้นที่ภาคมหานครของกรุงเทพมหานครขยายตัวอย่างรวดเร็วและเชื่อมโยงเมืองใกล้เคียงเข้าด้วยกัน และเมืองต่าง ๆ สามารถใช้บริการของกรุงเทพมหานครได้เนื่องจากการเดินทางและการติดต่อสื่อสาร สะดวก รวดเร็ว เช่น การเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปจังหวัดพระนครศรีอยุธยาสามารถเดินทางด้วยรถยนต์ ระยะทาง 75 กิโลเมตร โดยใช้เวลาไม่เกิน 45 นาที เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานหรือการเกิดชุมชนนอกเขตเมือง ชานเมืองหรือส่วนต่อขยายของเมืองทำให้เกิดความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับลักษณะของชุมชนและสังคมระหว่างความเป็นชนบทกับเมือง ซึ่งความไม่ชัดเจนที่เกิดขึ้นส่งผลต่อการจัดสรรทรัพยากรของภาครัฐที่มีต่อท้องถิ่นและการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเองมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่หรือแต่ละเขตได้ ซึ่งการแบ่งเขตของชุมชนและสภาพของชุมชนระหว่างความเป็นเมืองและชนบทนั้น ขึ้นอยู่กับการให้ความหมายและข้อกำหนดของแต่ละประเทศพิจารณาได้หลายวิธี เช่น พิจารณาจากข้อมูลทางด้านการปกครอง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ความหนาแน่นประชากรในพื้นที่ การก่อตัวเป็นชุมชนศูนย์กลางหรือเมือง การได้รับบริการด้านการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระบบการคมนาคมขนส่งและรูปแบบการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานในช่วงหลังสุดในระดับภาคและอำเภอตามความเหมาะสม ในอดีตนักภูมิศาสตร์แยกความแตกต่างระหว่างหมู่บ้าน (village) กับเมือง (Town) โดยพิจารณาจากการตั้งถิ่นฐานในสองพื้นที่ที่ปรากฏลักษณะหรือประเภทที่ตรงข้ามกัน คือ เมืองกับชนบท และการให้ความหมายจะดูจากหน้าที่พื้นฐาน โดยหมู่บ้านจะพิจารณาจากสิ่งที่ประชาชนได้รับมาจากภาคเกษตรกรรม เป็นเหตุผลทางการเกษตร เช่น การมีน้ำใช้ ส่วนเมืองเป็นลักษณะที่ประชาชนได้รับผลที่ไม่ได้มาจากภาคเกษตรกรรม แต่เป็นการได้รับจัดสรรบริการต่าง ๆ จากส่วนกลางหรือการเข้าถึงที่ตั้งของสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น ร้านค้า ธนาคาร การให้บริการด้านวิชาชีพ การแยกลักษณะดังกล่าวยังมีความไม่ชัดเจนและแน่นอน เนื่องจากหมู่บ้านที่ใหญ่จะมีกลไกสำคัญในการสนับสนุนจากศูนย์กลางและการให้บริการที่เข้าถึงได้เช่นเดียวกับเมือง (Harold Carter, 1990)

โดยเฉพาะในโลกยุคโลกาภิวัตน์หรือโลกไร้พรมแดน ที่มีการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่รวดเร็วมากขึ้น ในปัจจุบันสภาพการขยายตัวของพื้นที่เมืองเกิดจากกระบวนการการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการผลิต การบริโภค การค้าของสินค้าและทรัพย์สิน ซึ่งประกอบด้วยพื้นฐานของเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ มีการเพิ่มขึ้นของการแยกย่อยทางโครงสร้างของเหล่าสินค้าและทรัพย์สินที่กระจายข้ามวัฒนธรรมและมีผลต่ออิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีการเปลี่ยนผ่านและมีการเคลื่อนไหวหลายรูปแบบ ส่งผลต่อการ ตัดสินใจและมีอิทธิพลต่อโลกและผู้นำในท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ ทำให้ลักษณะชุมชนเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่เข้ามากระทบในทุกพื้นที่ ซึ่ง Huntington กล่าวว่า โลกาภิวัตน์เป็นบ่อเกิดของอารยธรรมสากล ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเชิงทฤษฎีโลกาภิวัตน์ในทัศนะของนักสังคมวิทยาที่ว่า โลกาภิวัตน์จะก่อให้เกิดความเข้มข้นของความสำนึกภายในตัวเองทางด้านอารยธรรม สังคมและกลุ่มชาติพันธุ์เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ (Huntington, 1996: 66-68) และราชบัณฑิตยสถานให้คำจำกัดความ คำว่า โลกาภิวัตน์ ว่าเป็นการแพร่กระจายไปทั่วไปโลก หมายถึงการที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใดสามารถรับรู้สัมพันธ์หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวางอันเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525: 749)

จากความหมายของโลกาภิวัตน์ดังกล่าวและในความเห็นด้านสังคมวิทยาของ Huntington จะเห็นว่าสภาพของโลกาภิวัตน์เป็นเรื่องที่มีผลในทางบวก ทำให้คนรู้จักและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น เนื่องจากบุคคลสามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีต่าง ๆ ของกลุ่มอื่นที่แตกต่างไป และอารยธรรมที่แตกต่างกันทำให้เกิดการเปรียบเทียบกันและถ่ายทอดถึงกัน ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนอารยธรรม วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดความประหยัดในหลาย ๆ ประการ เช่น การประหยัดจากการเดินทาง ประหยัดจากการติดต่อสื่อสาร แต่เสรี ให้ความเห็นไว้ว่า ความคลั่งไคล้ตามกระแสโลกาภิวัตน์สำหรับคนไทย ซึ่งเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมที่อ่อนแอจะก่อให้เกิดผลเสียเพราะรับวัฒนธรรมจากภายนอกได้ง่าย เช่น การบริโภคนิยม เนื่องจากไม่สามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ เป็นต้น ซึ่งผลเสียที่เกิดจากโลกาภิวัตน์ในประเทศไทยนอกจากจะเป็นการสูญเสียทางเศรษฐกิจแล้ว ยังเป็นการสูญเสียทางวัฒนธรรมด้วย โดยเฉพาะคนไทยส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในชนบทที่ได้รับเอากระแสโลกาภิวัตน์ที่กระจายเข้าไปสู่พื้นที่ (เสรี ลีลาลัย อ่างโน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542: 130) ซึ่ง Bungten ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ไข ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศไทยในยุคโลกาภิวัตน์ว่า เป้าหมายของการพัฒนาต้องเน้นที่สังคมมากกว่าความมั่งคั่ง และเน้นให้มีการพึ่งพิงตนเองและชุมชนจะต้องนำการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับบุคคล ครอบครัว วัด และโรงเรียน (Bungten, อ่างโน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542: 21)

จากเงื่อนไข ปัจจัยและสภาพของการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของการขยายตัวของเมืองและชุมชนในหลาย ๆ รูปแบบที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวได้ว่าเทคโนโลยีในยุคโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดขึ้นและการขยายตัวของชุมชนเป็นไปอย่างรวดเร็วและตั้งอยู่ในที่ห่างไกลกัน แต่ชุมชนในที่ต่าง ๆ

สามารถติดต่อถึงกันได้ทำให้เมืองขยายตัวอย่างไม่มีขอบเขต โดยเฉพาะเมืองใหญ่เกิดสภาพของมหานครที่ชุมชนขยายตัวออกไป ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของพื้นที่หรือชุมชนในส่วนมหานครที่ขยายตัวนั้น จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปลักษณะสำคัญของพื้นที่หรือชุมชนในส่วนขยายของภาคมหานครได้ดังนี้ คือ ลักษณะของพื้นที่ เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน พื้นที่เกษตรลดลง พื้นที่กิจกรรมการค้า ที่อยู่อาศัย อุตสาหกรรม ระบบโครงข่ายสาธารณูปโภค สาธารณูปการเพิ่มขึ้น ด้านประชากรมีความหนาแน่นประชากรในพื้นที่ การย้ายถิ่นประชากรเข้าพื้นที่เพิ่มขึ้น กิจกรรมในพื้นที่มีการปะปนกันทั้งภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เส้นทางคมนาคมหรือโครงข่ายถนนเป็นเส้นทางหลักในการเชื่อมโยงเมืองสองเมือง และมีการใช้ที่ดินเมืองกับชนบทปะปนไปตามเส้นทางคมนาคม แรงงาน แรงงานชนบทรอบ ๆ หรือแรงงานนอกพื้นที่เมืองมาเป็นแรงงานในเมือง คนในชุมชนมีหลากหลายอาชีพ การเติบโตทางเศรษฐกิจในพื้นที่รวดเร็ว การตั้งถิ่นฐาน มีทั้งถูกและผิดกฎหมาย สังคมหลากหลายผสมผสานกันมากขึ้นและที่สำคัญเป็นชุมชนนอกเขตเมือง ชานเมืองหรือส่วนต่อของเมืองใหญ่

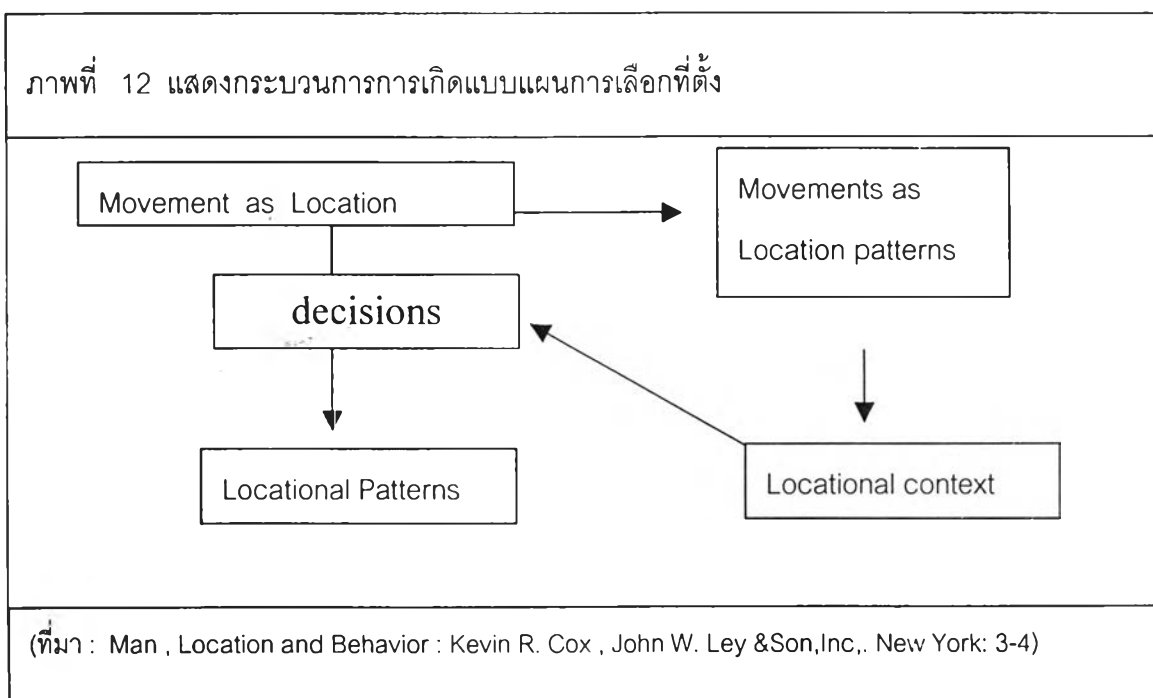
แนวคิดทฤษฎีการตั้งถิ่นฐาน และแนวคิดการขยายตัวของภาคมหานครที่กล่าวมาข้างต้น เป็นลักษณะการรวมกลุ่มการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในสภาพของทางกายภาพ ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนในพื้นที่หนึ่ง ๆ หรือรวมกันเป็นกลุ่มหนึ่งของสังคม เช่น ลักษณะของชุมชนเมืองคนจะมาอยู่รวมกันด้วยลักษณะเฉพาะหรือผลประโยชน์ แต่ในปัจจุบันมีชุมชนที่มองไม่เห็นทางกายภาพหรือชุมชนทางอินเทอร์เน็ต ซึ่งประกอบด้วยคนที่มีลักษณะร่วมกันหรือผลประโยชน์หรือความสนใจบางอย่างที่มาวมกันสำหรับวัตถุประสงค์เดียวกันมีการติดต่อสื่อสาร คำขาย สนทนา เป็นกลุ่มของชุมชนอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความก้าวหน้าทางการติดต่อสื่อสารและเทคโนโลยีดังกล่าวมีผลทำให้การตั้งถิ่นฐานของคนในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป ในยุคโลกไร้พรมแดนที่มีความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารและการขนส่ง ทำให้คนมีการติดต่อระหว่างกันและเข้าถึงกันได้สะดวกรวดเร็วมากขึ้น ทำให้ความจำเป็นในการตั้งถิ่นฐานหรือฐานทางธุรกิจบางประเภทไม่จำเป็นต้องอยู่ในศูนย์กลางเมืองเช่นในอดีต ในขณะที่การขนส่งได้มีการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่องโดดเด่นไปจากวิธีการอื่น ๆ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีใหม่เข้ามาและทำให้เกิดการลดการใช้ต้นทุนทรัพยากรทางด้านการใช้เครื่องยนต์ลง มีการประมาณว่าการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ จะทำให้การบริโภคทางด้านเครื่องยนต์ลดลงเหลือสัดส่วนที่น้อยลงถึง ร้อยละ 25-50 การใช้พลังงานจะลดลงและเครื่องยนต์จะใช้พลังงานที่มีมลภาวะน้อยลง ในโลกยุคปัจจุบันชุมชนสามารถติดต่อถึงกันได้ทั่วโลก "global village" ผลจากสิ่งนี้ทำให้เกิดการติดต่อและนำสิ่งที่อยู่ในที่ต่าง ๆ และคนในพื้นที่ต่างเข้ามาอยู่ร่วมกันหรือติดต่อกันได้ ทำให้เกิดการพัฒนาในรูปแบบใหม่และสร้างแรงดึงแบบใหม่ ชุมชนในปัจจุบันมีทั้งชุมชนในท้องถิ่น ชุมชนระดับชาติ ชุมชนระดับโลก โดยเทคโนโลยีและข้อมูลข่าวสารได้สร้างเครือข่าย (networks) ของคนและการค้าธุรกิจขึ้น เกิดชุมชนทางคอมพิวเตอร์ (cyber-communities) ในโลกอินเทอร์เน็ตซึ่งเชื่อมโยงและจัดการคนแต่ละคนที่อยู่รอบโลกเข้าด้วยกัน

โดยไม่มีขีดกั้นหรือขอบเขต มีผลต่อการย้ายถิ่นเข้าเมืองหรือการลดลงของทรัพยากรและการสร้างสิ่งแวดล้อม การคงอยู่ของชุมชนทั่วโลก ทั้งชุมชนระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับรัฐที่ถูกอิทธิพลของการขยายตัวทางกายภาพ วัฒนธรรมและอื่น ๆ (Ann Boyles)

จากแนวคิดของแบบแผนของการตั้งถิ่นฐานและการย้ายถิ่น Cox (Cox 1972: 11-16) อธิบายรูปการเลือกที่ตั้งในเชิงพื้นที่ใน 2 ระดับคือ (ภาพที่ 12) รูปแบบของที่เป็นผลของการตัดสินใจเลือกทำเลในพื้นที่นั้น ๆ มากกว่าที่อื่น รูปแบบของที่ตั้งเป็นผลของกระบวนการเลือกที่ตั้งที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับการรับรู้ข่าวสาร คน การค้าและอื่น ๆ ระหว่างที่ตั้งต่าง ๆ ที่อยู่บนพื้นโลก รูปแบบที่เกิดขึ้นสามารถอธิบายได้ทั้งโดยการกำหนดของกระบวนการและ/หรือการตัดสินใจของคน ในการย้ายถิ่น ในขณะที่การเคลื่อนที่ของข้อมูลข่าวสารแสดงในความหมายของกลไกการเลือกการย้ายถิ่น โดยที่การเคลื่อนย้ายอาจจะเป็นผลของการตัดสินใจ ในทางกลับกันแบบแผนของการเคลื่อนย้ายก็เป็นส่วนหนึ่งของการเลือกที่ตั้งซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจเช่นเดียวกัน จากภาพที่ 12 ความหมายของ "locational context" คือ สภาพแวดล้อมของสถานที่ ความสัมพันธ์ที่ตั้งและลักษณะของที่ตั้งซึ่งมีนัยสำคัญที่สุด สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการเคลื่อนย้าย ทำให้เกิดความหลากหลายของแบบแผนของทำเลที่ตั้งต่าง ๆ จากแผนภาพจะเห็นว่า การตัดสินใจการย้ายถิ่นของคนมีผลมาจากความสามารถในการเข้าถึงที่มีความหลากหลายในการเข้าถึงศูนย์กลางเมือง โดยการเชื่อมโยง (linkage) เข้าสู่ข้อมูลข่าวสารที่มีอย่างหลากหลายในศูนย์กลางเมือง ผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจจะนำมาซึ่งการกำหนดความพึงพอใจในทำเลที่ตั้งและมีผลต่อการตัดสินใจของแต่ละครัวเรือน ปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งจะสัมพันธ์กับสถานที่อื่น ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญได้แก่ การเข้าถึงหรือระยะทางหรือทิศทางจากพื้นที่หนึ่งไปพื้นที่หนึ่ง ทุกสถานที่ที่จะมีสถานะและปัจจัยในสภาพต่าง ๆ เป็นเกณฑ์ที่สำคัญในการเลือกทำเลที่ตั้งตามสภาพทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากการตัดสินใจในการเลือกทำเลที่ตั้งจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมากกว่าต้นทุนการเคลื่อนที่ นอกจากนี้ลักษณะของพื้นที่ (Site characteristics) หมายถึง สิ่งที่เป็นผลจากความหลากหลายของสถานที่จะเป็นจุดดึงดูด (attractive) ได้แก่ ความหลากหลายของโอกาสในการทำงาน ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการอธิบายแบบแผนของทำเลที่ตั้ง (locational pattern) โดยใช้ Geography theory (Cox 1972: 11-16)

การตัดสินใจในการย้ายถิ่น Cox (Cox 1972: 81-98) อธิบายตามทฤษฎีที่ทำให้เกิดแบบแผนของที่ตั้งโดยเน้นไปที่แนวคิดพื้นฐาน 2 ประการคือ โอกาสการได้รับข่าวสาร บทบาทของเพื่อนญาติ ในการตัดสินใจการย้ายถิ่น ในการย้ายถิ่นของคนจะมีการเชื่อมโยงการย้ายถิ่นที่ต่อเนื่องกัน (Chain migration) เป็นลักษณะของการเคลื่อนย้ายหรือโยกย้ายอย่างต่อเนื่องของคนเกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอนของการย้ายถิ่น ได้แก่ การให้ข้อมูลข่าวสารในการอพยพ แหล่งของทำเลที่ตั้งสำหรับคนที่อพยพ ในรุ่นหลังจากการศึกษาการย้ายถิ่นในปารีส พบว่า บทบาทของเพื่อนและญาติในด้าน 1) การให้ข้อมูลข่าวสาร 2) การช่วยเหลือในการปรับตัวเข้ากับที่ตั้งใหม่และ 3) การแบ่งปันสิ่งที่เป็นพื้นฐานสำหรับการย้ายถิ่น และจากการศึกษาพบว่า ร้อยละ 58 ของการย้ายถิ่น รู้ว่ามีคนที่จะช่วยเหลือตนเองและช่วยให้อยู่ในปารีสได้ ก่อนที่จะย้ายเข้ามา ร้อยละ 43 มีญาติอยู่ที่ปารีสอยู่แล้ว และร้อยละ 11

มีเพื่อนอยู่ กระบวนการที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปเกิดใน 2 กระบวนการคือ "relocation process" และ "expansion" หรือ "contagion process" โดย "relocation process" กระบวนการย้ายถิ่นประเภทนี้เป็นผลมาจากการย้ายถิ่นของแต่ละคนที่ยอมรับนวัตกรรมอยู่แล้ว ส่วนประเภทที่สอง "expansion or contagion process" เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นที่ขึ้นอยู่กับหน้าที่บางอย่างที่เชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ตัวผู้ย้ายถิ่นที่จะต้องยอมรับและลักษณะการยอมรับที่ทำให้เกิดผลบางอย่างในการปรับตัวที่เกิดขึ้นใหม่หรือในนวัตกรรมที่เกิดขึ้นนั้น ซึ่งเป็นการขยายแนวคิดของ "contagion" และใน Hagerstrand's theory of innovation diffusion ได้ใช้ความหมายของ "the neighborhood effect" ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันเกี่ยวกับความใกล้เคียงของสถานที่กับผู้ที่อยู่ไกล โดยได้อธิบายในความหมายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่าง การที่ควรจะเป็นผู้ที่ยอมรับสิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นผู้ยอมรับสภาพที่เป็นจริงซึ่งยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงของข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรมใหม่ ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในระยะสั้นมากกว่าระยะยาว ยกตัวอย่างเช่น การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในประเทศแคนาดา พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนนอกจากสถานที่ที่มีดินดี อากาศดี การเข้าถึงการขนส่งทางน้ำแล้วสิ่งที่ยังคงอยู่จนทุกวันนี้คือ การป้องกันและการรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรท้องถิ่น การขนส่ง สิ่งอำนวยความสะดวกทางเรือ จุดตัด การค้า ศูนย์กลางบริการ และทำเลที่ตั้งที่สวยงาม

ทำเลที่ตั้งของที่อยู่อาศัยของชุมชน ตามแนวคิดและรูปแบบของการใช้ที่ดินที่เป็นทฤษฎีดั้งเดิม (traditional theory) อธิบายในเชิงโครงสร้างของเมืองว่าเกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดิน 3 รูปแบบ (Pacione, 2001: 136-137) (ภาพที่ 13) คือ concentric Zone Model ของ Earnest Burgess ในปี 1920s, Sector Model และ Multiple Nuclei Model โดยรูปแบบแรกจะแบ่งเป็น "Zone" โดย

โซนของที่อยู่อาศัยของคนงานจะอยู่ในโซนที่ 3 ห่างออกมาจากศูนย์กลางธุรกิจ โซนที่ 4 เป็นที่อยู่อาศัยที่ดีขึ้นมาและโซนที่ 5 เป็นโซนของคนที่อยู่อาศัยเพื่อเดินทางเข้าไปทำงานในเมืองแล้วกลับ โดยแต่ละโซนจะมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของผู้อยู่อาศัยกับระยะทางที่ห่างจากจุดศูนย์กลางธุรกิจ โดย Burgess อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการใช้พื้นที่ของผู้อยู่อาศัยนั้นเป็นเหมือนกระบวนการที่เรียกว่า of "invasion" and "succession". ซึ่งเป็นความหมายทางนิเวศวิทยาที่อธิบายถึงกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของเพื่อนบ้านว่า ปัจจัยใดที่ทำให้กลุ่มสังคมหนึ่งจึงประสบความสำเร็จในพื้นที่ที่อยู่อาศัยหนึ่งซึ่งสัมพันธ์กับรูปแบบของ Burgess กระบวนการดังกล่าวทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเพื่อนบ้านว่ามาจากแรงกดดันหรือแรงผลักดันของการอาศัยอยู่ในเมือง โดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่มีสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ จะย้ายไปอยู่ใกล้ในโซนที่อยู่อาศัย และ กดดันหรือผลักดันให้มีการเคลื่อนย้ายออกจากโซนปัจจุบันไปอยู่ในโซนข้างนอกต่อไป ในกระบวนการเคลื่อนที่ที่เกิดจากแรงกระตุ้นดังกล่าวมีลักษณะคล้ายคลึงของการเปลี่ยนแปลงออกไปสู่ด้านนอกจากในเมืองและกลุ่มที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงที่สุดก็จะย้ายไปอยู่พื้นที่นอกเมือง (JGS, 2003)

ในรูปแบบที่สอง Sector ของ Hoyt ได้สังเกตแบบแผนของการอยู่อาศัยของคนที่มีรายได้ต่ำว่าจะอยู่ในแนวเส้นทางการขนส่งทั้งทางรถไฟและย่านพาณิชยกรรม ดังนั้น ได้ปรับแบบแผนการใช้ที่ดินของ Burgess เน้นไปที่เส้นทางการขนส่ง สิ่งอำนวยความสะดวกในการขนส่ง เช่น ท่าเรือ รางรถไฟหรือรถราง ที่ออกมาจากศูนย์กลางเมือง เส้นทางการเหล่านี้ในปัจจุบันก็คือ เส้นทางการไฮเวย์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการเข้าถึงที่สะดวกรวดเร็ว ทฤษฎีของ Hoyt นี้ เมืองจะโตเป็นรูปลิ้มหรือเป็นส่วน ๆ (sector) โดยจะขยายจากศูนย์กลางออกมาตามเส้นทางการขนส่งหรือถนนสายหลัก โดยการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยก็จะโตในลักษณะรูปลิ้มเกาะ ที่อยู่อาศัยที่มีรายได้ต่ำจะเกาะตัวอยู่รอบ ๆ โรงงานอุตสาหกรรม โกดัง ซึ่งเป็นทำเลที่ตั้งที่ไม่เหมาะที่จะอยู่อาศัย คือ มีการจรรยาบรรณแน่น เสียงดัง มลภาวะ ส่วนผู้มีรายได้ปานกลาง และรายได้สูงก็จะย้ายไปอยู่ที่ห่างไกลจากพื้นที่ที่เป็นโรงงานอุตสาหกรรม รูปแบบของ Hoyt จะสัมพันธ์กับรูปแบบของ Burgess ที่ชัดเจนคือ ผลจากระบบการขนส่งที่ทำให้เกิดความสะดวกในการเข้าถึงใจกลางเมือง

รูปแบบที่สาม Multiple Nuclei Model: เกิดขึ้นในปี 1945, โดย Harris และ Ullman มองว่าทุกเมืองไม่ได้เหมาะกับแบบใดแบบหนึ่งและเมืองโตขึ้นมากกว่าเดิมโดยเฉพาะในชานเมืองและนอกเมือง และมีการเปลี่ยนแปลงขนาดของร้านค้าที่มีขนาดเล็กลงและกระจายไปในจุดที่เป็นจุดตัดของเส้นทางการขนส่งของเมืองและในย่านต่าง ๆ ที่เป็นใจกลางของเมือง ธุรกิจต่าง ๆ ที่กระจายตัวในที่ต่าง ๆ เนื่องมาจากความแตกต่างในด้านความสามารถทางด้านค่าเช่าที่ดิน ซึ่งทำให้มีแนวโน้มว่าธุรกิจจะรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ และในกลางเมืองจะปรับตัวเป็นอุตสาหกรรมขนาดเบา อุตสาหกรรมหนักจะย้ายออกมานอกเมืองหรือริมขอบเมืองเกาะตามแนวเส้นทางการขนส่ง ส่วนผู้อยู่อาศัยที่มีรายได้ต่ำจะอยู่รอบ ๆ โรงงานอุตสาหกรรมและนอกเมืองและมีการเดินทางเข้ามาใช้บริการในตัวเมือง

ภาพที่ 13 แสดงลักษณะรูปแบบการใช้ที่ดินเมืองตามแนวคิดทฤษฎีการใช้ที่ดินแบบดั้งเดิม

	Upper Left: Burgess' Concentric Zone Model; Upper Right: Hoyt's Sector Model; Bottom Left: Harris and Ullman Multiple Nuclei Model. <i>Graphic repared by Department of Geography and Earth Sciences, University of North Carolina at Charlotte.</i>
(ที่มา : http://www.uncc.edu/~hscampbe/landuse/e-support/Glossary.html#successionand_invasion. 24july03)	

ทฤษฎีการใช้ที่ดินดั้งเดิม (traditional theory) ที่ใช้อธิบายที่อยู่อาศัยที่อยู่ Exurban และ suburban พัฒนาโดย Alonso (1964) Muth (1969) และ Mills (1972) สรุปจากโครงสร้างเมืองที่เป็นลักษณะศูนย์กลางเดี่ยว มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจชั้นปฐมภูมิอยู่รอบ ๆ ลักษณะเป็นวงแหวนของการตั้งที่อยู่อาศัยอยู่รอบ ๆ ซึ่งถูกกำหนดจากข้อจำกัดของ microeconomic ทฤษฎีนี้ประโยชน์สูงสุดคือใช้ในการตัดสินใจในการเลือกทำเลที่ตั้งของครัวเรือนในระดับรากหญ้า เนื่องจากความไม่แน่นอนของรายได้ สำหรับต้นทุนและที่ดินของการเดินทางที่แยกโดยระดับรายได้เป็นพื้นฐานของการเลือกทำเลที่ตั้ง ผู้ที่มีรายได้สูงจะเลือกห่างจากกลางเมืองและรายได้ต่ำจะอยู่ใกล้ ๆ หรือศูนย์กลางเมือง (Mahan, 1979) มาตรฐานตัวชี้ที่มีผลต่อการตัดสินใจการเลือกทำเลที่ตั้งที่อยู่อาศัย คือ ระยะทางจากศูนย์กลางธุรกิจที่เพิ่มขึ้น การเข้าถึงที่ลดลงและต้นทุนการขนส่งที่ลดลง ค่าเช่าที่ใกล้ศูนย์กลางธุรกิจที่สูงสุดเนื่องจากต้นทุนการขนส่งต่ำสุดและการเข้าถึงที่ดีที่สุด ซึ่งเป็นลักษณะของ monocentric model ส่วนทฤษฎีการใช้ที่ดินอธิบายถึงพฤติกรรมในการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของคนว่า ขึ้นอยู่กับต้นทุนการขนส่งและ ค่าเช่าและความพึงพอใจในด้านพื้นที่ (Kain, 1962) นอกจากนี้ Guttenburg ได้พัฒนาทฤษฎีที่นำไปใช้ในการวางโครงสร้างเมืองและพัฒนาเมืองซึ่งเรียกว่า "A Community effort to Overcome distance" จากพื้นฐานที่ว่ามนุษย์จะมีปฏิสัมพันธ์เพื่อให้มีการลดระยะทางให้เหลือน้อยที่สุด (Guttenburg อ้างใน Bourne, 1971: 147) โดยให้ประชาชนหรือผู้อยู่อาศัยอยู่ในระยะใกล้กับสิ่งอำนวยความสะดวกและ ลดระยะทางที่เหลือโดยปรับที่ว่างของชุมชนให้ส่วนประกอบของหน้าที่ที่กำหนดถูกจำกัดบนที่ดินที่กำหนดไว้ตามรูปแบบของเมือง (Guttenburg, 1975: 136) เพื่อให้ประชาชนเข้าถึงกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยการเดินทางที่สั้นที่สุด ซึ่ง Snell และ Shuldiner กล่าวว่าองค์ประกอบย่อย

พื้นฐานของระบบเมืองแบ่งเป็น 4 กลุ่มคือ (Snell และ Shuldiner อ้างใน Bayliss, 1973, หน้า 26-27) กลุ่มแรก คือ Objects ได้แก่ ประชากร สินค้าและ พาหนะ กลุ่มที่สองคือ Activities ได้แก่ ที่อยู่อาศัย ที่ทำงาน ร้านค้า สถานศึกษา โรงงาน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ, กลุ่มที่สาม คือ Infrastructure ได้แก่ อาคารต่าง ๆ ประกอบด้วย บ้าน โรงเรียน ร้านค้า โรงงาน สถานที่ทำการและสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทางและการขนส่ง ได้แก่ ถนน ทางรถไฟ สนามบิน ท่าเรือและอื่น ๆ และกลุ่มสุดท้ายคือ Land ได้แก่ ที่ดินที่มีวัตถุประสงค์การใช้พื้นที่ที่แตกต่างกัน ในมุมมองด้านพื้นที่ตามลักษณะเศรษฐกิจ-สังคมของประชากรเมือง Ayeni (1979) มองประชากรเมืองว่าเป็นลักษณะของการสร้างครัวเรือน หมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ด้วยกัน อยู่กันเป็นชุมชน โดยไม่รวมกับสมาชิกครอบครัวที่อยู่ในที่อื่น ๆ ครัวเรือนเป็นหน่วยที่สำคัญที่ทำให้เข้าใจลักษณะพฤติกรรมของประชากรเมือง โดยทั่วไปแล้วลักษณะของครัวเรือนประกอบด้วย ขนาด อายุ เพศ การศึกษา สถานภาพสมรส ลักษณะทางสังคม สุนิยม ความชอบ และพฤติกรรมอื่น ๆ (Ayeni, 1979: 36)

จากแนวคิดทฤษฎีการตั้งถิ่นฐานและแนวคิดทฤษฎีการใช้ที่ดินที่กล่าวมาทำให้เห็นถึงแบบแผนและลักษณะความแตกต่างของการตั้งถิ่นฐานของการอยู่อาศัย รวมถึงปัจจัยและเหตุผลในการเลือกที่ตั้งของคนในแต่ละพื้นที่ ซึ่งทำให้เกิดชุมชนในรูปแบบและขนาดของชุมชนที่แตกต่างกัน ลักษณะดังกล่าวมีนักคิดหลายสาขานำมาแบ่งระดับของความเป็นชุมชน และอธิบายถึงลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนในหลายรูปแบบตามพื้นฐานของสาขาของแต่ละนักคิด สรุปได้ดังต่อไปนี้

Weber (1899) นักสังคมวิทยาได้ค้นหาลักษณะประชากร เศรษฐกิจ-สังคมและอาชีพของประชากรในเมือง จากการวิจัยแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของประชากรเมืองและประชากรในชนบท โดยพบว่าประชากรเมืองโดยทั่วไปแล้วจะอ่านออกเขียนได้ มีความรู้ดี มีการศึกษา คนหนุ่มสาว มีรายได้สูงกว่าประชากรในชนบท งานที่ทำจะเป็นกิจกรรมขั้นทุติยภูมิและตติยภูมิ ซึ่งต่างจากประชากรในชนบท ซึ่งมีอาชีพหลักเป็นการผลิตขั้นปฐมภูมิ เช่น การทำไร่ นา การทำเหมืองแร่ (Ayeni, 1979: 34) ส่วนนักภูมิศาสตร์จะแบ่งประเภทชุมชนตามลักษณะศูนย์รวมของแหล่งที่ตั้ง คือแบ่งตามสัดส่วน ออกเป็น 3 ลักษณะ คือ แบ่งเป็นเมืองกับชนบท (แบบผิปกติกับแบบปกติ) แบ่งตามขนาดกลุ่มประชากร แบ่งออกเป็นมหานคร เมืองใหญ่ เมืองเล็ก ตำบล หมู่บ้าน และแบ่งตามหน้าที่คือแบ่งเป็นชุมชนแหล่งกลางและมีใช้แหล่งกลาง (ฉัตรชัย, 2539) ส่วน Doxiadis (1974: 86) แบ่งประเภทชุมชนตามขนาด/จำนวนประชากร Gottmann (Gottmann, 1961: 257) อธิบายถึงการอยู่ร่วมกันของเมืองและชนบท โดยแยกลักษณะพื้นที่ที่อยู่อาศัยใหม่ใน megalopolis จาก suburbs โดยถือว่า suburbs เป็นที่ตั้งของเมืองเฉพาะและกล่าวว่า interurban เป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยระหว่างเมือง ซึ่งไม่ใช่ทั้งเมืองและชนบท ซึ่งในปัจจุบันการที่คนเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่เมืองใหญ่ไม่เพียงแต่ต้องการเข้ามาเพื่อการอยู่อาศัยทำงาน (Ryn, 1986: 169) ส่วน Mumford (Mumford, 1937: 183 อ้างใน Doren, John และ Steve, 1999: 1, 16-17) สรุปว่าเมืองมีรูปร่างทางกายภาพที่โดดเด่นชัดเจน (physical form) เป็นพื้นที่ที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมและสิ่งต่าง ๆ ที่หลากหลายทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

สถาบันต่าง ๆ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นลักษณะของโครงข่ายเฉพาะของเมืองแต่ละเมืองซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองทางด้านทำเลที่ตั้งและสภาพทางกายภาพที่เป็นที่ตั้งของสิ่งต่าง ๆ

มีเกณฑ์การพิจารณาถึงความเป็นเมืองในหลายเกณฑ์ แต่ส่วนใหญ่จะใช้เกณฑ์ความหนาแน่นของประชากรของเมือง เช่น ประเทศ Argentina ถือว่าเขตที่มีประชากรอาศัยในศูนย์กลางตั้งแต่ 2,000 คนขึ้นไป ส่วนที่ประเทศนอร์เวย์ ถือว่าถ้ามีที่ตั้งของที่อยู่อาศัยและมีผู้อยู่อาศัยตั้งแต่ 200 คนขึ้นไป ประเทศญี่ปุ่นกำหนดเขตเมืองคือพื้นที่ที่มีผู้อยู่อาศัยตั้งแต่ 50,000 คน คือ ร้อยละ 60 ของผู้ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่มีอาคารสิ่งก่อสร้างหลัก (รวมถึงคนที่อยู่อาศัยที่เป็นผู้รับใช้) ได้รับความจ้างจากภาคอุตสาหกรรม โรงงาน การค้าหรือ กิจกรรมเมืองอื่น ๆ ในภาคธุรกิจ โดยมีสิ่งอำนวยความสะดวกของเมืองและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่สมบูรณ์ตามลำดับจึงจะถือว่าเป็นเมือง แต่บางประเทศใช้เขตการปกครอง เช่น ประเทศอิรัก ใช้พื้นที่และขอบเขตของ Municipality Councils (Aal Majlis Al-Baldei) ประเทศอินเดีย เมืองใช้เขต municipal มีผู้อยู่อาศัยตั้งแต่ 5,000 คนขึ้นไป ความหนาแน่นไม่ต่ำกว่า 1,000 คนต่อตารางไมล์หรือ 390 คน ต่อตารางกิโลเมตร ลักษณะของเมืองพิจารณาจากประชากรจำนวนอย่างน้อย 3 ใน 4 ของประชากรเพศชายวัยหนุ่มหรือวัยแรงงานอยู่ในอาชีพอื่น ๆ มากกว่าภาคเกษตรกรรม (UN Demographic Year book, 1983: 5-6) สำหรับประเทศไทยใช้เขตการปกครองส่วนท้องถิ่นของเขตเทศบาลและสุขาภิบาล แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนขอบเขตและการยุบรวมพื้นที่เขตการปกครองโดยสุขาภิบาลถูกยกระดับเป็นเทศบาล และจากการศึกษาบทบาทของชุมชนเมืองในการลดความยากจนในประเทศไทย ของปีเตอร์ วอร์ และ อิศรา (ปีเตอร์ วอร์ และ อิศรา ศานติศาสตร์, 2546) ทำการศึกษาในพื้นที่รอบเขตเมือง (periurban) ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดสงขลา (อำเภอหาดใหญ่) ซึ่งเป็นพื้นที่เขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ใช้ความหนาแน่นของประชากร 300 คนต่อตารางกิโลเมตร จำแนก อบต. ในปี 2543 ในพื้นที่รอบเขตเมืองเป็น อบต. ที่มีความหนาแน่นของประชากรสูงกว่าหรือเท่ากับ 300 คนต่อตารางกิโลเมตร ส่วน อบต. ที่เป็นพื้นที่ชนบท หมายถึง อบต. ที่มีความหนาแน่นของประชากรต่ำกว่า 300 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร

Lonis (Lonis, 1943 อ้างใน Doren, John และ Steve, 1999: 43) ซึ่งให้เห็นลักษณะสำคัญของเมือง 3 ประการ คือ มีจำนวนประชากรอยู่มาก มีความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐาน มีความหลากหลายทั้งในแต่คนและแต่ละกลุ่ม โดยจำนวนคนจะก่อให้เกิดความแตกต่างของปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมจำนวนคนยิ่งมากการแปรเปลี่ยนระหว่างแต่ละคนยิ่งมาก เนื่องจากแต่ละคนมีศักยภาพที่แตกต่างกัน จากการศึกษาของโลภาคย์ (2536) พบว่าลักษณะเมืองในประเทศไทยมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ ประการแรก ได้แก่ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ตัวเมือง พื้นที่เขตเมืองและเส้นทางสัญจร ประการที่สอง ได้แก่ ลักษณะทางมนุษย์นิเวศน์ หมายถึงลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ดินบริเวณต่าง ๆ รวมทั้ง ลักษณะการประกอบกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตในชุมชนเมืองที่มีความหลากหลายของกิจกรรมและสิ่งปลูกสร้าง และประการสุดท้ายได้แก่ลักษณะอื่น ๆ ที่เป็นองค์ประกอบย่อยนอกเหนือจากองค์ประกอบที่กล่าวมา โดย ชุมชนเมืองจะมีลักษณะทางกายภาพในเชิงภูมิศาสตร์

เป็นพื้นที่ร่วมกันของสองบริเวณคือ พื้นที่เขตเมืองและตัวเมือง พื้นที่เขตเมืองเป็นบริเวณที่ต่อเนื่องอยู่กับบริเวณพื้นที่โล่งภายนอกเขตเมือง ตัวเมืองเป็นบริเวณที่อยู่ในพื้นที่เขตเมืองตรงบริเวณที่มีความหนาแน่นสูง บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของย่านการค้าปลีก ตลาดสดและสถานที่ราชการ และปัจจัยทางสัญจรทั้งทางบกทางน้ำ ได้แก่ ถนน ตรอก ซอยและลำน้ำสาธารณะ เป็นปัจจัยสำคัญที่เกื้อหนุนต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมือง มีความหนาแน่นของอาคารสิ่งปลูกสร้างซึ่งเป็นภาพลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดของการเป็นพื้นที่ชุมชนเมือง บริเวณที่มีความหนาแน่นของอาคารสิ่งปลูกสร้างมากที่สุดคือบริเวณในตัวเมือง รองลงมาได้แก่ บริเวณของพื้นที่เขตเมือง ส่วนชุมชนแบบเมืองเป็นพื้นที่ในโครงการพัฒนาที่ดินประเภทต่าง ๆ เช่น หมู่บ้านจัดสรร รีสอร์ท หรือโครงการแบบนิคมอุตสาหกรรม รวมทั้งวิทยาเขตของสถาบันการศึกษาขนาดใหญ่ พื้นที่ในโครงการเหล่านี้จะมีการดัดแปลงสิ่งแวดล้อมให้มีลักษณะเป็นชุมชนแบบเมือง พื้นที่เหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เขตเมืองถ้าตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากย่านชุมชน การขยายตัวของพื้นที่เขตเมือง จะขยายตัวไปตามทิศทางของเส้นทางสัญจร และชุมชนเมืองจะมีองค์การทางสังคมอยู่ในรูปของสมาคม สโมสร ชมรม หรือกลุ่มต่าง ๆ

ดังนั้นเมือง (City) จึงหมายถึงชุมชน (communities) ที่มีคนอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก มีอุตสาหกรรมและแหล่งงานรองรับ มีผลประโยชน์ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งภาพของเมืองจะมีลักษณะกว้างใหญ่ เป็นชุมชนถาวร ประชาชนอยู่รวมกันพึ่งการเกษตรที่อยู่รอบ ๆ เพื่อเป็นแหล่งจัดหาอาหารให้ประชาชนในเมือง

ส่วนลักษณะของชุมชนชนบท จากแนวคิดทฤษฎีการตั้งถิ่นฐานพบว่าการตั้งถิ่นฐานในชนบท รูปแบบทางภูมิศาสตร์จะเป็นตัวกำหนดขนาดตัวชุมชนโดยมีลำดับขนาดของชุมชน เช่น village , hamlet , farmstead การวางรูปแบบ การจัดการทางพื้นที่ เป็นไปตามลำดับขนาดของการตั้งถิ่นฐานชนบทพบเห็นได้ทั่วไป อาจ会有ความแตกต่างของการตั้งถิ่นฐานจากลักษณะของการทำนาในพื้นที่ เช่น ที่นาอยู่โดดเดี่ยวกับที่นาที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มตามขนาดและลักษณะ อาจจะมีการแยกหรือกระจายการทำนาไปอยู่ที่อื่น ๆ แต่ก็จะมีลักษณะเป็น nucleated หรือรูปแบบการกระจายตัวของ การตั้งถิ่นฐานจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์ ซึ่งนำมาสู่การวางแผนหมู่บ้าน การกำหนดหน้าที่และบทบาท การตั้งถิ่นฐาน การรวมตัวของหมู่บ้านจะรวมตัวกันมากกว่าที่อยู่อาศัยแบบที่อยู่ในไร่ นา และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่อยู่อาศัยของผู้มีอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากจะมีศูนย์กลางบริการชุมชนและหน้าที่อื่น ๆ หมู่บ้านจะเป็นลักษณะของการอยู่อาศัยเริ่มต้นของการอยู่ร่วมกันและเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่ต้องการใช้เป็นที่พักอาศัยเพื่อการเดินทางเข้าไปในเมืองใหญ่ (Carter, 1990: 30)

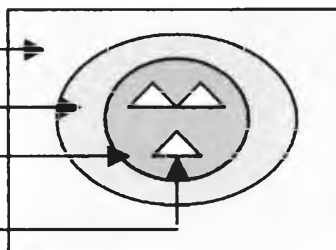
จากการแบ่งลักษณะของชุมชนเมืองและชุมชนชนบทที่กล่าวมา จะมีความแตกต่างที่ชัดเจนในด้านกายภาพซึ่ง Tonnies (1887) เรียกว่าลักษณะของชุมชนเมืองและเรียกชุมชนชนบทว่า Gesellschaft และ Gemeinschaft ซึ่งเป็นลักษณะของชุมชน 2 ขั้ว หรือ bipolar โดยชุมชนทั้งสองมีสภาพที่แตกต่างกันหรือตรงข้ามกันถูกแบ่งแยกออกจากกันนั้น แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้วจากกรณีศึกษาชุมชนในประเทศเม็กซิโก ของ Redfield พบว่าลักษณะของชุมชนทั้งสองขั้วนั้นมีความเป็นพลวัต

คือมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ เข้าหากันจากสังคมหรือชุมชนชนบทหรือแบบชาวบ้านมาสู่สังคมแบบชาวเมือง ลักษณะทั้งสองไม่ได้ถูกแบ่งแยกออกจากกันแต่มีการเปลี่ยนและมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ผลจากการศึกษาดังกล่าวได้กลายมาเป็นทฤษฎีที่สำคัญคือ "Theories of contrast" ดังนั้นระบบของเมืองหรือชุมชนไม่สามารถที่จะศึกษาเพียงด้านใดด้านหนึ่งได้เนื่องจากในด้านกายภาพรูปแบบของเมืองจะมีความสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นแหล่งผลิตของสิ่งต่าง ๆ ในขณะที่ในทางสังคมจะเป็นเรื่องของการมีปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมกับเมือง ซึ่งการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจะนำไปสู่สิ่งใหม่ ๆ และเกิด ปฏิสัมพันธ์ใหม่ ๆ ระหว่างประชาชนในสังคม (Doren, John และ Steve, 1999: 1) นอกจากนี้รูปแบบ (pattem) ของการอยู่อาศัยจะมีผลต่อรูปแบบการพัฒนาทางกายภาพ การเปลี่ยนแปลงและจัดการทางกายภาพของอาคารและระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการจะมีความสัมพันธ์กันและเป็นไปอย่างช้า ๆ ซึ่งจะต้องใช้เวลาและเงินในการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและการแทนที่สิ่งต่าง ๆ หรือรวมถึงการใส่สิ่งใหม่ ๆ ลงในพื้นที่ของการพัฒนานั้น (Coupland, 1997, p.275)

สำหรับประเทศไทย การแบ่งชุมชน จะแบ่งตามลักษณะการปกครองพื้นที่ ตามพระราชบัญญัติการแบ่งส่วนราชการการ ซึ่งเป็นการแบ่งตามหลักรัฐศาสตร์การบริหารการปกครอง แบ่งเป็น

1) การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งเป็น

- จังหวัด
- อำเภอ
- ตำบลและ
- หมู่บ้าน

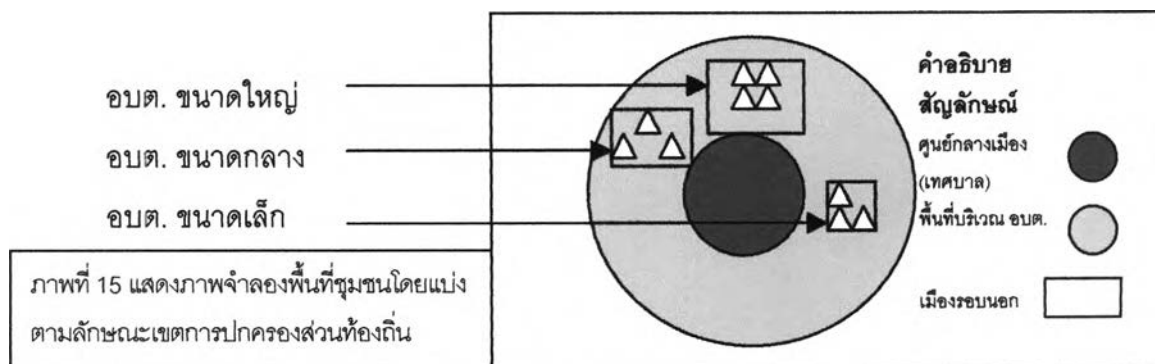
ภาพที่ 14 แสดงภาพจำลองลักษณะการแบ่งชุมชนตามพื้นที่เขตการปกครองส่วนภูมิภาค

2) การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งเป็น

2.1) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.)

เทศบาล แบ่งเป็น เทศบาลนคร เทศบาลเมืองและเทศบาลตำบล จะเป็นพื้นที่เมือง จะแบ่งตามจำนวนประชากร และรายได้ เป็นเขตพื้นที่ที่มีความเจริญ มีประชากรอยู่หนาแน่นเป็นย่านที่มีการประกอบกิจกรรมพาณิชยกรรม อุตสาหกรรม โดยมีองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นให้บริการในด้านการกำจัดขยะ น้ำเสีย การป้องกันอาชญากรรม และป้องกันอัคคีภัย

2.2) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) จะเป็นพื้นที่ที่ชนบทและกำลังจะกลายเป็นเมือง แบ่งเป็น 3 ระดับตามรายได้ ดังนี้

ภาพที่ 15 แสดงภาพจำลองพื้นที่ชุมชนโดยแบ่งตามลักษณะเขตการปกครองส่วนท้องถิ่น

ขนาดของ อบต. จะแบ่งตามรายได้ที่เก็บได้ไม่รวมเงินอุดหนุน คือ อบต. ขนาดเล็ก คือ อบต. ที่มีรายได้ น้อยกว่าหรือเท่ากับ 6 ล้านบาทต่อปี อบต. ขนาดกลางคือ อบต. ที่มีรายได้ตั้งแต่ 6 ล้านบาทขึ้นไปจนถึง 12 ล้านบาทต่อปี อบต. ขนาดใหญ่ คือ อบต. ที่มีรายได้ตั้งแต่ 12 ล้านบาทขึ้นไปต่อปี

2.3) การปกครองลักษณะพิเศษ คือ กรุงเทพมหานครและเมืองพัทยา

การแบ่งชุมชนในลักษณะดังกล่าวมีรูปแบบที่ซับซ้อนของพื้นที่และการบริหารในแต่ละพื้นที่จะถูกแบ่งโดยภาระหน้าที่การบริหารงานในพื้นที่นั้น ๆ นอกจากนี้คำจำกัดความของชนบทและเป็นเมืองจะแบ่งโดยใช้พื้นที่การปกครองส่วนท้องถิ่น คือ เทศบาล จะเรียกว่าเป็นชุมชนเมือง และพื้นที่ชนบท จะใช้พื้นที่การปกครองส่วนท้องถิ่นของ อบต. แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการแบ่งในลักษณะดังกล่าวนั้นชุมชนที่ถูกแบ่งเขตเป็นเทศบาลกับ อบต. มีพื้นที่เขตติดกันแต่ลักษณะการปกครองและการบริหารแตกต่างกันเนื่องจากการจัดลำดับชั้นของความเป็นชุมชนต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นจริงของชุมชนแล้วขอบเขตของความเจริญของความเป็นเมืองได้แผ่ขยายกว้างออกไปมากกว่าพื้นที่เทศบาลครอบคลุมพื้นที่ อบต. โดยมีลักษณะทางกายภาพที่มองเห็นได้ชัดเจนว่าต่อเนื่องเป็นส่วนเดียวกันแต่พื้นที่หรือประชาชนในพื้นที่นั้นได้รับสิทธิและหน้าที่ต่อท้องถิ่นตามกฎหมายที่ต่างกัน ซึ่งถูกจัดเป็นพื้นที่ชนบทหรือถูกจัดการปกครองในระดับที่ต่ำกว่าพื้นที่ที่มีความเจริญหรือต่ำกว่าเทศบาล ลักษณะที่เกิดขึ้นดังกล่าวเป็นความลึกลับกันระหว่างสภาพความเจริญของชุมชนเมืองกับรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่น

2.2 แนวคิดระบบสังคม แนวคิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและกลไกการผสมผสานของชุมชน

สังคม เป็นปรากฏการณ์ของชีวิตของคนแต่ละคนมาอยู่ร่วมกันและรับรู้สิ่งต่าง ๆ ร่วมกัน ซึ่งเป็นองค์ประกอบในแต่ละคน (Onthwaite, Bottomore, และ Blackwell, 1994: 581) สังคมปัจจุบันกล่าวได้ว่าเป็นสังคมที่ก้าวไปสู่ภาวะความทันสมัย Moore ให้ความหมายของกระบวนการไปสู่ความทันสมัย (modernization) ว่าเป็นการเปลี่ยนรูปแบบทั้งหมดของวัฒนธรรมดั้งเดิมหรือสังคมยุคก่อนเข้าไปสู่รูปแบบของเทคโนโลยีและความสัมพันธ์การจ้องค์กรทางสังคมที่มีลักษณะก้าวหน้า มีความรุ่งโรจน์ทางเศรษฐกิจ และมีความสัมพันธ์กับเสถียรภาพของชาติของโลกตะวันตก (Moore, 1963: 89)

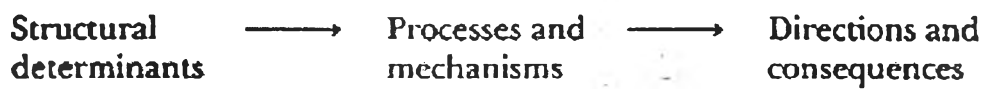
สังคมเป็นระบบของความสัมพันธ์ของมนุษย์ เป็นความสัมพันธ์ที่มองเห็นได้และมองไม่เห็นระหว่างคนซึ่งมีรูปแบบเป็นโครงข่ายหรือเป็นเครือข่าย (network) ระหว่างมนุษย์และการดำรงอยู่ของมนุษย์ (Doxiadis, 1976: 18-20) ที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์ของแต่ละพื้นที่โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกันขึ้นอยู่กับลักษณะของสังคม เช่น องค์การหรือสมาคมของกลุ่มคน กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ตัวอย่างเช่น กลุ่มคนในสังคมชั้นสูงที่มีการพบปะสังสรรค์กันหรือเป็นชุมชนของคน

กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในกิจกรรมเฉพาะ เช่น ในวงสังคม งานสังคม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525: 790) จากความหมายดังกล่าว กล่าวได้ว่าสังคมเป็นองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ทั้งหมดของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ที่ประกอบด้วยธรรมชาติ สิ่งปกป้องและโครงข่าย (Doxiadis, 1976: 18-20) ในทางสังคมวิทยา เครือข่ายทางสังคมเกิดขึ้นเนื่องจากการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคลในลักษณะใยแมงมุม เรียกว่า "ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใยแมงมุม" (WEBS of Social Relationships) เป็นความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันหลายรูปแบบ ทั้งปฏิสัมพันธ์ในลักษณะสัญลักษณ์ เช่น การจับมือทักทายหรือในรูปแบบการดำรงชีวิตที่สามารถกำหนดบทบาทของแต่ละคนได้ ตัวอย่างเช่น การไปเที่ยว ไปดูการละเล่น รวมทั้ง กระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีผลกำหนดบทบาทของคน ชีวิตของเราตั้งแต่เกิดจนโต ล้วนเป็นปฏิสัมพันธ์ทั้งสิ้น (Calhoun, et al., 1994: 75-102) ลักษณะของเครือข่ายประกอบด้วย "โครงสร้างทางสังคม" (Social Structure) ซึ่งมีลักษณะธรรมชาติของความสัมพันธ์ เช่น ความสัมพันธ์แบบเพื่อน ความสัมพันธ์แบบผู้ร่วมงาน ฯลฯ และประกอบด้วยบทบาทและสถานภาพของสมาชิกแต่ละคนในความสัมพันธ์นั้น เช่น เป็นผู้ชาย เป็นเจ้านาย มีการศึกษาสูงกว่า เป็นต้น เครือข่ายทางสังคม (social network) เป็นการบูรณาการของแต่ละบุคคลไปสู่ชุมชนของตนเองและระดับของความเชื่อมโยงที่ไปสู่แต่ละบุคคลและแต่ละสถาบันมีความสัมพันธ์โดยตรงที่แน่นแฟ้น ระหว่างจำนวนและความถี่ของการติดต่ออย่างใกล้ชิด (Berkman และ Syme, 1979). นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางสังคมจะรวมถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีการโยงใยกันจากบุคคลหรือจุดเล็ก ๆ เป็นเครือข่ายหรือจุดรวมของความสัมพันธ์ในท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น ๆ ความสัมพันธ์จะประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมหนึ่ง ๆ ได้ ต้องอาศัยความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม มีการติดต่อโดยตรงและแนบแน่นและจุดเชื่อมโยงที่สร้างพลังของความสัมพันธ์คือการรักษาพิธีกรรมของกลุ่มหรือชุมชน (นิธิ, 2543) สภาพกายภาพของชุมชน เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดชุมชนโดยที่ไม่ได้วางแผนไว้ก่อนหรือจะทำให้เป็นในสภาพนั้น ประกอบด้วยคนแต่ละคนซึ่งมาอยู่รวมกันด้วยความเชื่อมโยงหรือเงื่อนไข หรือสภาพการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การแต่งงาน ด้านการเงิน และอาจจะมียุทธศาสตร์ที่มารวมกันหลากหลายที่อยู่ในชุมชนที่มีเป้าหมายและมีทัศนคติ ความเชื่อและผลประโยชน์ร่วมกัน (Smith, 1992; Cherny, 1999)

การศึกษารูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและกลไกการผสมผสานทางสังคมของชุมชนในพื้นที่ขยายตัวของภาคมหานคร ใช้แนวคิดระบบทางสังคม (social system approach) โดยใช้ทฤษฎีวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Evolutionary theories of Social Change) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา เป็นหลักการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของการศึกษานี้ เนื่องจากลักษณะของการพัฒนาของประเทศไทยมีการพัฒนาที่ค่อนข้างจะมีเสถียรภาพและค่อยเป็นค่อยไป ตามหลักของทฤษฎีดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปและการเปลี่ยนแปลงจะมีแนวโน้มเข้าสู่ภาวะที่ซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเวลาเปลี่ยนไป โดยสังคมลักษณะนี้จะมีเสถียรภาพในระดับพอสมควรและมี

ความสามารถปรับตัวได้ดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นโดยผ่านกระบวนการสองกระบวนการ คือ การแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ (differentiation) คือ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อ สังคมหรือชุมชนมีความเจริญขึ้นจะมีการแยกย่อยของหน้าที่มากขึ้น ทั้งการผลิต การบริโภค สินค้าและบริการ การเรียนรู้ทางสังคม เป็นต้น และการผสมผสาน (integration) เป็นการรวมองค์ประกอบหรือเชื่อมโยงส่วนของการแยกย่อยต่างของสังคมหรือชุมชนเข้าด้วยกัน เช่น การมีส่วนร่วมทางสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นต้น การศึกษาจะมีองค์ประกอบหลักในการอธิบายความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น ดังนี้

- ตัวตัดสินหรือตัวชี้โครงสร้างของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงประชากร
- กระบวนการหรือกลไกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
- ทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและผลที่เกิดขึ้นตามลำดับ

ประเภทของสังคม (Types of Societies)

สถาบันทางสังคมจะมีลักษณะเฉพาะ แต่ละสังคมจะมีสิ่งยึดเหนี่ยวหรือแหล่งที่เป็นศูนย์รวมของสังคม บางสังคมจะมีโบสถ์หรือวัดเป็นหลัก บางสังคมมีครอบครัวหรือเศรษฐกิจ ในประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์เป็นเรื่องราวที่มีความซับซ้อน Lenski (1966) พบว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในเทคโนโลยี สิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือการจัดการทางสังคม จะมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และมีการขยายตัวของสถาบันหรือหน่วยต่าง ๆ ทางสังคม ได้มีการแบ่งประเภทสังคมออกเป็น 4 ประเภทหลัก ๆ คือ

1. Hunting, Fishing, and Gathering Societies

ลักษณะเด่นที่สำคัญของสังคมประเภทนี้คือ มีเศรษฐกิจที่ในพื้นที่ มีผลผลิตในพื้นที่ถ้าปีใดสภาพธรรมชาติเอื้ออำนวยจะสามารถผลิตอาหารได้อย่างเพียงพอที่จะบริโภค จะไม่ผลิตให้มีส่วนเกิน ในบางปีอาจจะไม่มีผลผลิต สังคมนี้มีเพื่อนร่วมงานที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง หน่วยพื้นฐานของการจัดองค์กรทางสังคมเป็นครัวเรือนโดยมีผู้นำเผ่าในท้องถิ่นเป็นผู้ดูแล ทั้งสองส่วนเป็นจุดเริ่มต้นพื้นฐานของครอบครัวและเชื่อมโยงกันด้วยความเป็นญาติมิตร (kindship tie) การทำงานมีการแบ่งงานกันทำขึ้นอยู่กับ เพศ และอายุ ในสังคมนี้คือเพศชายจะไปล่าสัตว์ ตกปลา เพศหญิงจะทำอาหารและเตรียมอาหารร่วมกัน ระหว่างเพศชายและเพศหญิงไม่มีความเท่าเทียมกัน

2. Horticultural Societies สังคมแบบพืชสวน

ลักษณะสังคมประเภทนี้ เป็นสังคมของชาวเกษตรกรทำไร่ทำสวนในพื้นที่เล็ก ๆ เป็นอาชีพเสริมมากกว่าเพื่อเป็นอาหารหลัก การทำการเกษตรไม่ใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัยหรือใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ช่วย เป็นสังคมยุคก่อนอุตสาหกรรม สังคมประเภทนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีสภาพเงื่อนไขที่เหมาะสม

กับการเพราะปลูกจริง ๆ เป็นการตั้งหลักแหล่งอย่างถาวร การผลิตจะมีผลิตส่วนเกินบ้าง สังคมประเภทนี้มีแนวโน้มจะพัฒนาไปสู่สังคมที่ซับซ้อนและมีเสถียรภาพขึ้นนอกจากภายในครอบครัว กิจกรรมทางเศรษฐกิจบางประเภทเกิดขึ้นนอกครอบครัว โครงสร้างทางศาสนามีการพัฒนาขึ้นอย่างเต็มรูปแบบ และมีรัฐบาลที่มีระบบและมีเสถียรภาพ ในด้านการปกครอง การเก็บภาษี เป็นต้น

3. Agriculture societies สังคมเกษตรกรรม

ลักษณะสังคมประเภทนี้เกิดเมื่อประมาณ 5,000-6,000 ปีล่วงมาแล้วมีการปฏิวัติการเกษตรครั้งที่สอง ประสิทธิภาพของการผลิตอาหารเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าและเพิ่มขึ้นอีกสองเท่าโดยผ่านกระบวนการทางเทคโนโลยีที่ดีขึ้น ความก้าวหน้าในการควบคุมสัตว์ การพัฒนาในช่วงของยุคโลหะ มีการใช้ล้อ และปรับปรุงความรู้ด้านการชลประทานและการผสมพันธ์ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปของสถาบันทางสังคม ส่วนความก้าวหน้าหลักทางเทคโนโลยีทำให้คนที่มีอิสระจากการผลิตทางตรง ประชาชนไม่ผูกพันกับพื้นที่ในศูนย์กลางเมืองขนาดใหญ่ มีการพัฒนาที่ซับซ้อนในภาคแรงงาน เทคโนโลยี การค้า การอ่านและการเขียน ด้านวิทยาศาสตร์ เพิ่มมากขึ้น ๆ และกลุ่มคนจำนวนมากเหล่านี้สามารถที่จะอุทิศเวลาได้อย่างเต็มที่ มีความชำนาญเฉพาะอย่างเกิดขึ้นและมีอาชีพที่หลากหลายเข้ามามากขึ้น มีความไม่เท่าเทียมกันในโครงสร้างทางชนชั้นของสังคม Sjoberg (1960) กล่าวว่ากลุ่มคนเหล่านี้ยังคงมีอยู่ในกลุ่มที่ใหญ่ของสังคม และอาจจะมากกว่า 90 % ของประชากร

4. Industrial Societies สังคมอุตสาหกรรม

การปฏิวัติสำคัญในครั้งที่สามในการผลิตทำให้เกิดกระบวนการเกิดอุตสาหกรรมเมื่อ 200 ปี ในประเทศยุโรปตะวันตก การใช้เครื่องจักรกลไทด่าง ๆ อิเลคทรอนิกส์แทนพลังงานธรรมชาติและแทนแรงงานมนุษย์และแรงงานทำให้เกิดการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในผลผลิต ไม่เฉพาะสินค้าเท่านั้นแต่รวมถึงความรู้และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมาสังคมเกษตรกรรมถูกปรับเปลี่ยนเนื่องจากการเกิดขึ้นและเพิ่มขึ้นอย่างของพลังงานและเทคโนโลยี มีผลทำให้กำลังการผลิตของผลิตผลทางการเกษตรและการเพิ่มขึ้นของผลผลิตทางอุตสาหกรรม สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีผลกระทบโดยรวมต่อสังคม มีการเปลี่ยนรูปแบบในทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ สถาบันเก่าแก่ เช่น สถาบันการศึกษาได้มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง และมีสถาบันใหม่เกิดขึ้น เช่น วิทยาศาสตร์ การแพทย์ กฎหมาย เป็นต้น

จากลักษณะของประเภททางสังคมที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่าสังคมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพจะมีความสัมพันธ์และมีผลต่อกันเมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลง โดยสังคมและสิ่งแวดล้อมจะถูกกระทบจาก วัฒนธรรม การเมือง นโยบายและระบบเศรษฐกิจและในทางกลับกันสิ่งแวดล้อมทางกายภาพก็มีอิทธิพลต่อการกระทำของคนในชุมชนซึ่งเป็นตัวกระตุ้นและตัวสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมทางสังคม ซึ่งมีผลต่อชุมชนอย่างมากรวมถึงพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในสังคม ภาวะสุขภาพและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน (Patrick and Wickizer, 1995) โดยที่การเปลี่ยนแปลงในระดับส่วนบุคคลจะมีความสัมพันธ์ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันเมื่อมีการรวมกลุ่มกันทั้งทั้งชุมชน

(Rose, 1992) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งในลักษณะของสถาบันสังคม สมาชิกสังคม และในแต่ละส่วนประกอบของสังคม มีทั้งการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างและหน้าที่ การเปลี่ยนแปลงอาจจะช้าหรือเร็ว จะส่งผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคมและชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวอธิบายด้วยแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมที่สำคัญ ๆ ได้ดังนี้

(1) Functionalist theories ทฤษฎีนี้มีสมมติฐานว่าเมื่อสังคมพัฒนาขึ้น สังคมจะมีความซับซ้อนและเป็นอิสระมากขึ้น (Appelbaum และ Chambliss, 1997: 420) Spencer กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสังคมที่ไม่มีการยึดเหนี่ยวในพวกหรือกลุ่มที่เหมือนกันหรือเผ่าพันธ์เดียวกันไปสู่การยึดเหนี่ยวต่างเผ่าพันธ์ ซึ่งในสังคมโลกสมัยใหม่ขอบเขตของกิจกรรมทางสังคมโตในลักษณะที่ใช้พื้นที่แคบลงเรื่อย ๆ แต่ขอบเขตของสังคมของการกระทำส่วนบุคคลมีมากหรือโตขึ้นในโลกสมัยใหม่ เนื่องจากมีการผสมผสานหรือบูรณาการจากความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารและการขนส่ง (Spencer อ้างใน Bellah, 1973: 90-104) ในระยะแรกของแนวคิดทฤษฎีด้าน functionalist theories เชื่อว่า ทุกสังคมมีการเคลื่อนย้ายไปทิศทางเดียว สังคมจะมีความซับซ้อนยิ่งขึ้นและสอดคล้องกับหน้าที่ในระยะแรก ต่อมามีการปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมภายนอกมากขึ้น (Appelbaum และ Chambliss, 1997: 421) ซึ่งเป็นผลจากที่มีการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในโครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ของคนจากแบบที่เคยเป็นมาแต่เดิม เนื่องจากความก้าวหน้าทางวิทยาการที่เกิดขึ้น ซึ่ง Gilman (Gilman, 1898:67) กล่าวว่ามีการจัดองค์กรและความชำนาญเฉพาะเป็น พื้นฐานที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าของสังคมรวมถึงวิธีการจัดการองค์กรหรือองค์ประกอบต่าง ๆ ของความเป็นอยู่ในสังคมมนุษย์ ในทฤษฎีทางสังคมมนุษย์ การรวมกันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเป็นลักษณะที่เรียกว่าการผสมผสานและการแยกย่อย (integration and differentiation) ซึ่งเป็นพื้นฐานความก้าวหน้าของมนุษย์ เป็นเสมือนหน้าที่ที่คู่กันของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากการผสมผสานเป็นสิ่งที่ช่วยในการยึดเหนี่ยวการปฏิบัติทางสังคม เช่นความเชื่อของคนในสังคม ความเชื่อเป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดการผสมผสานเป็นการสร้างความเชื่อมโยงทางสังคม ถ้าเปรียบสังคมกับร่างกายมนุษย์ ร่างกายก็คือสังคม กล้ามเนื้อคือส่วนต่าง ๆ ที่เป็นตัวยึดโยงร่างกายมนุษย์เข้าด้วยกันเป็นรูปร่างและ Durkheim นักทฤษฎีที่สำคัญในการบูรณาการทฤษฎีทางสังคมให้ความสนใจในลักษณะของการผสมผสาน (integration) ในสังคมต่อการเปลี่ยนแปลงชาติพันธ์จากกลไกความสัมพันธ์ไปสู่องค์ประกอบของความสัมพันธ์ใน 500 ปีหลัง ซึ่งในยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว สังคมมีการติดต่อกันและสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งคือการผสมผสานกันทางสังคม โดย Durkheim กล่าวว่าการเดินทางและการติดต่อสื่อสารทำให้ขอบเขตดินแดนของส่วนต่าง ๆ หายไปทำให้คนสามารถติดต่อถึงกัน มีผลให้การจัดการองค์การในแต่ละส่วนได้สูญเสียลักษณะเฉพาะ เช่น การใช้ภาษา อาชีพ ที่เริ่ม แยกจากกันเองเข้าไปสู่ภาษาเดียวกันหรือภาษาสากล การมีส่วนร่วมระหว่างส่วนต่าง ๆ ที่หลากหลายของชีวิตในสังคมเริ่มมีการเกาะตัวหรือมีความเหนียวแน่นน้อยลง (Bellah, 1973:74) โดยเฉพาะในสังคมสมัยใหม่ที่

ก้าวสู่ภาวะความทันสมัยตามการเปลี่ยนแปลงของโลกในทุกเมืองและทุกภูมิภาค Moore กล่าวว่า การเข้าสู่ความทันสมัยเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดของสิ่งที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิมหรือสังคมก่อนที่จะเข้าสู่ยุคสมัยใหม่เข้าสู่รูปแบบของเทคโนโลยีและสัมพันธ์กันกับการจัดองค์กรทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะที่มีความก้าวหน้า ความรุ่งโรจน์ทางเศรษฐกิจและสัมพันธ์กับเสถียรภาพของชาติของโลกตะวันตก (Moore 1963: 89)

ความทันสมัย เป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นผลมาจากกระจายและการรับเอาลักษณะของความก้าวหน้าที่ขยายตัวกว้างขึ้นและปรากฏขึ้นในสังคมผ่านกระบวนการทางสังคมและการเคลื่อนไหวทางสังคม การเติบโตของกลไกที่มีผลต่อสังคมและการควบคุมภาครัฐ เป็นกระบวนการของการเติบโตขึ้นของการแยกย่อยของระบบเศรษฐกิจ การเมืองและระบบวัฒนธรรมย่อย ซึ่งโครงสร้างของของความทันสมัย และเทคโนโลยีอุตสาหกรรมเป็นลักษณะของการแยกย่อยของหน้าที่ที่มีอยู่ในระดับสูง แสดงให้เห็นมาตรฐานทั่วไปของความทันสมัย สิ่งเหล่านี้ปัจจัยที่ Parson ใช้ในการอธิบายลักษณะทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะและความแตกต่างของขั้นของความทันสมัย ซึ่งกระบวนการของการแยกย่อยสามารถอธิบายถึงสภาพแท้จริงสังคมได้อย่างดี ลักษณะดังกล่าว Durkheim ได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในการแยกย่อยของหน้าที่ในเรื่องของการแบ่งงานกันทำในสังคมซึ่งเป็นลักษณะทางสังคมที่มีความซับซ้อนขึ้น ลำดับขั้นหรือระบบการแยกย่อยของสังคมสามารถแสดงให้เห็นถึงการเติบโต การผสมผสานและประสิทธิภาพของระบบเศรษฐกิจนำไปสู่ความสำเร็จ แต่ในระบบสังคมบางสังคมอาจจะไม่สามารถตอบสนองต่อผลของวิธีการของการแยกย่อยและการแบ่งชั้นทางสังคมที่เกิดขึ้นได้ (Tiryakian, 1985b) การแยกย่อยของหน้าที่ดังกล่าวเป็นพื้นฐานของแนวความคิดที่สำคัญในทางสังคมวิทยา ซึ่งอธิบายถึงกระบวนการทางสังคมที่มีสมมติฐานว่า งานต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิม กระทำโดยบุคคลคนเดียวและ/หรือกลุ่ม งานดังกล่าวถูกแบ่งย่อยออกเป็นหลาย ๆ ส่วนหลายหน้าที่โดยให้แต่ละคนแยกกันทำในแต่ละหน้าที่ เป็นกระบวนการหนึ่งซึ่งเป็นผลของการแบ่งงานกันทำ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบในระบบ ดังนั้น การแยกย่อยทางโครงสร้างจึงเป็นรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างไปสู่บทบาทใหม่ ๆ ที่มีมากกว่า 2 บทบาท โดยบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้นเข้าไปแทนที่บทบาทเดิมที่มีอยู่ ทำให้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง กล่าวคือ เมื่อบทบาทใหม่เกิดเพิ่มขึ้นมาในระบบสังคมหรือเมื่อบทบาทที่มีอยู่เริ่มเปลี่ยนแปลงหรือเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างกันของบทบาทมีการเปลี่ยนแปลง

การแยกย่อยเป็นแนวความคิดสำคัญของ Smith , Marx, Spencer และ Durkheim แนวความคิดดังกล่าวนำไปสู่ปรากฏการณ์ที่สัมพันธ์กันกับการผสมผสานและความขัดแย้งในสังคม โดยทฤษฎีของ Smith และ Spencer ถือว่าการแยกย่อยเป็นหลักการพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ส่วนการผสมผสานของกิจกรรมเป็นผลของการเกิดจากการแยกย่อยของการแลกเปลี่ยนของสังคม การแยกย่อยกิจกรรมโดยเฉพาะในการแบ่งงานกันทำ เป็นแนวคิดที่มีบทบาทที่สำคัญในทฤษฎีของ Marx and Durkheim โดย Marx กล่าวถึงความขัดแย้งและการไม่เข้ากันหรือไม่ผสมผสานว่าเกิด

ขึ้นจากการแยกย่อยของสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมในระบบเศรษฐกิจ Durkheim ได้เน้นให้เป็นความจำเป็นของการผสมผสานในการแยกย่อยของสังคม ในแนวคิดทฤษฎีของการแยกย่อย Parsons กล่าวว่าองค์ประกอบที่สำคัญคือ บทบาท องค์กรและสถาบัน โดยมองไปที่หน้าที่ที่เกิดขึ้นตามลำดับของการแยกย่อย (Lockwood 1956; และ Dahrendorf 1955, 1958)

(2) Evolutionary Theories

แนวคิดสำคัญของทฤษฎีวิวัฒนาการในทางสังคมวิทยา เป็นแนวคิดของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและมีข้อโต้แย้งกันในอดีตที่ผ่านมา มีนักคิดหลาย ๆ คนได้เขียนถึงทฤษฎีดังกล่าว เช่น Spencer ในงานเขียน The Study of Sociology (1872) และ Principles of Sociology (1876–96) Giesen และ Luhmann นักสังคมวิทยา (Giesen, 1980: 10–11). นักสังคมวิทยาชาวอเมริกาเหนือในงานของ Parsons (1961, 1966, 1967, 1971a, 1977) Smelser (1959, 1976), และ Lenski (1970, 1976) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันตะวันตกในทฤษฎีของ Habermas (1976, 1981) และ Luhmann (1984). และในงานของ Eisenstadt (1970, 1976) ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลของทฤษฎีดังกล่าวอย่างมาก

แนวคิดดังกล่าวถือเป็นกลไกที่สำคัญสำหรับวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมองว่า สังคม คือ สิ่งมีชีวิตที่ประกอบขึ้นคล้ายกับสิ่งมีชีวิต มีการรวมตัวของสังคมและส่วนประกอบต่าง ๆ ของร่างกาย (Spencer, 1892) โดยมีกลไกของการคงอยู่ของการเปลี่ยนแปลงไปที่ละขั้นตอน และขั้นตอนสุดท้ายของการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ กลไกภายใน ได้แก่ เทคโนโลยี ความล่าช้าทางวัฒนธรรมและความขัดแย้ง โดย Smelser กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกันในสังคมมีระบบภายในของแต่ละสังคมรวมถึงกลไกที่สำคัญที่ทำให้สังคมคงอยู่โดยมีการติดต่อ สื่อสาร เป็นจุดเริ่มต้นของลำดับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นลักษณะที่สำคัญของสังคม โดยสังคมมีการเพิ่มในด้านขนาดที่ใหญ่ขึ้นขณะเดียวกันก็มีการเพิ่มขึ้นของโครงสร้างด้วยเช่นกัน เช่นเดียวกับสัตว์ หรือสิ่งมีชีวิตบนโลกที่เริ่มจากการเป็นไข่และเจริญเติบโต มีการแบ่งตัวของเซลล์และเนื้อเยื่อ ค่อย ๆ ใหญ่ขึ้นแต่ละส่วนก็มีความซับซ้อนและการแยกย่อยหรือแตกต่างกันมากขึ้นเช่นเดียวกับสังคม โดยขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของหน้าที่นั้น ๆ ด้วย (Spencer, 1892) แนวความคิดของการแยกย่อยทางสังคม วิเคราะห์จากการสร้างรูปแบบของสังคมและเศรษฐกิจในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งของการพัฒนา โดยพิจารณาจากการแยกย่อยที่มาจากวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงจากโครงสร้าง ที่มีหลายบทบาทและหลายหน้าที่ ไปสู่โครงสร้างที่มีหน้าที่เฉพาะ เช่น รูปแบบของการเปลี่ยนผ่านจากโรงงานอุตสาหกรรมภายในประเทศ มีการแบ่งแยกของแรงงานเพิ่มขึ้น และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เดิมอยู่ที่บ้านก็ไปสู่บริษัท หรือการเกิดขึ้นของระบบการศึกษาที่มีรูปแบบเป็นทางการมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมหน้าที่ของการฝึกหรือให้ความรู้การศึกษาอยู่ที่ครอบครัวหรือวัด ได้เปลี่ยนไปเป็นสถานที่ที่ให้การศึกษาเฉพาะ เช่น โรงเรียน นอกจากนี้ พรรคการเมืองสมัยใหม่มีโครงสร้างที่ซับซ้อนมากกว่าเดิมนอกจากจะต้องมีคุณสมบัติตามที่กฎหมายกำหนด

แล้ว จะต้องมีความขัดแย้ง มีการแข่งขัน มีความเป็นผู้นำมากขึ้น (Smelser, 1959: 2) จะเห็นได้ว่าการแยกย่อยทางโครงสร้างเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดบทบาททางสังคมหนึ่งหรือองค์กรหนึ่งมากขึ้น มีการแยกย่อยไปสู่บทบาทสองบทบาทหรือมากกว่าหรือองค์กรมีหน้าที่หลายหน้าที่มากขึ้น ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมใหม่ที่มีผลต่อสิ่งที่จะเกิดขึ้นใหม่ โดยการแยกย่อยจะสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างในบทบาทและหน้าที่ใหม่ที่เกิดขึ้น

(3) Conflict Theories of Societal Change แนวทฤษฎีความขัดแย้งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีแนวคิดอยู่ 2 แนวคิดคือ (Appelbaum and Chambliss, 1997: 421-422)

(3.1) The Trigger แนวคิดทฤษฎีความขัดแย้ง เชื่อว่ามีสถานการณ์กระตุ้นหนุนขึ้นก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง ตัวกระตุ้นดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับการเติบโตของประชากรซึ่งจะสัมพันธ์กับวัฒนธรรม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีหรือสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม โดยตามแนวคิดของ Marx ความขัดแย้งทางชนชั้นของสังคมเป็นต้นเหตุภายในของความขัดแย้งซึ่งนำไปสู่จุดแตกหักกับอดีต ตามความเห็นของ Marx เชื่อว่าภายในสังคมไม่สามารถหลีกเลี่ยงความขัดแย้งภายในของความสัมพันธ์แต่ละชนชั้นได้ ซึ่งทำให้เกิดการต่อต้านกลุ่มของตนเองในชนชั้นของตน แต่ในทุกสังคมจะมีการรวมกลุ่มกันและเมื่อถึงจุดหนึ่งการรวมกลุ่มของสังคมจะกลายเป็นสิ่งขัดขวางความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สังคมแบบใหม่ เช่น จากทุนนิยมไปเป็นสังคมนิยม

(3.2) Dialectical Change ตามแนวคิดของ Marx ถือว่าการเปลี่ยนแปลงคือลักษณะเฉพาะของทฤษฎีที่เรียกกันทั่วไปว่า Dialectical การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเนื่องจากการพัฒนาการของความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่าง 2 ชนชั้นแรก ๆ ในสังคมทุนนิยม ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นสังเกตได้จากการพัฒนาความสัมพันธ์ชนิดต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้น เมื่อมีความสัมพันธ์ระหว่างกันมากขึ้นปัญหา เล็ก ๆ ก็ขยายใหญ่ขึ้นซึ่งมีผลต่อความสัมพันธ์อื่น ๆ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยรวมเกิดขึ้น

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและกลไกการผสมผสานทางสังคม

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) บางครั้งเรียกว่าเป็นการเผชิญหน้าระหว่างคนสองคนหรือมากกว่า (Poplin, 1972: 17) Tonnies (Warren และ Nally, 1977: 2) ศึกษาชุมชนโดยพิจารณาจากขนาดของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และเรียกชุมชนในภาษาเยอรมันว่า Gemeinschaft (Roughly, community) เป็นชุมชนที่มีลักษณะความสัมพันธ์แบบชนบทหรือชั้นปฐมภูมิซึ่งเป็นการสัมพันธ์ของคนสองคนที่สัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในลักษณะของ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน สัมพันธ์ระหว่างกันในด้านของความรู้สึกที่ร่วมกัน มีเป้าหมายร่วมกัน มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงหรือผูกพันกันในเรื่องของพันธะ หน้าที่ ความสัมพันธ์ลักษณะดังกล่าวเรียกว่าเป็น "natural will" ในทางกลับกันหากคนสัมพันธ์กันและกันเนื่องจากเหตุผลหลาย ๆ เหตุผล หลายประเภท

หลายลักษณะ หลายรูปแบบของความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยน โดยแสดงออกมาในรูปของการตลาด เช่น ความสัมพันธ์การค้าหรือแลกเปลี่ยนกับคนอื่น ๆ ที่ต้องการ เหตุผลสำคัญที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของแต่ละคนที่มองเห็นจะเรียกลักษณะความสัมพันธ์นั้นว่า "rational will" ซึ่ง Tonnies ใช้ในความหมายในคำว่า Gesellschaft (Roughly, society) ในการเรียกความสัมพันธ์ลักษณะของ "rational will" การศึกษาลักษณะของความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้เข้าใจถึงสภาพชุมชนในอดีต ปัจจุบัน ขนาดของชุมชนทั้งขนาดใหญ่และเล็กเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของแต่ละคน คือ ลักษณะของครอบครัว เพื่อนบ้าน กลุ่มเพื่อนที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในความหมายของการร่วมกันและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และขอบเขตของภาวະหน้าที่ ทั้งสองแบบของความสัมพันธ์ Tonnies ชี้ให้เห็นว่า Gemeinschaft เป็นความสัมพันธ์ในชุมชนชนบทขนาดเล็ก ส่วน Gesellschaft เป็นความสัมพันธ์ที่มีมากในชุมชนเมืองที่ใหญ่กว่า

Long (1963: 1-6) นักรัฐศาสตร์ ได้มองชุมชนเป็นระบบหนึ่งของสังคมโดยตัวมันประกอบด้วยระบบย่อยที่หลากหลาย ซึ่งในความหลากหลายนี้มีความผูกพัน (tie) ที่สำคัญ ที่นำไปสู่ระบบภายนอกพื้นที่ โดยแต่ละพื้นที่มีลักษณะเฉพาะของระบบสังคมในระดับท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ในแต่ละท้องถิ่นจะมีคุณค่า เป้าหมาย บรรทัดฐานและแบบแผนพฤติกรรมทางสังคมของตนเอง ระบบของชุมชนคงอยู่ได้ในความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์กับผู้อื่น ๆ และส่งเสริม สนับสนุนซึ่งกันและกันในประโยชน์ที่กว้างกว่า ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทางนิเวศวิทยาที่ว่าด้วยเรื่องของกิจกรรมท้องถิ่นที่มีลำดับเรื่องราวที่แตกต่างกันแต่มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ได้มีการนำทฤษฎี game theory มาใช้กับการศึกษาชุมชนโดยมี หลักการคือความคล้ายกันของแต่ละลำดับของเกมส์และผู้เล่นและกฎที่สร้างขึ้นทุกคนในเกมส์จะต้อง เข้าใจในสิ่งเดียวกันในพื้นที่นั้น ๆ เช่นเดียวกับชุมชนที่ต้องเข้าใจถึงสภาพและกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นใน ชุมชนโดยเฉพาะประโยชน์ชุมชนและการรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันภายในชุมชน Rubin ให้ความหมายของชุมชนในเชิงของความผูกพัน (ties) ซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างมีความหมายในแต่ละคนไปสู่สังคมที่ใหญ่กว่า โดยกลุ่มของความผูกพัน (set of ties) อาจจะเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่หรือท้องถิ่นที่อยู่อาศัยก็ได้

Wilkinson (1997: 8) มองว่าชุมชนเป็นพื้นที่ของการเกิดปฏิสัมพันธ์ โดยแยกลักษณะของพื้นที่ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและไม่มีขอบเขต และเน้นไปที่ 2 ลักษณะ คือ ธรรมชาติการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นของการมีปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ที่เป็นลักษณะของชุมชน และลักษณะที่เด่นชัดของการพัฒนาชุมชนซึ่งเกิดจากการปรับปรุงโครงสร้างของพื้นที่ชุมชนที่ทำให้เกิดการเพิ่มศักยภาพในการกระทำระหว่างความสัมพันธ์นั้น Eltan (1977: 49-51) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสภาพที่เป็นอยู่ในประจำวันทำให้เกิดวงจรใหม่ ๆ ของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอาจจะเกิดจากกลไกหรือปัจจัยภายในหรือภายนอกก็ได้ที่ทำให้เกิดความของความสัมพันธ์ แต่ปัจจัยภายนอกมีความสำคัญกว่าและโดยทั่วไปแล้วปัจจัยภายนอกจะมีบทบาทในการทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ และการแข่งขันระหว่างกัน (Competition Dominance and succession)

จะเป็นตัวควบคุมความสัมพันธ์ของคนแต่ละคนและแต่ละลักษณะของผู้อยู่อาศัย ซึ่งในแนวคิดทางนิเวศวิทยา "dominance" และ "succession" จะเป็นตัวกระทำและเป็นตัวสร้างให้เกิดการคงอยู่และในทุก ๆ ชุมชนจะมีลักษณะเด่นอย่างน้อย 1 อย่างหรือมากกว่าในชุมชนนั้น ๆ โดยในแต่ละชุมชนและแต่ละส่วนจะมีหน้าที่ที่แตกต่างกันทั้งในชุมชนของมนุษย์ พืชสัตว์ หรือในพื้นที่ชุมชนของมหานคร เช่น สลัม พื้นที่ที่ใช้อาศัยที่เป็นห้อง ๆ พื้นที่สวนของศูนย์การค้า แหล่งช้อปปิ้งและศูนย์กลางการเงินและปัจจัยอื่น ๆ ชุมชนที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองใหญ่นั้นการอยู่อาศัยร่วมกันจะมีข้อจำกัดโดยเฉพาะความจำกัดในด้านที่ดิน และโดยทั่วไปแล้วในทุก ๆ เมืองใหญ่จะมี 2 ตำแหน่งที่เป็นพื้นที่ที่มีราคาที่ดินสูง คือ 1) central shopping district และ 2) in the central banking area จากบริเวณดังกล่าวห่างออกไปราคาที่ดินจะลดลงไปเรื่อย ๆ ไปจนถึงขอบของชุมชนเมือง ซึ่งราคาที่ดินจะเป็นตัวกำหนดทำเลที่ตั้งของสถาบันทางสังคมและย่านธุรกิจการค้าและชุมชน ทำให้มีการขยายพื้นที่กิจกรรมออกไปจากศูนย์กลางเมืองเนื่องจากราคาที่ดินสูง ในขณะที่ชุมชนมหานครขยายตัวไปสู่ชานเมือง สิ่งก็ตามมาคือกิจกรรมที่ให้บริการชุมชนซึ่งเกิดจากกลุ่มอาชีพ พวกรูทิจ การค้า และสถาบันทางสังคมของความหลากหลายที่มีหน้าที่ให้บริการหรือสนับสนุนชุมชนทั้งหมด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชานเมืองที่เติบโตและขยายตัวขึ้นเกิดการเปลี่ยนแปลงในวิธีการขนส่ง ทำให้พื้นที่ธุรกิจศูนย์กลางเมืองมีความสะดวกในการเข้าถึงมากขึ้น ศูนย์กลางเมืองมีความเข้มข้นในการใช้พื้นที่มากขึ้น จากประเด็นดังกล่าวเกิดแรงผลักดันให้เกิดการแพร่กระจายออกไปรอบนอกนอกเหนือจากมูลเหตุของมูลค่าที่ดิน สภาพดังกล่าวเกิดขึ้นในทุก ๆ ส่วนของเมือง นอกจากนี้ลักษณะทางธรรมชาติของทำเลที่ตั้ง (location) เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อรูปแบบทางนิเวศวิทยาของเมืองและความสัมพันธ์ของหน้าที่ของแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันของเมืองกับส่วนอื่น ๆ ซึ่งเป็นลำดับของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีพัฒนาการจากขั้นต้นและความสัมพันธ์ที่ไม่คงที่ไปสู่ความสัมพันธ์ที่คงที่ถาวรหรือขั้นสูงสุด สิ่งสำคัญอยู่ที่ตัวชุมชนที่ เติบโตขึ้นเป็นระบบของความสัมพันธ์ระหว่างกันซึ่งเกี่ยวข้องกับลำดับกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา ภายใต้อิทธิพลของการแข่งขันและกิจกรรมที่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมที่อยู่อาศัย ที่สามารถทำให้มนุษย์อยู่รอดและรุ่งเรืองได้และสามารถขยายความสัมพันธ์นั้นกับเพื่อนบ้านได้

Kaufman (1977: 76-80,84) รวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนในศตวรรษที่ผ่านมาและสรุปว่า การวิจัยชุมชนส่วนใหญ่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นศูนย์กลาง โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) ecological 2) structural 3) typological และให้ความหมายของชุมชนว่าประกอบด้วยคนที่มี ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทางสังคมกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และการมีความผูกพันเกิดขึ้นตามธรรมชาติร่วมกันเพิ่มขึ้น (common ties) โดยในชุมชนนั้นมีองค์ประกอบร่วมกันอย่างน้อย 3 อย่างในความหมายของชุมชน คือ 1) ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีพื้นที่ (space) เป็นส่วนหนึ่งในการผสมผสานหมายถึงชุมชนคือสถานที่ (place) ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน 2) ชุมชนแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนและการดำเนินชีวิตประจำวัน แสดงถึงการกระทำและความต้องการที่เกิดขึ้นในชุมชน สถาบัน

ความต้องการบรรลุเป้าหมาย และ 3) ชุมชนเป็นที่รวมของการกระทำร่วมกันของคน คือแสดงให้เห็น การกระทำระหว่างกันของคนที่อยู่ในชุมชนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ความบ่อยครั้งของการร่วม กิจกรรมกันในระหว่างการดำเนินชีวิตประจำวัน และจากการศึกษาเรื่องชุมชน พบว่าสิ่งที่พบในชุมชน สมัยใหม่ในชีวิตในเมืองคือมีการแยกส่วนของการผลิตออกจากการบริโภคและการอยู่อาศัย ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏมาก่อนในยุคสังคมนิยม และเมื่อพิจารณาพื้นที่การผลิตของ สังคมเมืองสมัยใหม่จะให้ความสำคัญกับความเป็นภูมิภาคมหานคร ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กับพื้นที่ศูนย์ การค้าขนาดใหญ่ ประเภทของความสัมพันธ์ที่มีนัยสำคัญสูงในการศึกษาพื้นที่ชุมชนที่มีอิทธิพลหรือมี บทบาทต่อกันของการกระทำของชุมชนและปฏิสัมพันธ์ คือ ลักษณะประชากร ลักษณะทางด้าน กายภาพ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างการรวมกลุ่มผลประโยชน์ในท้องถิ่นและในสังคมขนาดใหญ่ โดยมี องค์ประกอบในการวิเคราะห์รูปแบบปฏิสัมพันธ์ของการกระทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ส่วนที่เกี่ยวข้องกับคน ซึ่งเรียกว่าผู้กระทำหรือผู้มีส่วนร่วม รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ซึ่งเกิดการกระทำระหว่างกันในสถานที่นั้น ๆ และขั้นตอนของการกระทำในช่วงเวลาต่าง ๆ ในระดับ ของการร่วมมือในชุมชนนั้นมี รูปแบบที่เป็นเครือข่ายทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ส่วนความแตกต่างของชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะมีมิติหรือเกณฑ์ที่แสดงให้เห็นองค์ประกอบหรือ แบบแผนของแต่ละชุมชนที่มีอยู่ ได้แก่ระดับของความครอบคลุมของผลประโยชน์ที่มุ่งใจให้คนมาพบ กัน ระดับของการกระทำที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของสมาชิก สถานภาพและระดับ ของความเกี่ยวข้องกันของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ ความสัมพันธ์ของสมาชิกและนัยสำคัญของการเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กันในท้องถิ่น ระดับในการรักษาการกระทำของการเปลี่ยนแปลงในสังคม และการเพิ่มขึ้นของ การจัดการองค์กรที่มีการกระทำร่วมกัน

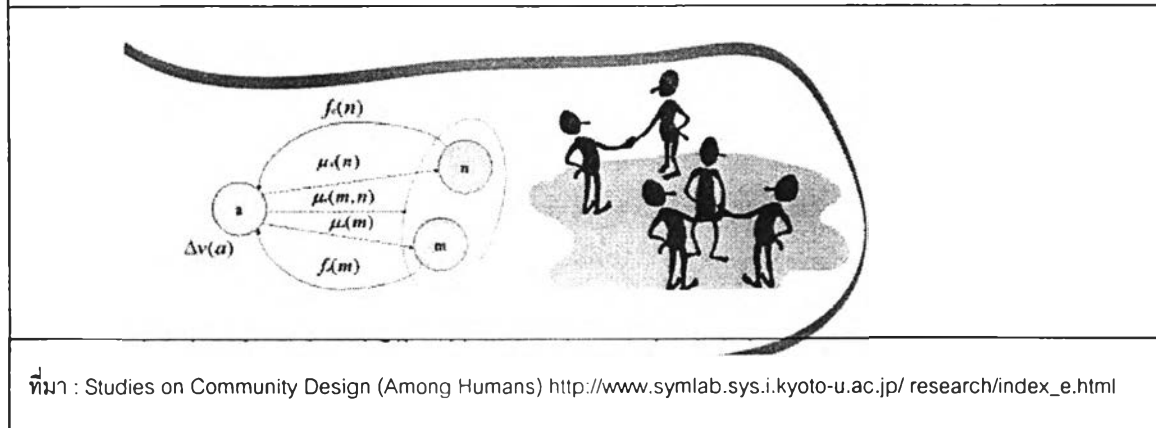
Nisbet (1997:98,108 และ 111) อธิบายลักษณะของชุมชนในสมัยก่อนหรือชุมชน ที่เก่าแก่ ในยุค tribe, clan, joint family and guild ว่า การอยู่ร่วมกันของชุมชนในอดีตนั้นยึดโยง เข้าด้วยกันจนขยายเป็นชุมชนใหญ่ได้ด้วยสิ่งยึดเหนี่ยวบางประการซึ่งได้แก่ พิธีกรรม คือการบูชาหรือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับทางศาสนาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งเรื่องของการนับถือศาสนา เมืองในยุคดั้งเดิมนั้นผู้ อยู่อาศัยอยู่ร่วมกันด้วยความเชื่อทางศาสนา เนื่องจากเป็นกลุ่มชุมชนมีโครงสร้างทางสังคมไม่ใหญ่ มาก Rubin พบว่าโครงสร้างของชุมชนมีลักษณะที่สำคัญ 5 ประการ คือ ชุมชนต้องมีขนาดปานกลาง เพียงพอที่จะทำให้คนในชุมชนรู้สึกถึงความเป็นชุมชนหรือความรู้สึกผูกพันกันในชุมชน (sense of community) และมีขนาดใหญ่เพียงพอ ที่จะให้สมาชิกรู้สึกถึงการอยู่ร่วมกันอย่างมีความหมายใน โครงสร้างสังคมที่ใหญ่ขึ้น ความรู้สึกนั้นคือกลุ่มเพื่อนที่ไม่สามารถแบ่งแยกได้ ต้องสามารถแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทั้งในกลุ่มปฐมภูมิและทุติยภูมิ ต้องมีสถาบันหลักที่เป็นศูนย์กลางที่สำคัญ ของวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ แต่ละคนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดองค์กร รูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่อธิบายถึงโครงสร้างทางสังคมจะสามารถมองได้เป็นเหมือนกับโครงข่ายของความ สัมพันธ์ (Rubin อ้างใน Brown,1940) ปฏิสัมพันธ์ เป็นการกระทำระหว่างกันของคนแต่ละคนหรือคน

กับกลุ่ม โดยเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนแต่ละคนและพัฒนาความสัมพันธ์นั้น จากความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นส่วนตัวเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นพัฒนามาจากความถี่ของการมีความสัมพันธ์กัน ในสังคมดั้งเดิมที่ยังไม่มีการพัฒนาเป็นระบบของสถาบันหรือองค์กรจะเป็นความสัมพันธ์ฉันท์ญาติมิตร เพื่อนบ้าน โดยมีการเรียนรู้ระหว่างกันในสังคมและสิ่งที่เป็นบรรทัดฐานของสังคมนั้น แต่ในสังคมสมัยใหม่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจะมีเป็นรูปแบบที่เป็นทางการหรือเป็นระบบราชการ ปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนแต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพ ตำแหน่งหน้าที่ในสังคม สำนักงาน เป็นต้น ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้ถูกกำหนดโดยหน้าที่และกฎระเบียบ ความสัมพันธ์จะไม่เป็นส่วนตัว กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในการพัฒนาขององค์กรที่เป็นทางการซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของพฤติกรรมทางสังคม (Homans, 1950 : 108-110)

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มีหลายความหมาย (Alcántara, Ghai, 1974: 65-67) เป็นความหมายในเชิงบวกที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดความสัมพันธ์ในทุกระดับของสังคม ช่วยในการวิเคราะห์ รูปแบบของความสัมพันธ์ของมนุษย์และคุณค่าที่เชื่อมโยงหรือผูกพันคน ๆ หนึ่งกับคนอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเวลาหรือสถานที่ใด ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Bartle, 2003) เป็นพฤติกรรมและความเชื่อระหว่างคน ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะมาจากพฤติกรรมและความเชื่อของแต่ละคนและคนอื่น ๆ รอบข้าง ซึ่งในการดำเนินชีวิตของคนจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันซึ่งเป็นสังคัมรูปแบบหนึ่งเนื่องจากคนไม่สามารถคิดหรือกระทำกระทัดรัดได้เพียงคนเดียว จะต้องมีการตอบสนองระหว่างกันในการดำเนินชีวิตคือมีการกระทำและมีปฏิริยาตอบสนอง Patrick and Wickizer (2001: 1929-38) กล่าวว่า ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชุมชน นอกเหนือจากองค์ประกอบที่เป็นสถานที่และความรับผิดชอบทางการเมืองและสังคม ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เป็นสิ่งที่ซับซ้อนเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างกัน ปฏิสัมพันธ์มีความตั้งแต่การยิ้ม การพูด การกระทำ การต่อสู้ การโต้เถียงและการเจรจา การสนทนา เป็นต้น ปฏิสัมพันธ์ก่อให้เกิดประสิทธิภาพและการถดถอยทางสังคมได้ การเกิดขึ้นของปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเกิดขึ้นได้ทั้งในช่วงสั้นและช่วงยาวของชีวิต สามารถที่จะจัดการ และปล่อยให้ไปไปตามสภาพ หรือทำให้เกิดทิศทางและไม่มีทิศทาง เป็นไปอย่างเบาบางหรือ เข้มข้น ในแนวตั้งหรือแนวนอนได้ ซึ่งเป็นความหลากหลายของลักษณะกระบวนการ รูปแบบ ประเภทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น (Rummel, 2002) นอกจากนี้ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมยังเป็นการกระทำเป็นกิริยาที่กระทำ เป็นการปฏิบัติของคน 2 คนหรือมากกว่าต่อกัน ซึ่งพฤติกรรมที่เกิดขึ้น เป็นผลจากประสบการณ์หรือความตั้งใจทำให้เกิดของแต่ละคน ดังภาพที่ 16 แสดงแบบแผนการมีปฏิสัมพันธ์ของคนจากการศึกษาการออกแบบชุมชน (Katai and Arai, 2003) แผนภาพนี้แสดงถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน ๆ หนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง และแบบแผนที่เปลี่ยนแปลงไปของความสัมพันธ์ระหว่างคนแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม

ภาพที่ 16 แสดงแบบแผนการมีปฏิสัมพันธ์จากการศึกษาวิจัยการออกแบบชุมชนในประเทศญี่ปุ่น

Poplin (1972: 17) ให้ความหมายของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมว่า เป็นการพบปะแบบเผชิญหน้ากันระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าซึ่งแต่ละคนทำให้บุคคลอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในปฏิสัมพันธ์นั้น และในปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจะมีลำดับของการมีปฏิสัมพันธ์ Goffman (1983: 2) ได้ศึกษาลำดับของ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นโดยพิจารณาจากสถานภาพทางสังคมที่คนสองคนหรือมากกว่ามีการตอบสนองในสิ่งที่อีกฝ่ายกระทำในทางกายภาพหรือที่สามารถสังเกตเห็นได้ เช่น การพูด โทรศัพท์ การเขียนจดหมาย ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถเกิดได้ทุกสถานที่และทุกพื้นที่ทั้งในเมืองชนบท ในที่สาธารณะและพื้นที่ที่เป็นชีวิตส่วนตัว ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นความสัมพันธ์ที่คงอยู่สามารถสังเกตเห็นได้สิ่งที่เกิดขึ้นนี้ Poplin ชี้ให้เห็นว่าการมีปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญคือความสัมพันธ์แบบเผชิญหน้า ซึ่งเป็นลำดับแรกของการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ปฏิสัมพันธ์ของคนในทางจิตวิทยาจะหมายถึงพฤติกรรมที่แสดงออกมาซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยภายในและภายนอกของแต่ละคน โดยรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ได้เริ่มขึ้นจากรูปแบบของการติดต่อสื่อสารสื่อสารซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดขึ้นของทฤษฎีทางด้าน Cybernetic an information ในปี 1950s (Berlo,1960) ในมุมมองของระบบการติดต่อสื่อสาร Fisher (1978) มองว่ามนุษย์เป็นระบบย่อยของระบบปฏิสัมพันธ์และการจัดการองค์กรหรือภาพรวมทั้งหมดของสังคมเป็นระบบใหญ่ (supersytem) (Vancouver, 1996)

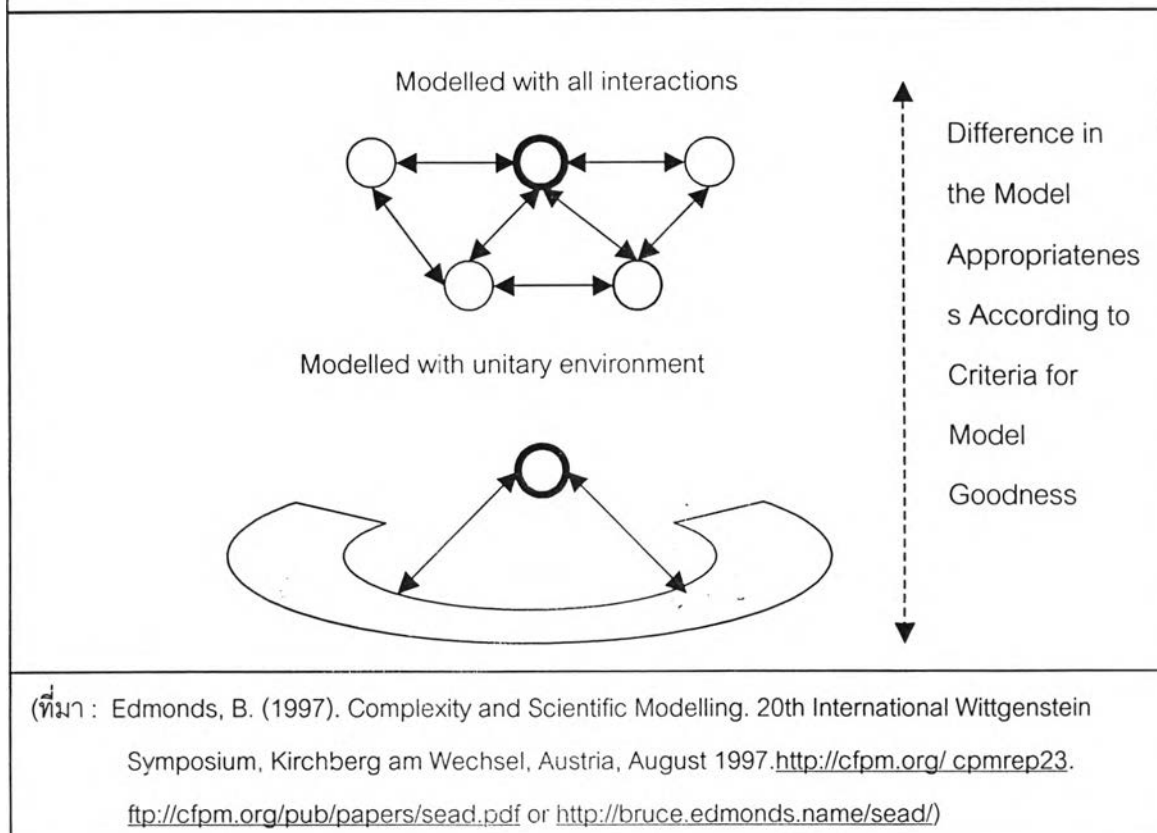
Brown (1965 : 96) อธิบายถึงบรรทัดฐานทางสังคมที่ปรากฏขึ้นในหลาย ๆ สังคม ซึ่งเป็นลักษณะสากลของมนุษย์ ได้แก่ บรรทัดฐานที่เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความไม่เท่าเทียมของคนในสถานภาพต่าง ๆ กัน โดยคนที่มีสถานภาพที่สูงกว่าจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนที่มีสถานภาพที่ต่ำกว่า มากกว่าที่คนมีสถานภาพที่ต่ำกว่าจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนที่มีสถานภาพที่สูงกว่า และผู้ที่มีสถานภาพที่สูงกว่าจะเป็นผู้เริ่มต้นของการมีปฏิสัมพันธ์ และการมีปฏิสัมพันธ์กันจะเป็นจุดเริ่มต้นของการแลกเปลี่ยนในระหว่างกันหรือคู่กัน การมีปฏิสัมพันธ์อาจจะเริ่มจากคำสั่ง สั่งการ เป็นต้น ซึ่ง Brown ได้ตั้งสมมติฐานของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างของผู้ที่ต่ำกว่ากับผู้ที่อยู่เหนือกว่า เป็น "inferior" และ "superior" ซึ่งเป็นศัพท์ที่ใช้ในทางธุรกิจมากกว่าในทางสังคมศาสตร์ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของ

ทั้งสองกลุ่มจะเกิดหรือเริ่มต้นใน 2 ทางคือ ผู้ที่อยู่เหนือกว่ามีคำสั่งหรือมีการสั่งการ กับการที่ผู้ที่ด้อยกว่าได้รับโอกาสให้มีปฏิสัมพันธ์ ดังนั้นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นสถานะที่มีการติดต่อสื่อสารระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าโดยมีการปรับไปตามพฤติกรรม บทบาทและหน้าที่ของแต่ละคนซึ่งเป็นกระบวนการพื้นฐานในระบบสังคมที่สร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในสังคม

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเป็นการกระทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าเครือข่ายทางสังคม (social network) หมายถึงเป็นกลุ่มของผู้กระทำและความสัมพันธ์ที่รวมถึงต่าง ๆ นี้เข้าด้วยกัน ผู้กระทำอาจจะเป็นคนแต่ละคน หรือรวมกันเป็นหน่วย เช่น ส่วนงาน องค์กร หรือครอบครัว ผู้กระทำสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากรกับผู้ที่เขาติดต่อในเครือข่ายทางสังคมได้ ทรัพยากรอาจจะรวมถึงข้อมูล สินค้า การบริการ การให้การสนับสนุนทางสังคมหรือการให้การสนับสนุนทางการเงิน ในแต่ละประเภทของการแลกเปลี่ยนพิจารณาได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ในเครือข่ายทางสังคม (social network relation) และแต่ละตำแหน่งหรือผู้กระทำที่เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายนั้นจะเป็นผู้รักษาความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นการรักษาความผูกพันหรือการยึดเหนี่ยวระหว่างกันไว้ในสังคม ความแข็งแกร่งหรือความเหนียวแน่นของความผูกพันอาจจะมีช่วงตั้งแต่ความผูกพันกันน้อยไปจนถึงมาก ขึ้นอยู่กับจำนวนความถี่หรือลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ความถี่ความสัมพันธ์แสดงถึงและความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างกัน (Marsden และ Campbell, 1984) ความสัมพันธ์ในความหมายของเครือข่าย จะหมายถึงความเชื่อมโยงระหว่างกันของปรากฏการณ์ที่มีความหลากหลายทั้งในธรรมชาติ สังคม ประวัติศาสตร์ ซึ่งมีความซับซ้อนของสังคมยากที่จะคาดการณ์ถึงความแปรเปลี่ยนที่จะเกิดขึ้นได้ในระบบของสังคมหรือวัฒนธรรมใด ๆ (Duncan และ Duncan, 2001) ความเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นแสดงเป็นแบบแผนของโมเดลได้ดังในภาพที่ 17 ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันซึ่งมีระดับของปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเป็นมุมมองที่สำคัญของการมองชุมชนโดยทั่วไป กระบวนการปฏิสัมพันธ์ของชุมชนเป็นสิ่งที่สำคัญที่ใช้ในการศึกษาชุมชน (Kaufman 1955: cf10) ปฏิสัมพันธ์ของชุมชนจะศึกษาถึงสิ่งที่เกิดขึ้นโดยทั่ว ๆ ไปของชุมชน ได้แก่ ความเป็นท้องถิ่น ความผูกพันโดยทั่วไป และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Dasgupta, 1996) ซึ่งแต่ละชุมชนแต่ละกลุ่มเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของระบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) ในความหมายทั่วไปชุมชนจะหมายถึงสถานที่หรือพื้นที่หนึ่งที่เกิดปฏิสัมพันธ์ การมีปฏิสัมพันธ์จะพิจารณาจากการดำเนินกิจกรรมประจำวันที่เราสังเกตได้ในที่ต่าง ๆ โดยมีกระบวนการทางสังคมทำให้เกิดการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และหมายความรวมถึงหน้าที่ต่าง ๆ ของชุมชน ดังนั้นการวิเคราะห์ถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างส่วนต่าง ๆ ของโครงสร้างของชุมชนในแต่ส่วนจึงเป็นการพิจารณาถึงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดอย่างเป็นขั้นตอนโดยในแต่ละขั้นตอนจะพบถึงลักษณะของการมีปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นทั้งในส่วนบุคคลและในด้านกิจกรรมหรือการติดต่อสื่อสาร ซึ่งเป็นไปในเชิงสัญลักษณ์ (Sanders, 1996: 345-350) ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับลักษณะสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน

ภาพที่ 17 แสดงลักษณะทั่วไปของปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบของความเชื่อมโยงของโมเดล

จากการศึกษาเกี่ยวกับระบบการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่งของวัฒนธรรมสังคมของ Sorokin (Sorokin อ้างใน Sanders, 1996: 350) พบว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่งของชุมชนหรือสังคมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่รอบ ๆ แนวคิดการไม่หยุดนิ่งดังกล่าวนี้ทำให้เกิดองค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์ ทั้งนี้โดยลักษณะของปฏิสัมพันธ์เองจะมีธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงอยู่แล้วและการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่งนี้ทำให้เกิดหน้าที่ของโครงสร้างและทำให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้นในระบบสังคม ภายใต้หลักการนี้เป็นพื้นฐานของปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกันระหว่างหน่วยของชุมชน นักสังคมวิทยาได้แบ่งลักษณะหรือประเภทของปฏิสัมพันธ์ออกเป็น 6 ประเภทคือปฏิสัมพันธ์ที่เป็นความขัดแย้ง (conflict) ปฏิสัมพันธ์ ที่มีการปรับตัวเข้าหากัน (accommodation) ปฏิสัมพันธ์ที่มีความเหมือนกัน (assimilation) ปฏิสัมพันธ์ที่เป็นลักษณะของการแข่งขัน (competition) ปฏิสัมพันธ์ที่มีลักษณะของการร่วมมือกัน (cooperation) และปฏิสัมพันธ์ที่เกิดจากรวมตัวกันด้วยเป้าหมายบางประการ (amalgamation) ทั้งนี้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาจจะเปลี่ยนจากการแข่งขันมาเป็นความขัดแย้ง จากนั้นก็มาปรองดองปรับตัวเข้าหากันกันหรือท้ายสุดอาจจะร่วมมือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นจาก จุดเวลาหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งของเวลา ซึ่งเป็นการอธิบายถึงกระบวนการทางสังคมซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้เกิดความเข้าใจลักษณะทางสังคมของชุมชนรวมถึงปฏิสัมพันธ์ทาง

สังคมของชุมชนแต่ละชุมชนที่ปรากฏในพื้นที่ที่แตกต่างกัน Dadkhah, Harizuk และ Mandal (1999) ศึกษารูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในสังคมชาวเอเชียแปซิฟิกใน 15 ประเทศ ทำการศึกษาพฤติกรรมทางสังคมที่มีความแตกต่างกันโดยแบ่งรายการหรือกลุ่มของปฏิสัมพันธ์ออกเป็น 18 รายการ การแยกกลุ่มดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม 3 กลุ่มหลัก คือ Interpersonal, personal และ extrapersonal ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ฟังพอใจที่จะมีปฏิสัมพันธ์แบบ interpersonal

ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะเริ่มจากคนแต่ละคนหรือคน 2 คน นำมาประยุกต์อธิบายเป็นแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม ๆ หนึ่งหรือสมาชิกมากกว่า 2 คนได้ โดยปฏิสัมพันธ์ของแต่ละคนที่เป็นสมาชิกในกลุ่มเมื่อมีความถี่ของการมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้นจะรวมกันเป็นปฏิสัมพันธ์รวมของทั้งหมดในกลุ่ม (Homans, 1974: 179-180) การวัดปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มสามารถวัดได้อย่างง่ายโดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า "The Matrix of Interaction" วิธีการนี้จะใช้การสังเกตและนับความถี่ของการมีปฏิสัมพันธ์ของบุคคลแต่ละคนที่มีต่อคนอื่นและคนอื่นมีต่อตนเอง ซึ่งมีผู้ได้ทำการศึกษาไว้หลายคน เช่น Bales (1953 : 129) Lemann และ Solomon (1952) จากการศึกษาของ Riley , Cohn, Toby, และ Riley (1954) ใช้เครื่องมือดังกล่าวเป็นวิธีการในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของคน โดยการสังเกตกลุ่มประชากรซึ่งเป็นนักเรียนจำนวน 1,500 คนในโรงเรียนรัฐ New Jersey ในทุกระดับ ทำการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของนักเรียนแต่ละคนและกลุ่มเพื่อดูแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของนักเรียนแต่ละโรงเรียนโดยผ่านกลุ่มทางสังคม และจากการสังเกตได้ให้ผู้สังเกตสอบถามนักเรียนทุกคนโดยการตอบคำถามที่กำหนดไว้ โดยผลจากแบบสอบถามของผู้สังเกตนำมาจัดลำดับของสถานภาพของนักเรียนและจัดระดับชั้นของสถานะภาพ ซึ่งจัดได้เป็น 6 ระดับ โดยวิธีการดังกล่าวนี้จะขึ้นอยู่กับคำถามคำตอบและการสังเกตและการให้ค่าในตารางที่ทำขึ้น (ตารางที่ 7) ซึ่งเรียกว่า Bales' matrix ซึ่งในแต่ละเซลล์จะแสดงถึงค่าคะแนนที่แสดงถึงการพูดคุยของคนแต่ละคนต่อผู้อื่น

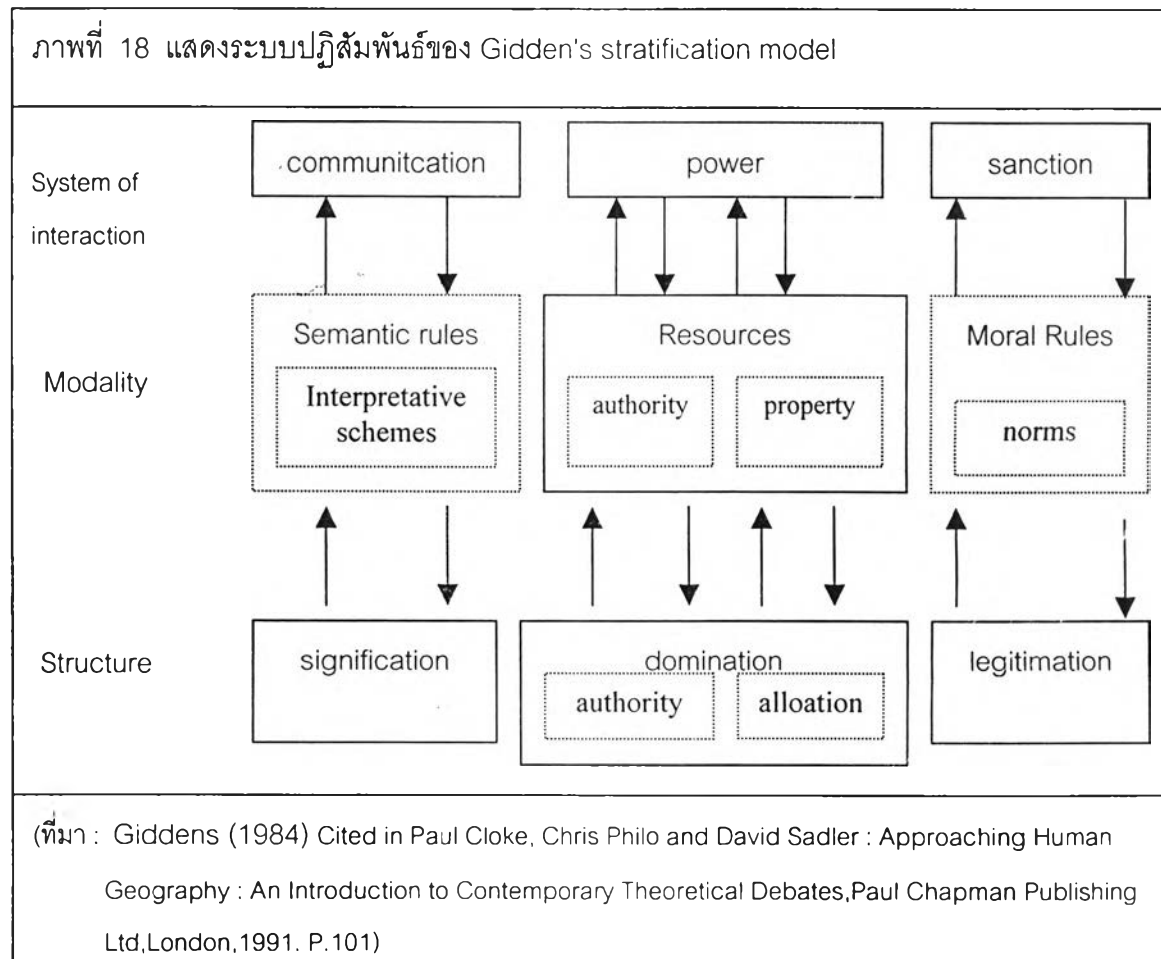
ในการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมได้นำการวิเคราะห์ระบบสังคม เป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยระบบจะชี้ให้เห็นถึงรูปแบบของการกระทำของมนุษย์และขอบเขตเฉพาะของพฤติกรรมทางสังคม และการวิเคราะห์ถึงระบบสังคมช่วยวิเคราะห์ถึงความหลากหลายและความซับซ้อนอย่างเป็นรูปธรรมในสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในระบบ ซึ่ง Giddens (1984: 16) ได้อธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงโครงสร้างและระบบ โดยศึกษาทฤษฎี โครงสร้าง (Structuration theory) ในการอธิบายถึงการเริ่มต้นของธรรมชาติของเชื่อมโยงระหว่างกันกับโครงสร้าง ซึ่งจะมีการกระทำเกิดขึ้นและมีการย้อนกลับของสิ่งที่กระทำไป ซึ่งเรียกว่า เป็น reflexive และ motivated action ซึ่งเป็นการกระทำที่มีความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่เรียกว่า agency และโครงสร้าง ซึ่งโครงสร้าง Giddens จะหมายถึงหน้าที่ของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นความหมายที่ใช้กันทั่วไปของนักวิเคราะห์ทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคมหรือปรากฏการณ์ทางสังคม ส่วนความหมายดั้งเดิมจะหมายถึงองค์ประกอบต่าง ๆ หรือโครงสร้างของสิ่งต่าง ๆ เช่นองค์ประกอบของร่างกายคน แต่ความหมาย

โครงสร้างในการศึกษาของ Giddens นี้จะหมายถึงสิ่งที่ปรากฏให้เห็นภายนอกของการกระทำของมนุษย์ โดย Giddens ได้สร้างแบบแผนขึ้นเพื่ออธิบายถึงระบบและปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นลำดับขั้นที่เรียกว่า Giddens's stratification model โดยมีโครงสร้างของโมเดลดังภาพที่ 18

ตารางที่ 7 แสดง Status and Disposition to communicate (Bales' Matrix)

Status	Communication choice received							Average given
	6	5	4	3	2	1		
Communication choice given	6	1.36	.66	.39	.25	.16	.04	.47
	5	.88	.81	.52	.33	.19	.05	.46
	4	.81	.76	.62	.36	.18	.07	.47
	3	.69	.54	.42	.38	.20	.07	.38
	2	.60	.47	.34	.26	.26	.11	.34
	1	.49	.41	.26	.22	.26	.07	.29
Average received		.81	.61	.43	.30	.21	.07	

(ที่มา : Riley , Cohn, Toby, and Riley (1954) cited in George Caspar Homans : Social behavior ; Its Elementary Forms , Harcourt Brace Jovanovich, Inc, New York,1974.pp188-192.)

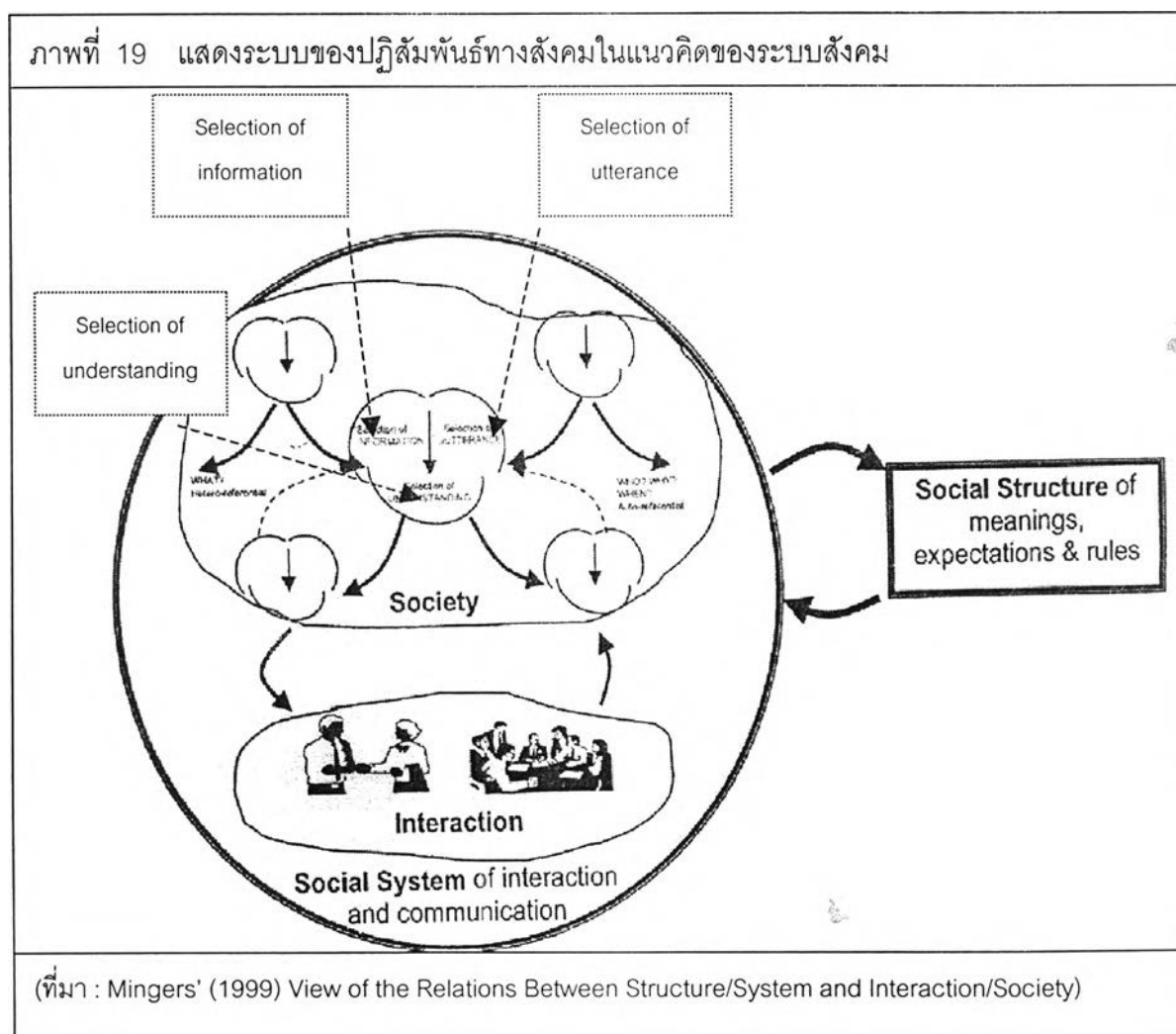

จากแบบแผนในภาพที่ 18 แสดงถึงจุดเริ่มต้นของกระบวนการมีปฏิสัมพันธ์ที่เริ่มจากการที่แต่ละคนหรือแต่ละ agent มีปฏิสัมพันธ์กันจากการติดต่อสื่อสารและมีขั้นตอนตามระบบซึ่งจะเป็นกฎที่เกี่ยวข้องกันไป ซึ่งปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจะผ่านกลไกของการติดต่อสื่อสารและในแต่ละคนที่มีปฏิสัมพันธ์กันก็จะถูกรบกวนจากหลาย ๆ อย่างทั้งในด้านความรู้สึกสำนึกของตนเองหรือส่วนที่ไม่สามารถควบคุมได้ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของแต่ละคน หรืออาจจะขึ้นกับบรรทัดฐานทางสังคมของสังคมนั้น Giddens กล่าวว่าโครงสร้างทางสังคมและปฏิสัมพันธ์ของคนมีความทันสมัยเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างกับปฏิสัมพันธ์ และมีคนเป็นผู้กระทำในการติดต่อสื่อสารและเป็นผู้แปลความหมายในขั้นตอนการติดต่อสื่อสารซึ่งช่วยให้เกิดปฏิสัมพันธ์ขึ้น ในขณะที่เดียวกันผลจากการมีปฏิสัมพันธ์และการปรับและแปลความหมายจะกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการมีปฏิสัมพันธ์ในขั้นต่อไป โดยบรรทัดฐานทางสังคมจะเป็นตัวกำหนดว่าคนจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างไร โดยมีกฎหมายที่เป็นตัวกำหนดอีกชั้นหนึ่ง ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะมีความหลากหลายและแตกต่างกันในแต่ละสังคมแต่มีกระบวนการของการมีปฏิสัมพันธ์ที่คล้ายคลึง ซึ่งความแตกต่างที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมทำให้มีการค้นคว้าศึกษาหาวิธีการผสมผสานและบูรณาการสังคมเข้าด้วยกัน ซึ่ง Giddens's (1984) ได้ศึกษาวิธีการในการบูรณาการโครงสร้างและพฤติกรรมโดยใช้ทฤษฎีโครงสร้าง (Giddens's structuration theory) ทำการเชื่อมโยงโครงสร้างของกลุ่มคน (human agency) ซึ่งลักษณะของทฤษฎีนี้คล้ายกับทฤษฎีของ Parkin (1979) ที่มีการเชื่อมโยงการกระทำทางสังคมและระบบเข้าด้วยกันภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ

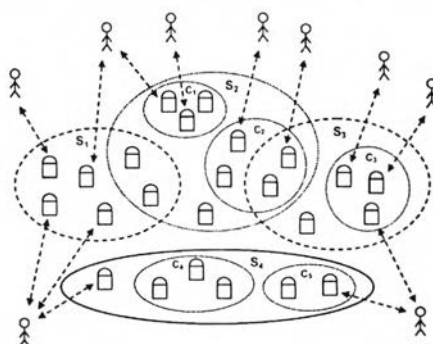
ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของแต่ละคนและโครงสร้างในระดับใหญ่ยังคงเป็นประเด็นที่สำคัญที่ถกเถียงกันอยู่ (Desbarates, 1983; Couclelis, 1986; และ Cadwallader, 1988) โดยเฉพาะในประเด็นของการ แปรเปลี่ยนความเป็นอยู่ของคน เหตุผลที่ทำให้คนย้ายสถานที่จากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งและประเด็นการสร้างความสัมพันธ์จากพฤติกรรมของคนไปสู่โครงสร้างทางสังคมและประเด็นปฏิสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งหากอธิบายความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์เหล่านี้ได้จะเกิดเป็นประโยชน์ต่อนักวางแผนและผู้วางนโยบายในการพัฒนาพื้นที่เพิ่มขึ้นโดยทำให้ความสำคัญต่อของพฤติกรรมของคน ซึ่งแนวคิดเรื่องของพฤติกรรมคน อธิบายถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อคนแต่ละคน ซึ่งแต่ละคนมีรูปแบบของการรับรู้ต่างกัน โดย Lewin (1951) กล่าวว่าพฤติกรรมเป็นการแสดงออกถึงหน้าที่ของบุคคลคนหนึ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Pender, 1996: 46) คือ ความตั้งใจของบุคคลนั้น ๆ (intention) สิ่งแวดล้อม (Environmental constraints) หากไม่มีสภาพแวดล้อมที่ปรากฏอยู่รอบ ๆ พฤติกรรมจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ความสามารถของบุคคล (Ability) เป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อพฤติกรรม โดยบุคคลจะต้องมีทักษะที่จะแสดงออกถึงพฤติกรรมนั้น ๆ รวมถึงสิ่งที่คาดหวัง (Anticipated Outcome) บุคคลคาดหวังถึงประโยชน์ของพฤติกรรมนั้นโดยไม่ยอมที่จะเสียโอกาสที่จะเกิดขึ้น นอกจากนี้บรรทัดฐาน (Norms) การยอมรับของสังคมมีผลต่อพฤติกรรมที่แสดงออกและ

มาตรฐานของ แต่ละบุคคล (Self-standards) ที่จะรับรู้ถึงการแสดงออกของพฤติกรรมนั้น ๆ โดยจะคำนึงถึงภาพลักษณ์ของตนเองหรือมาตรฐานของตนเองที่มีอยู่ในสังคม

Mingers (1999) มองสังคมเหมือนกับ Luhmann ที่มองว่าสังคมเป็นระบบในตัวของมันเองมีการติดต่อสื่อสารเป็นองค์ประกอบของระบบ แสดงความสัมพันธ์ดังภาพที่ 20 โดยที่คนที่เข้ามาแล้วก็ไปและแต่ละคนจะมีแรงจูงใจที่มองไม่เห็น แต่การมีการติดต่อสื่อสารตลอดเวลาและคงอยู่ (Mingers 1999: 36) การติดต่อสื่อสารนี้หมายถึง สามอย่างที่แสดงในภาพคือ ข้อมูลข่าวสาร (information), การพูดคุย (utterance) และ ความเข้าใจ (understanding). Mingers ได้รวมเอาแนวคิดทฤษฎีของ Luhmann's กับ Giddens's theory เข้าด้วยกัน โดยสังคมจะเป็นผู้เลือกที่จะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และปฏิสัมพันธ์จะเป็นผู้เลือกสังคม จากแนวคิดดังกล่าวคนและกลุ่มสามารถที่จะเลือกมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันได้ (Mingers 1999: 38). โดยมีลำดับและมีโครงสร้างของความร่วมมืระหว่างกันในแต่ละสังคมแสดงความสัมพันธ์ได้ดังภาพที่ 19 ซึ่งปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจะมีผลระหว่างกันกับโครงสร้างทางสังคม ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ได้ดังแผนภาพที่ 20

ภาพที่ 20 แสดงลำดับขั้นของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในโครงสร้างของแต่ละสังคม

(ที่มา : Paul Davidsson . Emergent Societies of Information Agents; Department of Computer Science, University of Karlskrona/Ronneby, Soft Center)

จากแนวคิดปฏิสัมพันธ์ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าปฏิสัมพันธ์เป็นแนวความคิดพื้นฐานในทางสังคมวิทยา เมื่อมีการกระทำของคนคนหนึ่งและมีการตอบสนองของคนหนึ่งจะเรียกว่าดังกล่าวว่ามีปฏิสัมพันธ์กัน การมีปฏิสัมพันธ์อาจจะมีกิจกรรมเป็นตัวกลางที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางกายภาพหรือการติดต่อ ซึ่งเป็นการแสดงออกของอารมณ์หรืออาจจะติดต่อสื่อสารทางภาษาพูด (Yong และ Mack: 23-24) ปฏิสัมพันธ์เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตในสังคม ดังนั้นจึงเป็นแนวความคิดที่ชี้ให้เห็นถึงความไม่หยุดนิ่งของสังคมและวัฒนธรรม ถ้าหากไม่มีปฏิสัมพันธ์ก็จะไม่เกิดสังคมหรือกลุ่มเกิดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการตั้งถิ่นฐานหรือมีคนอยู่ใกล้ชิดกันแม้ไม่มากในทางกายภาพ ก็จะมีปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นระหว่างกัน กล่าวคือเมื่อคนหรือกลุ่มของคนมีการกระทำบางอย่างเช่นการทำงานหรือการเล่นหรือพูดคุยกันโดยมีเป้าหมายร่วมกันหรือมีการแข่งขันหรือการถกเถียงระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้คือการมีความสัมพันธ์ในชีวิต ลักษณะที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่าการมีปฏิสัมพันธ์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางสังคมขั้นพื้นฐาน ที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (Yong และ Mack:102-103)

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมสามารถเกิดขึ้นได้ใน 3 สถานะที่แตกต่างกัน คือ คนกับคน คนกับกลุ่มและกลุ่มกับกลุ่ม ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนกับคนเกิดขึ้นได้โดย การให้รางวัล การต่อสู้หรือการพูดคุย สถานะที่สองโดยการสั่งสอน การสอน การให้โอวาท หรือการปราศรัยของนักการเมืองต่อฝูงชนและสถานะที่สามโดยเกมส์การเล่น หรือการแข่งขันต่อสู้ เช่นการแข่งขันฟุตบอล หรือการสงคราม เป็นต้น (Yong และ Mack: 23-24) การปฏิสัมพันธ์มีอยู่ 2 ลักษณะคือ ปฏิสัมพันธ์โดยตรงหรือทางกาย หรือกายภาพทั้งหมด และปฏิสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์หรือการติดต่อสื่อสาร ปฏิสัมพันธ์ทางตรงประกอบด้วยกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางกายภาพ ซึ่งอาจจะเห็นได้จาก การผลัก การต่อสู้ การกัดหรือการประสานกันหรือร่วมกันที่ทำให้การทำงานบางอย่างสำเร็จหรือสมบูรณ์หรือการทำกิจกรรมสันตนาการร่วมกัน หรือการแสดงความรักกันในทางกายภาพหรือในรูปแบบการ

ติดต่อที่ใกล้ชิดสนิทสนม ส่วนปฏิสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์หรือการติดต่อสื่อสาร ประกอบด้วย การใช้เสียง ท่าทาง ภาษา การเขียน หรือการพูด โดยสัญลักษณ์แสดงถึง วัตถุประสงค์ คุณภาพหรือความสัมพันธ์ซึ่งปรากฏหรือมีอยู่ในสถานที่หรือเวลานั้น ๆ การติดต่อสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาสังคมของคนโดยเฉพาะในโลกยุคที่ทันสมัยนี้ การติดต่อสื่อสารอาจจะเป็นการติดต่อโดยตรงระหว่างคนกับคน ด้วยการพูดและการทำท่าทาง หรือเป็นการติดต่อทางไกล เช่น จดหมาย โทรศัพท์ โทรสาร ภาพที่สื่อถึงอารมณ์หรือโทรทัศน์ เป็นต้น (Yong และ Mack: 102-103) สัญลักษณ์หรือสิ่งที่เป็สื่อกลางในการทำให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างกันหรือเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันทำให้สิ่งต่าง ๆ ในสังคมเข้ามารวมกันได้เรียกว่ากลไกการผสมผสานที่ทำให้เกิดการรวมกันหรือการผสมผสานกันในสังคมที่มีความแตกต่างและหลากหลาย

การผสมผสานทางสังคม (Social integration) เป็นการเชื่อมโยงหรือการร่วมกันของกลุ่มที่แตกต่างทางด้านชาติพันธุ์ภายในสังคม ทำให้เกิดการดำเนินชีวิตในสังคมเป็นไปอย่างปกติ โดยมี กฎเกณฑ์ที่มีการยอมรับในบรรทัดฐานทางสังคมและคุณค่าของสังคมนั้น การผสมผสานทางสังคมเป็นกระบวนการที่ไม่ต้องการที่จะทำลายลักษณะเฉพาะหรือความเป็นชาติพันธุ์ออกไป แต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความกลมกลืนหรือเกิดการปรับให้เข้ากันของลักษณะทางสังคม เป็นการประยุกต์ลักษณะเด่นของความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างเข้ามารวมกันอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดในการทำกิจกรรมทั่ว ๆ ไป โดยคำนึงถึงคุณค่าและเป้าหมายของสังคมร่วมกัน ชุมชนแต่ละชุมชนที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานของส่วนต่าง ๆ และหน้าที่ของการดำรงชีวิตในสังคมจะปรากฏในรูปแบบของกลุ่มที่มีหลายหน้าที่ของคนที่อยู่ร่วมกันซึ่งทำให้เกิดการจัดการองค์กรของสังคมขึ้น (Brown, 1950: 126)

แนวคิดดั้งเดิมของทฤษฎีการผสมผสานทางสังคม (classical theory) มาจากนักคิดที่สำคัญ Durkheim , Gilman และ Marx นักคิดทั้งสามกล่าวถึงการผสมผสานที่เป็นปัญหาสังคมที่สำคัญในโลกสมัยใหม่นี้โดยเริ่มจากแนวคิดการผสมผสานทางสังคม ที่มีรากฐานมาจาก Durkheim (Durkheim ,1897/1951) ในงานเขียนเกี่ยวกับ "Social conditions and Suicide" ที่กล่าวว่าสังคมเป็นแรงผลักดันหรือเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการฆ่าตัวตาย เนื่องมาจากความไม่สมดุลงานสังคม คือการผสมผสานทางสังคมและกฎของศีลธรรมจรรยา เนื่องจากคนที่ฆ่าตัวตายเป็นผลจากการที่มีการผสมผสานทางสังคมน้อยเกินไป แต่ละคนมีแรงยึดเหนี่ยวในกลุ่มสังคมไม่เพียงพอ แรงยึดเหนี่ยวดังกล่าวประกอบด้วย คุณค่า ประเพณี บรรทัดฐานทางสังคมและเป้าหมาย ซึ่งโครงสร้างสังคมที่มีเสถียรภาพและมีบรรทัดฐานทางสังคมรองรับจะสามารถปกป้องและจัดการด้านพฤติกรรมของคนไม่ให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมเช่นการฆ่าตัวตายได้ โดย Durkheim ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของบทบาทของกลไกของการผสมผสานภายใต้เงื่อนไขสังคมที่กำลังเติบโตขึ้น โดยยกตัวอย่างของการแบ่งงานกันทำที่มากขึ้นโดยไม่มีข้อกำหนดหรือกฎหมายมาบังคับ ว่าสิ่งที่มาพร้อมกับการแบ่งงานกันทำคือการเพิ่มขึ้นของกลไกในการร่วมกันและความชัดเจนของปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีผลประโยชน์ที่

หลากหลายเพิ่มมากขึ้น โดย Durkheim พบว่าการผสมผสานผลประโยชน์ที่หลากหลายที่เกิดขึ้นโดยหลัก ๆ แล้วจะใช้โครงสร้างทางกฎหมายเป็นกลไกสำคัญ แต่ก็สามารถนำมาบังคับใช้ในสังคมได้เช่นกัน (Durkheim, 1950) ในการศึกษาของ Durkheim การผสมผสานจะหมายถึง ความแข็งแกร่ง (density) ของความเชื่อมโยงระหว่างคนแต่ละคนและสถาบันทางสังคม โดยมีสมมติฐานว่า สังคมต้องการการมีส่วนร่วมจากแต่ละคนอย่างเข้มข้นในระดับกว้างและมีสถาบันในการที่จะรักษาการผสมผสานทางสังคมและการจัดการแต่ละคนให้รู้สึกถึงความหมายและการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยเฉพาะองค์กรในศตวรรษที่ 20 การผสมผสานทางสังคมเป็นสิ่งที่สำคัญเนื่องจากองค์กรจะมีการจัดการภายในตัวเองไปสู่ชุมชนที่มีสังคมและการผสมผสานของแต่ละองค์กรที่มีลักษณะเฉพาะการมีความรู้สึกร่วมกันไม่เฉพาะกิจกรรมที่ทำประจำวันเท่านั้น แต่ยังรวมถึงกิจกรรมภายนอกองค์กร โดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ เช่น การสนทนากัน การอยู่อาศัยในกลุ่มเดียวกัน และการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ร่วมกัน (Strati, 2000)

นอกจาก Durkheim แล้ว Gilman และ Marx ยังกล่าวถึงปัญหาสังคมที่สำคัญอันเนื่องมาจากการผสมผสานในสังคมยุคใหม่ Gilman และ Marx ให้ความสนใจในการจัดแบ่งและการจัดการทางสังคมโดยเฉพาะในบทบาทของผู้ใช้แรงงาน โดยได้แยกลักษณะทั้งหมดของประชาชนที่มีผลต่อการผสมผสานทางสังคมในแต่ละช่วง Marx ได้แยกสังคมเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มคนร่ำรวยกับยากจน โดยกลุ่มผู้ที่มีอำนาจทุนจะมาจากผู้ที่มีทรัพย์สินเป็นของตัวเองและเป็นกลุ่มที่เข้าถึงผลผลิตได้ ส่วน Gilman ได้แบ่งสังคมตามเพศ โดยชี้ให้เห็นว่าเพศหญิงเป็นเพศที่มีทางเลือกทางเดียวในสังคม คือทำตามความต้องการของเพศชาย ในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจก็ต้องขึ้นอยู่กับเพศชาย Gilman ชี้ให้เห็นว่าการเป็นเพศหญิงถ้าไม่รวมตัวกันก็จะไม่สามารถต่อรองได้ และลักษณะที่เห็นชัดเจน คือความแตกต่างทางเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับเพศ ส่วน Marx แสดงให้เห็นผลของการไม่ผสมผสานของชนชั้นของคนในสังคมแต่ละระดับ (Gilman, 1898: 71)

การผสมผสานทางสังคม มีความหมายทั้งที่เป็นวิธีการ (means) และเป้าหมาย (end) ของการพัฒนาทางสังคม ในความหมายที่เป็นวิธีการ การผสมผสานทางสังคมเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่งทำให้เกิดความสมดุลที่มีหลายรูปแบบและความหลากหลาย มีการจัดการเพื่อให้เกิดการผสมผสานในส่วนที่มีการแยกย่อยของสังคม เป็นวิธีการที่ต้องเลือกใช้ในแต่ละสังคมที่แตกต่างกันหรือมีความซับซ้อนและการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เกิดขึ้น การผสมผสานทางสังคมจะเกิดขึ้นในทุกสังคม โดยเฉพาะสังคมที่มีความซับซ้อนและหลากหลายจะเน้นไปที่กลุ่มคนที่มีสิทธิที่ถูกต้องเป็นหลักหรือกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกระบวนการพัฒนารวมถึงคนแต่ละคน สถาบันที่มีความขัดแย้งกัน คนแก่ คนพิการ ครอบครัว วิทยาลัย ชุมชน ศาสนา และคนกลุ่มน้อย ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมมีผลทำให้คนเหล่านี้ขาดโอกาส ซึ่งทำให้เกิดข้อขัดแย้งขึ้นในการผสมผสานของสังคมได้ ซึ่งการผสมผสานทางสังคมสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการค้นหารูปแบบของสังคมและกระบวนการทางสังคม ในภาพที่กว้างที่สุดคือ ความรู้สึก หรือการรับรู้ (sense) โดยในมิติของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของ

Copenhagen Declaration and Programme of Action of The World Summit for Social Development (1995) จะหมายความรวมถึงกระบวนการประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมและการไม่แยกตัวและความอดทน ความเสมอภาคและความยุติธรรมทางสังคม ความต้องการทางสังคมที่ต้องการมีสิทธิที่ถูกต้องในการเป็นกลุ่ม ความต้องการของประชากรในการตั้งถิ่นฐาน กลยุทธ์ในการจัดการอาชญากรรม การจรรยา ฆาตเสพติดและอื่น ๆ โดยเน้นไปที่ครอบครัวซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานทางสังคม ดังนั้นจะการผสมผสานทางสังคมจึงเป็นความร่วมมือของคนในชุมชน การศึกษา การผสมผสานทางสังคมของชุมชนเป็นลักษณะของการศึกษาของคนแต่ละคนในชุมชน คนต่อกลุ่ม คนต่อชุมชน การวัดการผสมผสานจะขึ้นอยู่กับกรายงานตัวของแต่ละคนของจำนวนและประเภทของความสัมพันธ์ทางสังคม รวมไปถึงการร่วมมือในกิจกรรมทางสังคมหรือการรับรู้ของรวมตัวของสมาชิกในชุมชน (Brissette, Cohen และ Seeman, 2000)

Durkheim และ Gilman ใช้แบบแผนการผสมผสานในการอธิบายการผสมผสานทางสังคม 2 ทฤษฎี คือความสำนึกในสังคม (social consciousness) และองค์ประกอบทางสังคม (social organism) โดยทั้งสองทฤษฎีมีความแตกต่างกันในที่มาของการนำมาใช้อธิบายการผสมผสานทางสังคม คือ ความสำนึกในสังคมเกิดจากภายในจิตใจซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางหรือเป็นหัวใจของการผสมผสาน ในขณะที่ลักษณะโครงสร้างทางสังคมเกิดจากองค์ประกอบเป็นศูนย์กลาง ส่วน Landecker (1951: 332-340) อธิบายลักษณะการผสมผสานทางสังคมออกเป็น 4 ลักษณะ ลักษณะแรกได้แก่การผสมผสานทางวัฒนธรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับมาตรฐานทางวัฒนธรรมของคนแต่ละคนในกลุ่มสังคม ลักษณะที่สองได้แก่การผสมผสานทางบรรทัดฐานทางสังคม หมายถึงการร่วมกันหรือการเข้ากันได้ระหว่างมาตรฐานทางวัฒนธรรมกับพฤติกรรมทางสังคมของบุคคลที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไปในกลุ่มสังคม ลักษณะที่สามได้แก่การผสมผสานด้วยการติดต่อสื่อสารหรือการสื่อความหมายที่มีอยู่เป็นเครือข่ายในระบบสังคม และประการสุดท้ายการผสมผสานทางหน้าที่ เป็นการพึ่งพากันระหว่างหน่วยต่าง ๆ ในสังคมที่มีการแบ่งแยกหน้าที่กันอย่างชัดเจน ส่วน Eitzen และ Zinn (1993: 40-44) ศึกษาแนวคิดของการผสมผสานในความสัมพันธ์ในกระบวนการทัศน์ของความขัดแย้งและความเป็นระเบียบในทางสังคมวิทยา ในกระบวนการทัศน์ด้านความขัดแย้งมองการผสมผสานทางสังคมที่มีน้อยและเปราะบาง แนวคิดการผสมผสานหลักใหญ่อยู่ที่กรอบของกระบวนการทัศน์ของความเป็นระเบียบ องค์ประกอบพื้นฐานของกระบวนการทัศน์ความเป็นระเบียบคือ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมีความหมายเหมือนกับ cohesion, consensus, cooperation, reciprocity, stability, harmony, and persistence ซึ่งให้ความหมายของสังคมว่าเป็นระบบ ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ที่ต้องพึ่งพากันที่ถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกันทั้งหมดในขอบเขตที่มีอยู่ การผสมผสานในระดับสูงเป็นผลของความเห็นร่วมกันที่เป็นเป้าหมายของสังคมและคุณค่าทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกับมุมมองของ Durkheim กล่าวว่าสังคมถูกผสมผสานภายใต้กฎระเบียบที่เหมือนกัน นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอื่น ๆ อธิบายว่า การผสมผสานมาจากการเชื่อมโยงทางด้านสื่อ เจ้าหน้าที่รัฐและผู้นำที่มีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวในการดึงดูดคนในการ

รวมความเห็นสาธารณะในแนวเดียวกันให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบและให้สมาชิกมั่นใจในความร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน โดยอยู่บนพื้นฐานของข้อสมมติฐานว่าการผสมผสานทางสังคมสามารถที่จะกำหนดให้เกิดการผสมผสานได้ (Eitzen และ Zinn, 1993: 66-68)

Calhoun, Light, Keller, และ Harper (1994: 62) อธิบายถึงลักษณะของการผสมผสาน 2 ลักษณะ คือ การผสมผสานทางวัฒนธรรมและการผสมผสานในหน้าที่ การผสมผสานทางวัฒนธรรมหมายถึง ระดับของวัฒนธรรมที่มีหน้าที่ในการผสมผสานระบบเข้าด้วยกันทำให้ส่วนต่าง ๆ เข้ากันได้ดี ลักษณะเฉพาะของการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับการพึ่งพาระหว่างกันของคน ความเชื่อ คุณค่าและเทคโนโลยี ส่วนการผสมผสานทางวัฒนธรรมและหน้าที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีหน้าที่ในการผสมผสานหน้าที่เข้ากับส่วนต่าง ๆ ของสังคม การผสมผสานทางวัฒนธรรมเป็นหน้าที่หนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งมีผลในการรักษาไว้และการทำให้ส่วนย่อย ๆ ยังคงอยู่ไม่สูญหายไป ทำให้เกิดความสมดุล ความก้าวหน้าในส่วนต่าง ๆ ของสังคม การผสมผสานทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญระดับหนึ่งของสังคมซึ่งระดับนั้นอาจคาดได้ว่าเป็นระดับที่วัดได้ถึงความผูกพันระหว่างส่วนที่เหมือนกันของวัฒนธรรมในแต่ละสังคม แนวความคิดของการผสมผสานในหน้าที่สร้างขึ้นมาจากมีความแตกต่างและมีการแบ่งแยกทางสังคมของคน ทั้งทางด้านเชื้อชาติ ชนกลุ่มน้อย การผสมผสานจะเห็นได้อย่างชัดเจนเมื่อกลุ่มที่มีความแตกต่างกันมารวมตัวกันเป็นกลุ่มเดียวกันเกิดความเชื่อมโยงระหว่างกันในสังคม นอกจากนี้การผสมผสานยังมีความหมายถึงการผสมผสานของวัฒนธรรมที่เป็นหนึ่งเดียว คือเป็นที่รวมของคนที่มีความเชื่อที่เหมือนกัน คุณค่าเหมือนกัน และกระบวนการคิดที่เหมือนกัน และยังเป็นเครื่องมือในการลดความขัดแย้งของคนและกลุ่มคนในสังคม (Calhoun, Light, Keller, และ Harper (1994: 247-248,321)

แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากมีความแตกต่างและหลากหลายของสังคมในบางครั้ง วัฒนธรรมเพียงอย่างเดียวไม่สามารถที่จะก่อให้เกิดการผสมผสานทางสังคมได้ ต้องใช้กลไกที่เป็นทางการมากขึ้นได้แก่กฎหมาย ซึ่ง Habermas (1996) มองว่าระบบกฎหมายเป็นเหมือนศูนย์กลางการผสมผสานทางสังคมของระบบสังคม ซึ่งสามารถจะป้อนข่าวสารจากที่หนึ่งและกลับไปสู่คนอื่น ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ไม่มีการผสมผสานในระบบย่อย ซึ่ง Habermas ไม่ได้มองว่า ระบบกฎหมายไม่ได้เกิดขึ้นเองแต่ต้องสร้างขึ้นและรักษาไว้ด้วยการจูงใจให้คนที่ทำกิจกรรมใช้ระบบของกฎหมายเป็นกลไกของความถูกต้องและการผสมผสานในสังคมในแต่ละสังคมนั้น ๆ ในขณะที่ Luhmann เห็นว่าประชาชนมีปฏิสัมพันธ์กับกฎหมายอย่างไม่จริงจังกับผลที่เกิดขึ้นจากการบังคับใช้ในระบบกฎหมาย โดยกฎหมายทำงานเป็น กลไกทางสังคมประชาชนได้รับผลที่เกิดขึ้นจากการบังคับใช้ระบบกฎหมาย ตัวอย่างการศึกษาของ Foster (Foster, 1972 อ้างในจักรพันธ์, 2543) เรื่องชาติพันธุ์วรรณาในบริบทชาวมอญในประเทศไทย ซึ่งเน้นการจัดระเบียบทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยชี้ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจไทยเดิมเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพซึ่งมีปริมาณของการค้าขายเพียงเล็กน้อยและมีความสำคัญไม่มาก

นัก ส่งผลให้สังคมดำรงอยู่ได้โดยปกติสุขโดยไม่ต้องอาศัยกลไกใด ๆ มาควบคุมความสัมพันธ์เชิงการค้าขายระหว่างสมาชิกในสังคมท้องถิ่น ต่อมาาระบบเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงไป ชาวไร่นาที่พึ่งพาดลามากขึ้นรวมทั้งมีการติดต่อพ่อค้าใกล้ชิดมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันความขัดแย้งที่เกิดจากความสัมพันธ์ด้านการค้าขายมีมากขึ้น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไม่อาจควบคุมโดยกลไกในสังคมแบบเดิมได้อีก เนื่องจากความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านตามประเพณีดั้งเดิมเน้นที่ความเชื่อเพื่อ คบกันโดยไม่หวังผลตอบแทนและพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งและคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นพี่น้องกัน ซึ่งบริบททางสังคมลักษณะนี้ไม่เอื้อต่อการค้าขาย เมื่อกลไกทางสังคมแบบเดิมไม่สามารถจัดการกับเศรษฐกิจแบบใหม่ได้ จึงต้องหากกลไกที่จะควบคุมการค้าขายที่มีประสิทธิภาพ โดยแยกตัวเองออกจากสังคมไทยป้องกันพันธะทางสังคมที่จะเกิดขึ้น

ในทัศนะของ Furnivall (Furnivall, อ้างใน Keyes, 1977: 277-278) ระบุว่า สังคมที่ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มมารวมกันและดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุขระดับหนึ่งนั้น สืบเนื่องมาจากกลุ่มชาติพันธุ์นั้นมีได้มีค่านิยมทางวัฒนธรรมพื้นฐานที่ใช้ร่วมกัน มีสิ่งเดียวที่มีร่วมกัน คือ ผลประโยชน์ใน market place หรืออีกนัยหนึ่งคือ ผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดที่มีความสำคัญต่อความอยู่รอดของพหุสังคม จากการศึกษานี้ของสุวิดาและคณะ (2541) ในชุมชนสาละวิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งให้เห็นภาพของความพยายามในการปรับตัวของชาวบ้านภายใต้กระแสนโยบายทุนนิยม ซึ่งเป็นกระบวนการต่อสู้เพื่อการปรับเปลี่ยนให้ชุมชนมีอิสระในการเลือกปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกอย่างเท่าเทียม กล่าวคือคนในชุมชนมีการรวมกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจและปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้เกื้อกูลต่อการดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งในชุมชน เช่น การรวมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อระดมทุนแก่ผู้ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจทำการค้าหรือธุรกิจขนาดรอง รองรับการขยายตัวของอาชีพที่หลากหลายของชุมชน การรวมกลุ่มเกษตรทางเลือกและผักปลอดสารพิษเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป การรวมกลุ่มทางเลือกเพื่อสนองตอบอาชีพที่เกิดขึ้นใหม่ที่หลากหลายโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันว่ากลุ่มจะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การรวมกลุ่มเยาวชนเพื่อนำมาพัฒนางานที่สร้างสรรค์ นอกจากนี้ยังได้เสนอให้หน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้ามาเป็นภาคีสนับสนุน และมีการบริหารจัดการในลักษณะเครือข่ายเพื่อการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งด้วยการบริหารจัดการแนวใหม่ ซึ่งประกอบด้วย การติดต่อสื่อสารเพื่อความเข้าใจระหว่างสมาชิก การจัดกิจกรรมเพื่อให้คนในกลุ่มทำงานร่วมกัน และการจัดองค์กรหรือระบบความสัมพันธ์ในแนวตั้งเพื่อยังให้สมาชิกในกลุ่มเข้ามามีความรู้สึกและพันธะร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันและเป็นกลไกที่มุ่งที่จะกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบแก่สมาชิกและกำหนดระเบียบที่ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้เอื้อต่อการดำรงรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้

จากความหมายและตัวอย่างการศึกษาข้างต้นกล่าวได้ว่าการผสมผสานทางสังคมเป็นรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นใหม่ที่ถูกรังสรรค์โดยบทบาทระหว่างกัน ที่ทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างกันใกล้กันมากขึ้น โดยกลไกการผสมผสานทาง

สังคมมีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคมในแต่ละพื้นที่ กลไกหมายความถึง วิธีการ กระบวนการ การจัดการ หลักการ ลักษณะ แบบแผน ระบบ การตอบสนอง การกระทำ คน สิ่งของ กายภาพ จิตใจ ที่ทำให้ส่วนต่าง ๆ ที่แตกต่างกันมารวมกันหรือสัมพันธ์กัน ทำให้สิ่งนั้นคงอยู่ได้หรือทำให้ดำเนินไปได้หรือนำไปสู่ความสำเร็จ กลไกการผสมผสานนั้นมีทั้งกลไกการผสมผสานที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกันและกลไกการผสมผสานที่ควบคุมสังคมให้มีการผสมผสานกันภายใต้กฎเกณฑ์ของสังคมใดสังคมหนึ่ง กลไกการผสมผสานเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนซึ่งเป็นกระบวนการพื้นฐานของการเกิดความสัมพันธ์ทางสังคม ลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนและของกลุ่มคนในสังคมเริ่มจากการสื่อสารระหว่างกัน ได้แก่ การพูดคุย ทั้งโดยการเผชิญหน้าและการมีสื่อกลางด้วยเครื่องมือติดต่อสื่อสารที่ทันสมัย การใช้วัฒนธรรมเป็นสื่อกลางในการผสมผสานทางสังคมและการควบคุมทางสังคม ซึ่งวิธีการวัดการผสมผสานทางสังคมมีหลายวิธีในชุมชนใหญ่หรือในชุมชนอาจจะใช้วิธีหาตัวชี้วัดที่แสดงความลงรอยกันของสังคมซึ่งประกอบด้วยตัวชี้เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของอาชญากรรม การให้การช่วยเหลือและสนับสนุนทางสังคมของชุมชน ซึ่งวิธีการนี้ เรียกว่า Angell's Index (Angell, 1941, Thavinpipatkul, 1983) ส่วนในชุมชนขนาดเล็ก การวัดการผสมผสานอาจใช้วิธีการหาความสัมพันธ์หรือการติดต่อระหว่างบุคคลในพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งเรียกว่า วิวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม (social network analysis) (Mitchell, 1969 : Smith, 1975)

สรุปแนวคิดทฤษฎีที่นำมาสร้างเป็นกรอบแนวความคิดในการศึกษา

จากแนวความคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเริ่มจากแนวความคิดในการตั้งถิ่นฐานมนุษย์เป็นจุดเริ่มต้น ของการอธิบายถึงการเกิดขึ้นของชุมชนและสังคมของคน โดยแนวความคิดนี้อธิบายถึงองค์ประกอบ สำคัญในการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ 5 องค์ประกอบหลักคือ ธรรมชาติ คน สังคม เครือข่ายและสิ่งปกป้อง นำมาสู่แนวความคิดของชุมชน ซึ่งถือว่าชุมชนเป็นหน่วยหนึ่งของระบบสังคม ที่มีความหมายทั้งในเชิงพื้นที่ คือ ที่ตั้ง สถานที่ของที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายที่มารวมกันทั้งในพื้นที่ขนาดเล็กหรือพื้นที่ขนาดใหญ่ การใช้ประโยชน์ที่ดิน และความหมายในเชิงระบบสังคมที่หมายถึงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนที่อยู่ร่วมกันภายในพื้นที่หนึ่ง ๆ มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ ผลประโยชน์หรือทัศนคติ-ค่านิยมบางประการในการรวมกัน

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในที่นี้หมายถึง การกระทำระหว่างกันของคน ๆ หนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นหนึ่งคนหรือมากกว่า และมีการตอบสนองในการกระทำนั้นด้วยสัญลักษณ์บางอย่าง ที่ทำให้สามารถรับรู้ได้ว่าการกระทำระหว่างกันและมีการตอบสนองกัน และถ้าหากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปในลักษณะเดียวกันซ้ำ ๆ ทำให้เป็นที่เข้าใจตรงกันในความหมายของการกระทำลักษณะนั้นและมีการถ่ายทอดลักษณะของการกระทำระหว่างกันนั้นสู่คนรุ่นต่อ ๆ มา จะเรียกการกระทำลักษณะนั้นว่าเป็นรูปแบบหรือเรียกว่าเป็นรูปแบบของการกระทำหรือรูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และการเกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้นมีผลให้เกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ

และสังคมซึ่งมีผลต่อการเกิดขึ้นการขยายตัวของกิจกรรมในเชิงพื้นที่ โดยรูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจะมีกลไกการผสมผสานทางสังคม ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้มีการเชื่อมโยงของคน สมาชิกในชุมชน กิจกรรมและเกิดการรวมกันของคนในชุมชนหรือระหว่างชุมชน เข้าด้วยกัน กลไกต่าง ๆ เหล่านี้มีทั้งกลไกที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ได้แก่ คน วิธีการหรือตัวกลาง (สิ่งของ เหตุการณ์ กิจกรรมทางสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สถาบัน วิธีการสื่อสาร) เป้าหมายของการกระทำ กฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ขอบเขต/ขนาดพื้นที่ สถานที่ ซึ่งอาจจะเป็นกลไกทั้งหมดหรือบางส่วน แต่มีผลทำให้เกิดการรวมกันของความแตกต่างของคน กิจกรรม เข้าด้วยกัน จนทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

จากแนวความคิดทฤษฎีดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบปฏิสัมพันธ์และกลไกการผสมผสานทางสังคมของชุมชนเป็นกระบวนการภายในสังคมของชุมชน หมายถึง การทำงานของกลไกการผสมผสานที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนหรือของคนกับกลุ่ม/องค์กร/หน่วยงาน จนทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งมีผลต่อการเกิดขึ้น พัฒนาการ และการขยายตัวของชุมชน หรือในทางกลับกันปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นถึงกลไกที่ก่อให้เกิดการผสมผสานในปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันนั้น โดยปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจะต้องพึ่งพาและสัมพันธ์กับองค์ประกอบของชุมชนและสิ่งต่าง ๆ ภายนอกชุมชน ซึ่งทำให้เชื่อได้ว่าชุมชนซึ่งเป็นหน่วยวิเคราะห์ในการวิจัยในพื้นที่ขยายตัวของภาคมหานครนั้นเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ของคนซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอย่างไม่มีขอบเขตโดยมีกลไกการผสมผสานเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์นั้น

การเกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอย่างไม่มีขอบเขต หมายถึง คนสามารถมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันได้ทั้งแบบซึ่งหน้าและแบบทางไกลที่อยู่ต่างพื้นที่ไม่จำเป็นต้องพบปะกัน โดยมีสื่อกลางในการติดต่อสื่อสาร เช่น โทรศัพท์ โทรสาร อินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นกลไกการผสมผสานประการหนึ่งที่สำคัญที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว รวมทั้งคนสามารถมีปฏิสัมพันธ์แบบซึ่งหน้ากันหรือเข้าถึงกิจกรรมหรือองค์กรได้ในเวลาอันรวดเร็วได้อย่างไม่มีขอบเขตในด้านพื้นที่เช่นเดียวกัน อันเนื่องมาจากความสะดวกและรวดเร็วของการเดินทางในการเข้าถึงกิจกรรมทั้งในระดับของชุมชนเองหรือในระดับที่ใหญ่กว่าที่ชุมชนมีการติดต่อนั้น โดยมีกลไกการผสมผสานในรูปแบบของการคมนาคมขนส่งด้วยรถ เรือ เครื่องบิน ซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวทางสังคมและเศรษฐกิจอีกระดับหนึ่งที่ใหญ่กว่าระดับชุมชน นอกจากนี้ยังมีกลไกการผสมผสานที่ทำให้เกิดการรวมกันของคนซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่ ซึ่งเป็นการรวมกันของคนที่มีความแตกต่างกันทั้งลักษณะส่วนบุคคล ภูมิหลัง วัฒนธรรม บทบาท หน้าที่ ผลประโยชน์ เป้าหมาย กลไกการผสมผสานนั้นได้แก่ คน กฎหมาย ภาษา อาชีพ ผลประโยชน์ หน่วยงานหรือองค์กร ความเชื่อ วัฒนธรรม ซึ่งทำให้คนอยู่ร่วมกลุ่มกันได้และปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมนั้น ๆ จนเกิดการร่วมมือ พัฒนาชุมชนและเกิดการขยายตัวของชุมชน

การขยายตัวของชุมชนที่เกิดขึ้นจากที่กล่าวเบื้องต้นแล้วว่าเริ่มจากการตั้งถิ่นฐานของคนและมีการขยายตัวมากขึ้นอันเนื่องมาจากปัจจัยที่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยทาง

กายภาพ คือทำเลที่ตั้ง ความสะดวกในการเข้าถึงกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่เป็นปัจจัยดึงดูดคนย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในพื้นที่ชุมชน และเป็นพื้นที่ที่อยู่ในทำเลที่ตั้งที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกช่วยให้คนสามารถติดต่อกันได้ทั้งโดยการเดินทาง ด้านข้อมูลข่าวสารรวมถึงเคลื่อนย้ายสินค้าและการใช้บริการด้านต่าง ๆ แม้อยู่ในพื้นที่ห่างไกลกัน และปัจจัยทางสังคมโดยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กล่าวคือมีพัฒนาการด้านปฏิสัมพันธ์จากความเป็นเครือญาติ เพื่อนที่ใกล้ชิดซึ่งเป็นระดับที่ไม่เป็นทางการซึ่งจะมีผลต่อการผสมผสานของคนในพื้นที่และการย้ายถิ่นของคนเข้าสู่พื้นที่ชุมชนและมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ปฏิสัมพันธ์ที่เป็นทางการเมื่อชุมชนมีการขยายตัวใหญ่ขึ้นและซับซ้อนขึ้น ทำให้ปฏิสัมพันธ์และกลไกการผสมผสานทางสังคมที่เกิดขึ้นมีความซับซ้อนมากในหลายรูปแบบ

รูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางและกลไกการผสมผสานทางสังคมที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถพิจารณาได้จากการวิเคราะห์ลักษณะ วิธีการและความถี่ของการติดต่อของคนที่มีความแตกต่างกัน และความแตกต่างของกิจกรรมที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันนั้น ความแตกต่างของคนได้แก่ ความแตกต่างในด้านอาชีพ ระดับการศึกษา อายุ เพศ ความแตกต่างของการมีหน่วยงานหรือสถาบันที่ทำหน้าที่ต่างกันอย่างชัดเจนในพื้นที่ในการให้บริการสังคม เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันการเมือง สถาบันการเงินการธนาคาร เป็นต้น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ และวิเคราะห์ผลของปฏิสัมพันธ์ในแต่ละรูปแบบโดยหากเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการก็จะเกิดผลในวงแคบ คือในระดับครอบครัว เครือญาติเพื่อน ชุมชนขนาดเล็ก แต่ถ้าเป็นรูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่เป็นทางการจะเกิดผลในวงกว้างเช่น ผลทางด้านเศรษฐกิจ ผลของชุมชนที่เป็นผลประโยชน์ของส่วนรวม เป็นต้น และทำให้พิจารณาได้ว่ารูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นมีองค์ประกอบหรือปัจจัยและกลไกการผสมผสานใดที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในแต่ละรูปแบบ ที่มีผลต่อสังคม-เศรษฐกิจและการขยายตัวของชุมชนในเชิงพื้นที่นั้น ๆ และเชื่อมโยงไม่สู่ชุมชนอื่น ๆ ในระดับภาค

ดังนั้น การศึกษานี้จึงทำการค้นหารูปแบบปฏิสัมพันธ์และกลไกการผสมผสานทางสังคมของชุมชน เพื่ออธิบายและชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและการขยายตัวของชุมชนในพื้นที่ส่วนขยายภาคมหานครซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเชื่อมโยงทั้งในด้านพื้นที่และกิจกรรมกับเมืองใหญ่และมีวิวัฒนาการของการขยายตัวของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ของชุมชนในจังหวัดปทุมธานีเป็นพื้นที่ตัวอย่างในการวิจัยนี้ ซึ่งตั้งอยู่ด้านเหนือมีเขตติดต่อกับกรุงเทพมหานครเป็นพื้นที่ที่มีความเชื่อมโยงทั้งในด้านพื้นที่และกิจกรรมกับเมืองใหญ่และการขยายตัวของชุมชนอย่างต่อเนื่อง การค้นหารูปแบบปฏิสัมพันธ์และกลไกการผสมผสานทางสังคมของชุมชนจะศึกษาตามแนวคิดเชิงระบบ เพื่ออธิบายการทำหน้าที่ของส่วนย่อยต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์และพึ่งพากันของชุมชนองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐานตามแนวคิดของ Ekistics ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีทางสังคมเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์และกลไกการผสมผสานทางสังคมซึ่งอธิบายถึงลักษณะของปฏิสัมพันธ์และการผสมผสานทางในสังคมของชุมชนที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชน

จังหวัดปทุมธานีเป็นพื้นที่หนึ่งในภาคมหานครของภาคกลางตอนบนบนจังหวัดที่มีพื้นที่ติดกับกรุงเทพมหานครห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือประมาณ 28 กิโลเมตร เป็นจังหวัดที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมและธุรกิจเกื้อหนุนที่ขยายตัวออกจากกรุงเทพมหานคร ปัจจุบันมีนิคมอุตสาหกรรมจำนวนมากและเป็นแหล่งจ้างงานขนาดใหญ่จังหวัดหนึ่ง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างหนาแน่นและมีความหลากหลายของประชากรและกิจกรรม โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นรอยต่อของกรุงเทพมหานคร ประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ดังกล่าวส่วนหนึ่งยังเข้ามาทำงานและใช้บริการสาธารณะและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ภายในพื้นที่กรุงเทพมหานคร มีการกระจายตัวของสิ่งก่อสร้างและที่อยู่อาศัยในพื้นที่โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์พื้นที่จากการเปรียบเทียบแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ พบลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชากรในหลายรูปแบบ คือ รูปแบบของขยายตัวออกจากพื้นที่เนื้อเมืองเดิมและขยายตัวออกเป็นลักษณะแผ่รัศมีต่อเนื่องกับพื้นที่ศูนย์กลางเมืองเกาะกันเป็นกลุ่ม และกระจายออกแนวแนวเส้นทางถนนและเกาะกลุ่มกันแต่ยังเชื่อมโยงกับศูนย์กลางเมือง รูปแบบการขยายตัวออกจากพื้นที่เมืองเดิมแผ่กระจายต่อเนื่องไปในพื้นที่ว่างอย่างไร้ทิศทางแต่ยังมีการขยายตัวต่อเนื่องกับพื้นที่ที่เป็นเนื้อเมืองเดิม โดยเฉพาะในพื้นที่ตำบลคูคต ตำบลลาดสวาย นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ไร้รูปแบบและไร้ทิศทาง โดยชุมชนจะกระจายไปในพื้นที่ว่างและพื้นที่เกษตรกรรม และกระจายไปตามเส้นทางถนนและการขยายตัวที่มีการเกาะกลุ่มกันอย่างหลวม ๆ จากพื้นที่เนื้อเมืองเดิมและกระจายไปตามเส้นทางถนนที่เชื่อมโยงกับกรุงเทพมหานคร

ดังนั้นในการศึกษานี้จึงเลือกชุมชนศึกษาที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้น และทำการคัดกรองชุมชนตามลักษณะของชุมชนที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนในด้านกายภาพและสังคม และจากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับแนวความคิดชุมชน พบลักษณะสำคัญของชุมชนที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนได้ด้านกายภาพและสังคมนำมาเป็นเกณฑ์พิจารณาในการแยกประเภทชุมชน ซึ่งทำให้สามารถแบ่งลักษณะชุมชนได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือชุมชนชนบทและชุมชนเมือง และนำลักษณะดังกล่าวมาคัดกรองปัจจัยที่เป็นลักษณะร่วมของชุมชนและแยกชุมชนโดยใช้เส้นทางคมนาคมสายหลักเป็นแกนในการขยายตัวของพื้นที่ ลักษณะทางสังคม พิจารณาจากลักษณะของประชากร กล่าวได้แก่ อายุ เพศ การศึกษา ศาสนา การประกอบอาชีพ รายได้ ระยะเวลาการอยู่อาศัย ส่วนปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนจะมีสองลักษณะที่เด่นชัดคือปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบชนบทและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบเมือง ถ้าเป็น ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแบบชนบทจะมีลักษณะของความสัมพันธ์ผูกพันในเชิงของเครือญาติ ครอบครัว ความเป็นเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน ไม่มีลำดับชั้นของการมีปฏิสัมพันธ์ที่ชัดเจน การมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทางสังคมจะมีความถี่หรือมีจำนวนครั้งของการติดต่อมากครั้งด้วยวิธีที่ไม่เป็นทางการหรือไม่มีพิธีการ และมีกลไกการผสมผสานทางสังคมแบบไม่เป็นทางการที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน พิจารณาจากการควบคุมของการอยู่ร่วมกันในชุมชนและวิธีการติดต่อสื่อสารและการขนส่งของชุมชน โดยการควบคุมจะพิจารณา

จากการใช้วิธีการควบคุมกันด้วยกฎศีลธรรมจรรยา วัฒนธรรม บรรทัดฐานทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ หรือใช้ความเชื่อที่มีมาแต่เดิมรวมทั้งคุณค่าทางสังคมที่มีมาในอดีต ทำให้เกิดการร่วมมือกันหรือรวมกันในการทำกิจกรรมหรือรวมกลุ่มกัน เช่นการลงแขกทำนา การจัดงานประเพณีท้องถิ่น โดยใช้ความเชื่อ ทศนคติในการนำมาซึ่งกิจกรรมต่างๆ นอกจากนี้ยังพิจารณาจากการทำกิจกรรมร่วมกันที่มีเป้าหมายสาธารณะหรือการมาใช้สิ่งอำนวยความสะดวกหรือพื้นที่สันทนากการร่วมกัน และพิจารณาจากการจัดการภายในชุมชนโดยพิจารณาถึงการจัดตั้งองค์กรที่เข้ามาดูแลชุมชนซึ่งเป็นการจัดตั้งขึ้นโดยไม่คำนึงถึงผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ซึ่งองค์กรดังกล่าวจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันเครือญาติหรือความเป็นกลุ่มเดียวกัน เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินไป และพิจารณาผู้นำท้องถิ่นหรือผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นที่ยอมรับนับถือของชุมชนและมีบทบาทในการทำให้เกิดการร่วมมือของชุมชน ในส่วนของการติดต่อสื่อสารของชุมชนในประเภทนี้จะเป็นการติดต่อสื่อสารที่มีการใช้เครื่องยนต์น้อย พิจารณาจากวิธีการเดินทาง คือ การเดินหรือเดินทางด้วยจักรยานในการเดินทางระยะใกล้ในชุมชนหรือใช้รถโดยสารสาธารณะในท้องถิ่นหรือใช้รถไฟในการเดินทางข้ามพื้นที่ ส่วนวิธีการติดต่อสื่อสารทางไกลจะพิจารณาจาก การใช้โทรศัพท์สาธารณะชุมชน โทรศัพท์บ้าน วิทยุชุมชน เสียงตามสาย ที่อ่านหนังสือพิมพ์ชุมชน เป็นต้น

ส่วนปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแบบเมือง พิจารณาจากลักษณะของประชากรที่มีความหลากหลายและแตกต่างกัน โดยเฉพาะทางด้านอาชีพจะมีคนที่ประกอบอาชีพหลากหลาย อาศัยในพื้นที่ ลักษณะอาชีพจะมีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน คนมีทัศนคติค่านิยมที่หลากหลาย โดยพิจารณาจากเป้าหมายของการอยู่ร่วมกันหรือการรวมกลุ่มกันเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือส่วนบุคคล การที่มาอยู่ร่วมกันในชุมชนจะไม่มี ความผูกพันกันทางเครือญาติต่างคนต่างอยู่ ไม่มีความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่ ไม่มีลักษณะเฉพาะของชุมชน การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนประเภทนี้จะมีปฏิสัมพันธ์เนื่องจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ มีลำดับขั้นที่ชัดเจนของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มีจำนวนครั้งของการมีปฏิสัมพันธ์น้อย และมีลักษณะแบบเป็นทางการหรือเป็นพิธีการ มีกลไกการผสมผสานทางสังคมแบบเป็นทางการที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันพิจารณาจากการใช้กฎหมายในการควบคุมคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติ หรืออยู่ร่วมกันด้วยผลประโยชน์บางประการ หรือด้วยความเหมือนกันทางด้านอาชีพ การศึกษา ผลประโยชน์หรือกิจกรรมกรรมทางสังคมเฉพาะกรณี นอกจากนี้ยังพิจารณาจากการจัดองค์กรภายในชุมชนหรือมีองค์กรที่จัดการชุมชนให้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งตั้งขึ้นตามกฎหมายหรือกำหนดโดยราชการและผลการดำเนินงานต่าง ๆ จะมีผลทางกฎหมาย ส่วนผู้นำชุมชนหรือกลุ่มองค์กรจะเป็นผู้ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนราชการให้มีอำนาจในการจัดการองค์กรหรือชุมชน นั้น ส่วนวิธีการติดต่อสื่อสารพิจารณาจากวิธีการเดินทาง โดยการเดินทางส่วนใหญ่จะใช้รถยนต์ส่วนบุคคล รถขนส่งสาธารณะ รถไฟฟ้า วิธีการติดต่อสื่อสารทางไกลจะใช้วิธีการโทรศัพท์มือถือ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต โทรสาร ป้ายประกาศโฆษณา โทรทัศน์ เคเบิลทีวี

ในการศึกษาลักษณะของชุมชนทำการศึกษาลำรวจในพื้นที่โดยใช้การสอบถามตามแบบสัมภาษณ์ที่กำหนดไว้ และนำมาหาความสัมพันธ์ของปัจจัยทางสังคมและกายภาพ จากการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังกล่าว คาดว่าจะทำให้ได้ลักษณะของชุมชนแต่ละประเภทที่มีรูปแบบของปฏิสัมพันธ์และกลไกการผสมผสานทางสังคมที่เปลี่ยนไปตามลักษณะของทำเลที่ตั้งของชุมชน โดยเริ่มจากการเปลี่ยนลักษณะของชุมชนแบบชนบทที่มีรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ชั้นปฐมภูมิหรือปฏิสัมพันธ์แบบชนบทและมีกลไกการผสมผสานที่ไม่เป็นทางการก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่นั้น และชุมชนนั้นใช้กลไกการผสมผสานที่เป็นทางการมากขึ้นในปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนไปเป็นชั้นทุติยภูมิหรือปฏิสัมพันธ์แบบเมืองเมื่อลักษณะชุมชนเปลี่ยนไปสู่ชุมชนที่มีลักษณะของความเป็นเมืองมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีลักษณะของความต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสังคมของชุมชน ผลการวิจัยดังกล่าวจะทำให้เห็นถึงรูปแบบปฏิสัมพันธ์และกลไกการผสมผสานทางสังคมของชุมชนในพื้นที่ศึกษา ซึ่งจะสามารถอธิบายให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของชุมชนที่อยู่ในมิติทางกายภาพและสังคมมีการเคลื่อนที่ไหวความเป็นชุมชนชนบทไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองจากรูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแบบชนบทไปสู่รูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแบบเมือง ด้วยกลไกผสมผสานที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น จากกลไกการผสมผสานทางสังคมที่เป็นไม่เป็นทางการไปสู่กลไกการผสมผสานทางสังคมที่เป็นทางการมากขึ้นของชุมชนในพื้นที่ขยายตัวของภาคมหานคร